Madeleine Hours-Miédan

Cartagina

Misterios

65

CORINT

Redactor:
Cornelia Gârmacea

Tehnoredactare computerizată:
Lucian Curteanu

Coperta:
Walter Riess

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
HOURS MIÉDAN, MADELEINE
Cartagina / Madeleine Hours Miédan. - Bucureşti: Corint, 2004
ISBN 973-653-546-0

94(397)

Madeleine Hours-Miédan
CARTHAGE
© Presses Universitaires de France, 1949
6e edition: 1997, août

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-546-0

Format: 16/54x84. Coli tipo: 8,5

Tiparul executat la:

Tipografia MULTIPRINT Iaşi
Calea Chişinăului 22, et 6, Iaşi 6600
tel. 032-211225, 236388 fax. 032-211252

MADELEINE HOURS-MIÉDAN

CARTAGINA

Traducere şi note: Narcisa Şerbănescu
Prefaţă: prof. univ. dr. Zoe Petre

CORINT
Bucureşti, 2004

PREFAŢĂ

Paradoxal, Cartagina antică este pe cât de celebră, pe atât de misterioasă încă. Marea rivală a Romei, imperiul maritim al lui Amilcar Barca şi al fiului său Hannibal, strălucita cetate a Africii romane din vremea Imperiului la apogeu, locul atâtor martirii creştine, sinoduri şi confruntări teologice, pare la prima vedere un capitol clasic al istoriei antice; ne-am aştepta, în consecinţă, să fie cel puţin tot atât de bine cunoscută ca şi Sparta sau Roma republicană. În realitate, dacă în ceea ce priveşte Cartagina romană şi bizantină se pot face afirmaţii la fel de hotărâte ca şi despre orice altă mare cetate provincială, despre perioada de început şi apoi de glorie a Cartaginei punice, până la reîntemeierea ei de către Caesar în 44 î.Hr., suntem foarte departe de a putea împlini atare aşteptare a publicului interesat de istoria lumii antice.

Vergilius, în Eneida, putea construi legenda iubirii dintre regina Didona, întemeitoarea Cartaginei, şi eroul fondator Aeneas, ca sursă şi origine a unei neîmpăcate duşmănii a urmaşilor reginei seduse şi abandonate împotriva succesorilor Părintelui Romei. Istoricul modern trebuie să constate însă că dacă într-adevăr Cartagina reprezintă o mare putere în Mediterana occidentală încă din secolul al VII-lea î.Hr., în competiţie permanentă cu cetăţile greceşti din Italia de sud şi din Sicilia, pretinsul destin mediteranean al cetăţii de pe Tibru este rezultatul relativ târziu al unui cumul de factori de o extremă diversitate, de la presiunile exercitate asupra Latiului şi Campaniei de mişcarea greu

de controlat a neamurilor de păstori transhumanţi şi mobili de origine samnitică la aventuroasa încercare a regelui Epirului, Pyrrhus, de a-şi croi în Grecia Mare, adică în sudul Peninsulei Italice, un imperiu occidental comparabil cu al înaintaşului său Alexandru, în Orient. Din aproape în aproape, Roma ajunge arbitru şi stăpân peste cetăţile greceşti din vecinătatea Siciliei, ceea ce o aruncă brusc — şi destul de nepregătită — în hăţişul politico-diplomatic şi militar al relaţiilor dintre cetăţile maritime greceşti şi „imperiul" cartaginez — cea mai mare forţă comercială şi navală din Mediterana occidentală la acea dată. Primul război punic, început aproape din întâmplare în 264, când Roma intervine în conflictul dintre Siracusa şi mercenarii mamertini, se va încheia abia în 241 î.Hr., după multe episoade în care cetatea lui Aeneas părea să piardă războiul cu cetatea nefericitei Dido. Abia începând de acum, Roma, care fusese silită de apriga confruntare să-şi construiască o mare flotă de război şi resursele umane necesare pentru a o folosi cu succes, şi care, biruitoare în bătălia decisivă de la insulele Aegate, anexează Sicilia şi obţine despăgubiri imense de război din partea cartaginezilor, devine cu adevărat rivala de neîmpăcat a Cartaginei.

Restul va fi opera acestei confruntări şi a unor personaje de mare anvergură, înainte de toate a lui Hannibal, fiul şi succesorul politic al vestitului general cartaginez Amilcar Barca (Amilcar „Fulgerul", după toate probabilităţile), cel care extinsese durabil controlul cartaginez asupra coastei occidentale a Peninsulei Iberice. Panica indescriptibilă care i-a cuprins pe romani atunci când armata lui Hannibal, cu elefanţii care îi îngrozeau şi cu iscusinţa unui comandant aparent invincibil, cucereşte Italia în anii 219-216 î.Hr., obţinând, la Cannae, o victorie care avea să-i asigure faima peste milenii, nu a fost decât în parte spulberată de triumful

*lui Scipio Africanul la Zama, în 202 î.Hr. Aşa încât, atunci când, în generaţia următoare, Cato cel Bătrân a declanşat campania de mobilizare pentru cucerirea definitivă a posesiunilor cartagineze din nordul Africii, încheind invariabil orice discurs, pe orice temă, cu faimoasa sa frază: „În rest, consider că trebuie distrusă Cartagina" (*Ceterum censeo Carthaginem delendam esse*), Senatul s-a decis destul de repede să declanşeze — absolut pe nedrept — al treilea şi ultimul război punic. La sfârşitul acestuia, Cartagina, care rezistase eroic unui asediu necruţător, avea să fie ştearsă de pe faţa pământului în 146 î.Hr., sub privirile înţelept întristate ale lui Scipio Aemilianus şi ale maestrului său, marele istoric Polibiu, care îşi însoţise învăţăcelul în această campanie încărcată de sensuri simbolice, şi care avea să mediteze, în* Istoriile *sale, asupra gloriei trecătoare a marilor imperii.*

Un ultim episod dramatic în existenţa postumă a străvechii cetăţi punice este legat de destinul celor doi fraţi, Tiberius şi Caius Gracchus, care încercaseră să revoluţioneze şi să democratizeze structurile politice ale Romei aristocratice. Încercarea lui Caius Sempronius Gracchus, tribun al plebei în 122 şi 121, de a coloniza pământul atât de roditor al cetăţii cucerite, distruse şi blestemate de Scipio, se întoarce împotriva iniţiatorului, contribuind, prin zvonurile temătoare şi superstiţioase despre tot felul de întâmplări misterioase şi de rău augur, la compromiterea îndrăzneţului reformator şi la sfârşitul tragic al acestuia, învins de rezistenţa acerbă a aristocraţiei senatoriale romane, care va domina fără oprelişti Cetatea până în anii războaielor civile din sec. I î.Hr.

Nu au lipsit nici zvonurile care legau asasinarea, şase decenii mai târziu, în 44 î.Hr., a lui Caesar, de aceeaşi încălcare a blestemului lui Scipio, adică de întemeierea

coloniei Iulia Carthago pe locul cetăţii distruse. Cu toate acestea, ctitoria lui Caesar va înflori curând, devenind una dintre marile metropole romane din Africa şi în genere din Mediterana.

Ştim, aşadar, multe detalii referitoare la marea confruntare dintre Roma şi Cartagina. Nu ştim însă, ci doar bănuim uneori, foarte multe lucruri despre istoria internă, organizarea socială şi politică a Cartaginei, cum nu putem afirma nici că am cunoaşte îndeajuns religia, miturile şi cultele acestei cetăţi şi în genere civilizaţia cartagineză. Numeroasele cercetări savante care au fost consacrate istoriei Cartaginei independente, începând cu celebra monografie a lui Stéphane Gsell şi continuând cu importantele contribuţii datorate unor specialişti de mare renume din Franţa, Italia, Marea Britanie, SUA şi, nu în ultimul rând, din Tunis, statul pe teritoriul căruia se concentrează cele mai multe vestigii de caracter punic — citate în bibliografia care încheie volumul — sunt adesea mai degrabă un catalog de ipoteze şi de incertitudini decât o relatare de fapte consistente, destul de puţin numeroase, în ciuda eforturilor perseverente ale generaţiilor succesive de cercetători.

Principala cauză a acestei stări de lucruri se datorează caracterului şi particularităţilor izvoarelor scrise de care dispunem. Un număr relativ mare de texte ale scriitorilor antici greci sau romani, de la Aristotel şi Polibiu la Plaut şi Titus Livius, ne oferă informaţii relativ abundente, chiar dacă nu odată părtinitoare, cu privire la fenicienii instalaţi cândva pe la sfârşitul sec. al IX-lea î.Hr. şi începutul celui următor pe coasta de nord a Africii, precum şi despre mărirea şi prăbuşirea dramatică a urmaşilor acestora, într-o rivalitate implacabilă cu Roma şi cuceririle ei. Problema cea mai dificilă pe care aceste surse o suscită fără a o putea rezolva constă tocmai în faptul că marea majoritate

a acestor informaţii pornesc de la un construct istoriografic artificial, datorat scriitorilor antici, care opun sistematic Cartagina şi Roma într-un diptic imuabil, de la originile celor două cetăţi şi până la victoria necruţătoare din 146 î.Hr. Or, chiar dacă rămân nenumărate necunoscute în analiza istorică modernă cu privire la Cartagina, un lucru măcar se poate afirma cu certitudine — anume că nu există absolut nici un temei pentru a proiecta într-un trecut imemorial un conflict care se circumscrie foarte precis perioadei de expansiune romană în Mediterana centrală, în cursul secolului al III-lea şi al primei jumătăţi a secolului al II-lea î.Hr.

La aceasta trebuie să adăugăm şi faptul că, atâta vreme cât nu dispunem de surse interne scrise despre instituţiile sociale şi politice cartagineze — singurele izvoare scrise punice sunt inscripţiile, în imensa lor majoritate dedicaţii sau inscripţii funerare, care pomenesc doar incidental câte un colegiu de magistraţi sau un sacerdoţiu — nu putem controla în ce măsură detaliile pe care autorii greci şi latini ni le oferă cu privire la viaţa internă a cetăţii cartagineze reprezintă informaţii sau reinterpretări. Încă din Politica *lui Aristotel, Cartagina este menţionată — singura cetate „barbară" din Tratat — ca un model de constituţie echilibrată, şi diferiţi autori, mai ales Polibiu, vor prelua această temă a exemplarităţii instituţiilor sociale şi politice ale Cartaginei. Ne putem întreba în ce măsură modelul invocat de Aristotel este real, din ce surse provine, sau dacă nu cumva este vorba de o reorganizare drastică a realităţii pentru a o adecva teoriei Stagiritului.*

Cicero, oricum, tratează Cartagina ca pe un fel de Atlantidă platonică din Africa de nord, susţinând că singura vocaţie şi îndeletnicire a punilor era comerţul şi că, de dragul bogăţiei şi al luxului pe care le puteau dobândi în acest fel — Strabon ne spune că grecii socoteau Cartagina ca

fiind cea mai bogată cetate din întreaga lume — punii renunţaseră la orice altă îndeletnicire, abandonând nu numai artele sau filosofia, ci şi meşteşugurile şi cultivarea pământului. Or, nenumărate mărturii indirecte, de la vestigiile arheologice descoperite în săpături mai vechi sau mai noi, la faptul că, în chiar anul distrugerii Cartaginei, 146 î.Hr., Senatul roman decidea traducerea în latineşte a unui celebru tratat cartaginez de agricultură, cel al lui Magon, dovedesc că imaginea unei cetăţi pur comerciale, moştenită de istoriografia modernă de la Cicero, este cu totul înşelătoare.

Cartagina ar fi fost întemeiată, conform tradiţiei, în 815, de către un grup de transfugi fenicieni din oraşul Tir, sub conducerea reginei Elissa, sau Didona. Legenda întemeierii — căreia Vergilius i-a conferit celebritate la Roma, imaginând episodul cartaginez al rătăcirilor eroului Enea în drumul lui dinspre Troia spre Italia — poate fi susţinută de vestigiile arheologice care atestă o prezenţă feniciană pe coasta de nord a Africii încă de la finele sec. al IX-lea şi începutul secolului următor. Destul de repede, aceste înfloritoare colonii devin, la rândul lor, metropole ale centrelor feniciene din Sardinia şi Sicilia occidentală, apoi de pe coasta atlantică a Spaniei şi a continentului african, ajungând cu corăbiile lor până în Bretania şi în Insulele Britanice, bogate în cositorul atât de necesar pentru producţia de bronz.

Cea mai dificilă problemă cu care se confruntă cercetarea modernă este aceea de a reconstitui în mod inteligibil şi cât se poate mai clar instituţiile sociale şi politice ale Cartaginei de la data întemeierii şi până la cucerirea ei în sec. al II-lea î.Hr. „Regalitatea" feminină exercitată de Elissa-Didona are mai degrabă un caracter sacru şi sacerdotal decât unul politic: legenda ne spune că Dido şi-ar fi sfârşit zilele într-un mod dramatic şi spectaculos, aruncându-se

pe un rug sacrificial aprins; or, cea mai cunoscută şi mai sinistră caracteristică a cultului cartaginez al lui Ba'al Hammon este practica sacrificiilor umane prin incinerare.

Încă în metropolele feniciene, „regii" există — titlul lor este MLK, milk *— dar e vorba mai degrabă de nişte* primi inter pares, *şi acesta pare a fi sensul regalităţii şi la Cartagina: Aristotel vorbeşte de basileii cartaginezi, pe care îi compară cu regii Spartei, exercitând o autoritate limitată de Consiliul Bătrânilor,* Gerousia, Senatus, *împreună cu care trebuie să delibereze:* Regii şi Gerousia, scrie Aristotel (Politica, II.6) sunt liberi să supună sau nu deciziile în Adunarea poporului, demos, dacă se înţeleg între ei; dacă nu, trebuie să le prezinte poporului. *O decizie disputată şi care ajunge să fie prezentată adunării poporului poate fi modificată sau respinsă de* demos, *la propunerea oricărui participant.*

În aparenţă, Cartagina ar fi, aşadar, structurată ca şi Sparta, cu un rege (la Sparta — doi), un Sfat al Bătrânilor, şi cu o adunare suverană a cetăţenilor, demos. *În fapt, o interesantă ipoteză a lui W. Seston, suscitată de o inscripţie din epoca romană descoperită la Thugga, în vecinătatea Cartaginei, propune un sens diferit şi mai aproape de tradiţia oraşelor siro-feniciene pentru această instituţie numită de Aristotel* demos*: ar fi vorba, în fapt, de mulţimile care, ca şi în Israelul biblic, se strâng în locurile cele mai populate ale oraşelor — pieţe sau porţi — şi care aclamă persoane sau edicte care le sunt prezentate ocazional. Chiar dacă e greu de crezut că Aristotel, sau mai ales Polibiu, ar fi putut confunda asemenea mulţimi adunate* ad hoc *cu o adunare suverană a poporului, nu e deloc mai uşor să acceptăm că locuitorii de rând ai Cartaginei — despre statutul cărora nu ştim, de fapt, nimic — ar fi exercitat aceleaşi drepturi şi în cadre instituţionale identice cu*

cele ale cetăţenilor Spartei. Aceasta cu atât mai mult cu cât un element definitoriu esenţial al adunărilor politice din cetăţile Greciei sau de la Roma — calitatea de oştean a fiecărui participant, cetăţean cu drepturi depline — pare să fi lipsit cu desăvârşire la Cartagina, a cărei armată este din totdeauna şi va rămâne până la cucerirea romană o armată de mercenari, nu de cetăţeni.

Pentru a complica şi mai mult lucrurile, textele antice pomenesc foarte des nu numai de regi — basileis, reges *—, ci şi de o altă magistratură supremă la Cartagina, cei doi* suffetim *(singular* suffet*), al căror mandat colegial se exercită pe durata unui singur an, ca şi în cazul consulilor de la Roma. E destul de evident adesea că scriitorii greci şi latini îi numesc regi pe aceşti* suffetim *eponimi, aleşi anual după avere şi merit, şi care sunt menţionaţi relativ frecvent şi în dedicaţiile punice descoperite la Cartagina şi în alte aşezări din vestul Mediteranei. Rezultă că, măcar de la sfârşitul sec. al III-lea î.Hr. încolo, magistratura supremă la Cartagina nu era o regalitate ereditară, chiar dacă limitată, ca la Tir, ci demnitatea electivă şi colegială a suffeţilor.*

E posibil ca, aşa cum se întâmplă şi la Roma în epoca republicană, această magistratură eligibilă, ca şi marile comenzi militare, să fi fost în fapt controlate de mari şi puternice familii — cea a Magonizilor, de exemplu. S-a considerat de către unii cecetători că, în timpul războaielor punice, locul acestora ar fi fost luat de familia numită de istoricii moderni a Barcizilor, după porecla Barca, fulgerul, *pe care o purta Amilcar, tatăl lui Hannibal. Dar acesta este ales suffet abia în 196 î.Hr., după ce exercitase importante comenzi militare, şi, pe de altă parte, nu cunoaştem nici un suffet, cel puţin în secolele IV–II, care să fi comandat armata cartagineză. Dimpotrivă, la Roma, consulii erau prin excelenţă comandanţi militari în timp de război. E perfect*

posibil ca, de vreme ce armata şi flota cartagineză erau o armată de mercenari, comanda acesteia să nu fi fost încredinţată magistraţilor superiori, ci unor persoane calificate de rang mai puţin prestigios.

Dacă avem certitudinea că există la Cartagina un Consiliu superior de tipul Senatului de la Roma, nu ştim nici numărul, nici modalităţile de desemnare a membrilor acestuia. Se adaugă acestui sfat de caracter aristocratic un număr important de comisii mai restrânse — uneori de 100 sau 101 membri — care exercită importante atribuţii judecătoreşti şi politice: aceste comisii pot reprezenta instituţii diferite de Gerousia, *dar par mai degrabă a fi secţiuni ale acesteia cu competenţe specializate.*

Oricum va fi fost ea organizată, Cartagina devine destul de repede o mare putere economică şi militară, mai ales maritimă. Expansiunea acesteia în spaţiul Mediteranei Occidentale ajunge în mod natural în competiţie cu coloniile greceşti din Sicilia. Tradiţia istorică greacă susţine că, în 480, chiar în aceeaşi zi în care flota greacă învingea la Salamina armatele lui Xerxes, Gelon, tiranul originar din Gela al Siracusei, dobândea o victorie decisivă împotriva punilor la Himera. Chiar dacă datarea — mult prea exactă pentru a fi şi verosimilă — a acestei victorii e greu de acceptat ca atare, e cert faptul că, încă din secolele al VI-lea şi al V-lea î.Hr., cetăţile greceşti din Sicilia şi de pe coasta Italiei se confruntă cu concurenţa acerbă a Cartaginei, şi că, atunci când Roma îşi va asuma hegemonia asupra vechilor colonii maritime italiote, ea va fi silită să-şi asume şi problema relaţiilor dintre aceste cetăţi şi expansiunea bogatei şi puternicei metropole punice.

Introducerea în istoria şi civilizaţia Cartaginei pe care cititorul român o are acum dinaintea ochilor nu se referă decât indirect la aceste probleme ale echilibrului politic şi

militar în Mediterana occidentală, fiind o carte despre oraşul Cartagina de-a lungul istoriei, şi nu despre „imperiul" cartaginez. În schimb, din paginile ei se desprinde imaginea unei civilizaţii extrem de diverse, de colorate şi de originale, ca şi cea a făuritorilor ei: meşteri şi preoţi, cultivatori sau făurari, navigatori vestiţi, asemenea lui Hannon, căruia i se atribuie un Periplu *descriind coasta atlantică a Africii, explorată de corăbiile cartagineze încă din sec. VI-V î.Hr., agronomi supercalificaţi ca Magon, sau mari comandanţi de oşti — campaniile lui Hannibal în Italia au fost considerate supremul model pentru arta războiului până târziu în veacul al XIX-lea —, politicieni iscusiţi şi de mare anvergură, eroici apărători ai patriei lor. Urmaşii acestora vor continua, sub stăpânire romană, apoi bizantină, să creeze şi să dea strălucire vestitei cetăţi a Cartaginei, despre care cititorul este îndemnat, prin acest sintetic şi util volum, să înţeleagă că, departe de a putea fi redusă la rolul ei tradiţional de duşman neîmpăcat al Romei şi la stereotipurile „perfidiei punice" vehiculate de apologeţii învingătorilor romani, Cartagina a fost una dintre marile metropole ale Antichităţii, a cărei abilitate şi capacitate creatoare merită toată atenţia noastră.*

Prof. univ. dr. Zoe Petre

INTRODUCERE

Puţine nume istorice se bucură de o celebritate precum cea a Cartaginei, şi tot atât de puţine sunt la fel de misterioase din punct de vedere ştiinţific.

Cuvintele care reveneau obsedant în finalul tuturor discursurilor lui Cato cel Bătrân în Senatul Romei, *Delenda est Carthago*, Hannibal, amintirea războaielor punice constituie în romanul lui Gustave Flaubert, *Salammbô*, principalele evocări pe care le naşte numele cetăţii care a jucat un rol atât de important în istoria şi în evoluţia civilizaţiei occidentale în primul mileniu înaintea erei noastre.

Două mari muzee expun monumente provenind din Cartagina: Muzeul Bardo din Tunis şi Muzeul Naţional al Cartaginei. Câteva monumente şi în special unele texte punice pot fi văzute la Muzeul Luvru din Paris, la British Museum din Londra etc.

În bibliografia cu care se încheie acest volum vor fi citate numai acele studii care completează lucrarea lui Stéphane Gsell, însumând o serie de cunoştinţe ştiinţifice anterioare anului 1928. Pe de altă parte, o publicaţie recentă[1], intitulată *Cedac*, îi permite cititorului să fie la curent cu lucrările arheologice efectuate în aceste locuri.

Prin bunăvoinţa guvernului tunisian, graţie lucrărilor Institutului Naţional de Arheologie şi Arte din Tunisia, cât şi în urma campaniei internaţionale de săpături arheologice efectuate sub egida UNESCO, arheologia cartagineză

[1] Prima ediţie a cărţii datează din 1949 (n. t.).

este în plină expansiune; hotărârea guvernului tunisian de a conserva şi de a proteja locul pe care se afla altădată cetatea Cartaginei şi împrejurimile acesteia deschide perspectiva unei reînnoiri profunde a cunoştinţelor, în virtutea importanţei pe care o deţin informaţiile topografice pe de o parte, a textelor şi obiectelor descoperite în solul Cartaginei pe de altă parte.

Unul dintre marile merite ale epocii noastre constă în faptul că savanţi şi arheologi din diverse ţări şi-au unit forţele pentru a salva, redescoperi şi trata mesajul pe care ni l-a lăsat moştenire civilizaţia punică.

Capitolul I

LOCALIZAREA GEOGRAFICĂ ŞI ISTORICĂ

Cartagina, al cărui nume fenician era „Quart Hadasht", însemnând „Oraşul Nou", a fost întemeiată în anul 814 î.Hr. de către fenicienii veniţi din Tir. Denumirea de „punic" a fost dată fenicienilor occidentali şi aspectelor legate de ei.

Aşezămintele cetăţii Cartagina se află la aproximativ 16 km la nord-vest de actualul oraş african Tunis, pe o vastă peninsulă mărginită la sud de golful Tunisiei, la est de mare, la nord de laguna Soukra, în vest, fiind legată de continentul african.

Această peninsulă, terminată printr-un pinten stâncos, care se înalţă la 150 m deasupra mării, este formată din două părţi aproape egale: în partea de nord, coastele, destul de plate, mărginesc o câmpie întinsă şi fertilă, nelocuită în Antichitate, însă acoperită cu siguranţă de grădini bogate şi de rodnice domenii agricole. În partea de sud-vest a promontoriului stâncos care adăposteşte în prezent satul Sidi-bou-Saïd se întinde o câmpie vălurită, pe care se înalţă trei coline acoperite de ruine: acesta era centrul cetăţii Cartagina.

Peninsula este de formaţiune geologică foarte veche şi face parte din acelaşi sistem ca şi ansamblul montan Atlas Tell (Atlasul Mic), fiind una din prelungirile extreme ale acestuia. Dacă peninsula a suferit transformări de constituţie extrem de mici din timpurile străvechi până astăzi, în schimb, configuraţia coastelor a cunoscut modificări considerabile sub influenţa curenţilor marini şi a aluviunilor aduse de râul Medjerda (cunoscut în Antichitate sub numele

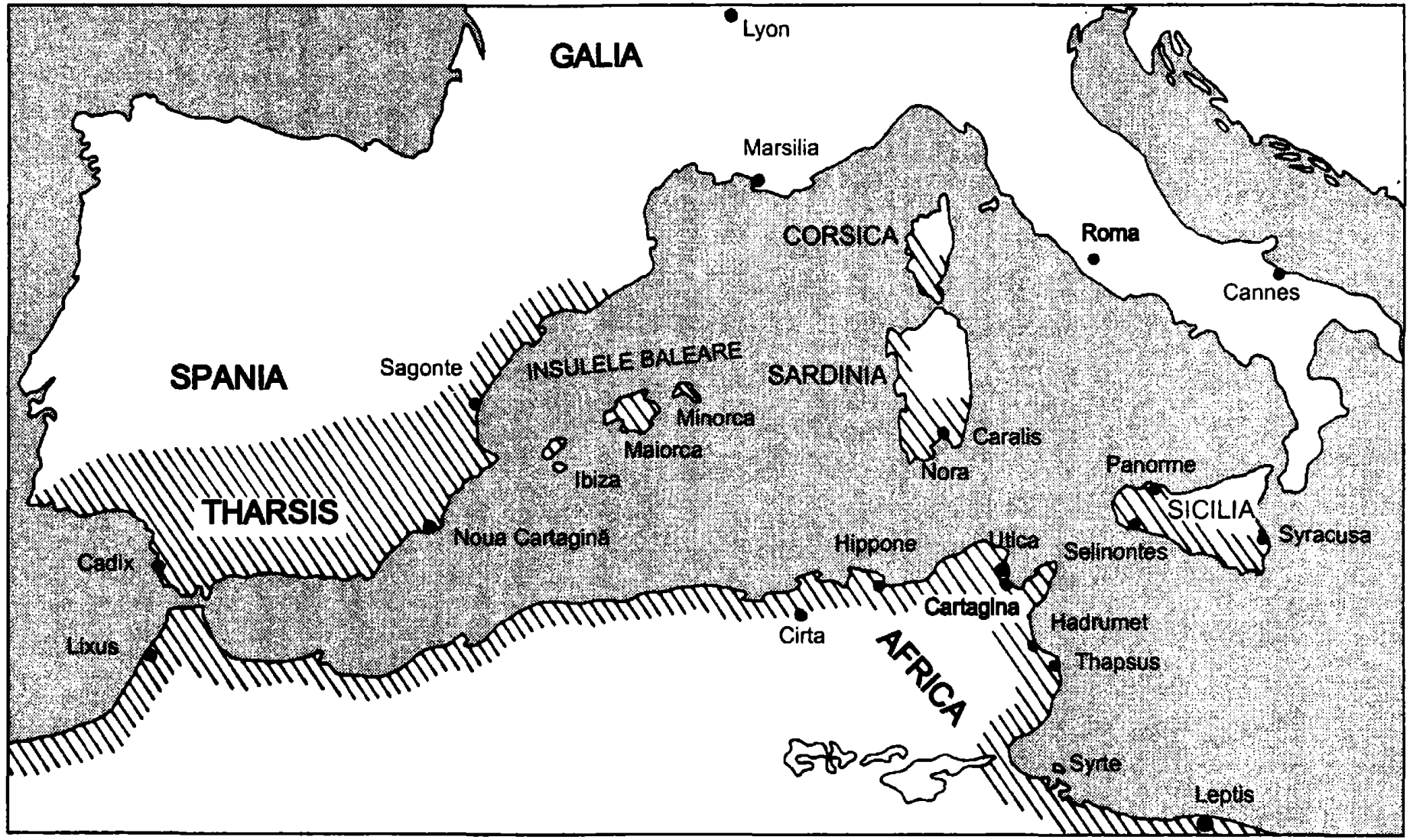

Cartagina şi coloniile feniciene din Occident

de Bagradas). Partea nordică a peninsulei s-a aflat întotdeauna în bătaia valurilor, iar laguna Soukra nu era despărţită de mare printr-un vast cordon de dune, ca în zilele noastre.

I. Climatul

Climatul nu se deosebea de cel din nordul Tunisiei actuale, adică temperat cald; poate puţin mai umed totuşi, căci regiunea oraşului Tunis nu primeşte la ora actuală decât 450 milimetri cubi de apă, ceea ce îi asigură o vegetaţie mediteraneană: cereale, culturi de măslini şi citrice etc. Diferenţele de temperatură nu sunt prea mari, fiind atenuate de vecinătatea mării. Regimul ploilor se situează, în medie, în jurul valorii de optzeci de zile pe an; climatul este sănătos, fiind foarte puţin umed. Vestigiile Cartaginei se află cel mai adesea în bătaia vântului de nord-vest, briza marină reuşind să tempereze chiar şi vântul siroco.

II. Flora

Peninsula este acoperită de o vegetaţie destul de săracă: stepă, mărăcinişuri de tip mediteranean, grozamă, rozmarin, însă scriitorii antici vorbesc despre vaste păduri care se întindeau nu departe de cetate, esenţele cele mai des întâlnite fiind pinii, ienupărul, cedrii, stejarii etc.

Cartaginezii erau agricultori renumiţi; grădinile şi livezile din jurul Cartaginei, în epoca punică, au fost profund admirate de romani atunci când aceştia au debarcat în Africa. Cereale, viţă de vie, livezi de măslini şi alte plantaţii de arbuşti acopereau nordul peninsulei şi cea mai mare

parte a coastei tunisiene. Solul care pare extrem de arid în acest ţinut, poate da naştere, în cazul în care este irigat, unei vegetaţii de o exuberanţă ieşită din comun. Aspectul câmpiei cartagineze trebuie să fi fost acelaşi cu cel din nordul Tunisiei, în regiunile bine irigate, evident cu excepţia cactuşilor, a eucaliptului, a unor specii agăţătoare şi a altor plante tropicale importate şi care sunt în prezent extrem de bine aclimatizate.

III. Fauna

Fauna era de o extremă varietate: animalele sălbatice şi feroce erau extrem de numeroase: leii, hienele, şacalii constituiau o sursă de bogăţie pentru Cartagina, care îi captura pentru jocurile de circ.

În epoca punică mai puteau fi întâlnite girafe, hipopotami, elefanţi şi struţi, textele afirmau că împrejurimile oraşului erau extrem de bogate în vânat; iepurii de câmp, potârnichile, prepeliţele, găinile de apă sunt reproduse pe monumente de piatră, confirmând astfel descrierile autorilor antici. Cămile nu erau încă, însă populaţia creştea în număr mare cai de rasă numiţi „barba Numidiei"[2], măgari, catâri, bovine, capre şi în special oi.

Apele de coastă ale golfului Tunis, care scaldă regiunea de est a Cartaginei, sunt încă foarte bogate în peşte; ştim că pescuitul constituia o îndeletnicire importantă, contribuind la aprovizionarea oraşului: tonul, sardina, ţiparul se găseau din abundenţă. Scoica din care se extrage purpura,

[2] Numidia — regat berber în Africa de Nord, pe teritoriul Algeriei de azi (sec. 3-1 î.Hr.), transformat în anul 46 î.Hr. în provincie romană (Africa Nova). (n.t.)

murexul, era foarte răspândită pe litoral cât şi pe coastele Feniciei.

Subsolul Cartaginei şi al împrejurimilor sale nu oferă zăcăminte metalifere, însă carierele situate în capul Bon, la extremitatea opusă a golfului Tunis, furnizau piatră de construcţie. De asemenea, se extrăgea marmură din carierele de la Chemtou aflate în partea de vest a Tunisiei. Nici Cartagina nu ducea lipsă de argilă, după cum se poate vedea în diferitele instalaţii de olărit descoperite, care foloseau pământ local.

IV. Etnografia

În epoca preistorică, popularea regiunilor de coastă ale actualei Tunisii este atestată prin descoperirea mai multor obiecte, în special în partea de sud: topoare de silex, ouă de struţ ornate cu desene etc.

În epoca istorică, berberii ocupau teritoriile care vor fi supuse ulterior influenţei punice. Aceştia erau nomazi în regiunile sudice şi agricultori în nord. Chiar înainte de sosirea masivă a fenicienilor, aceştia erau buni cultivatori, crescători de animale, cunoşteau scrisul şi diferite îndeletniciri. Fenicienii şi-au făcut apariţia, probabil, la începutul celui de-al doilea mileniu înaintea erei noastre, însă abia prin secolul al XII-lea şi-au întemeiat aşezăminte permanente; aşa este, de exemplu, oraşul Utica, situat pe coasta africană, la câteva zeci de kilometri la nord de Cartagina, într-un golf acoperit cu nisip în urma aluviunilor aduse de râul Medjerda. Vechea cetate Hadrumetum, oraşul Soussa de azi, a fost întemeiată ceva mai târziu. Tot pe la jumătatea celui de-al doilea mileniu î.Hr. se situează

crearea localităţilor Gades şi Lixos, de o parte şi de alta a strâmtorii Gibraltar.

Dat fiind faptul că vechea aşezare a Cartaginei se găsea în apropierea unor centre permanente precum Utica şi mai târziu Hadrumetum, este evident că fenicienii, care prin natura lor de buni navigatori aveau nevoie de multiple escale, şi-au întemeiat foarte devreme aici o aşezare comercială. Acest fapt este confirmat de descoperirea unui mic monument religios sau funerar construit sub instalaţia tofetului[3] din Cartagina. Un depozit de ceramică cipro-feniciană provenind cu aproximaţie din secolul al XII-lea î.Hr. o datează. Fenicienii care întemeiază această aşezare sunt o populaţie semitică, făcând parte din grupul canaaneenilor. Studiul limbii şi al religiei feniciene confirmă această clasificare etnică, mai mult decât antropologia. Cele câteva cranii provenind din mormintele descoperite la Cartagina sunt foarte diferite şi nu prezintă decât în mod excepţional caracteristicile rasei semitice pure. Este vorba, în general, despre tipuri umane încrucişate.

Cartagina a fost întemeiată de tirieni[4] împreună cu unii locuitori din Cipru, însă textele antice, la fel ca şi acele ex-voto punice, demonstrează în egală măsură, atât printr-o serie de anecdote cât şi prin varietatea numelor proprii şi a epitetelor geografice, diversitatea populaţiei cartagineze. Rezultă astfel un tip etnic cu atât mai amestecat, cu cât punii erau favorabili căsătoriilor cu femei străine. Însă ceea ce îi lega pe locuitori mai mult decât caracterele etnice erau civilizaţia, religia şi limba semitică.

---

[3] În 1921, arheologii au descoperit un sanctuar sub cerul liber în Cartagina şi l-au numit tofet. Cuvântul provine din ebraicul *tpt*, care desemna un loc situat lângă Ierusalim, unde, în Antichitate, erau sacrificaţi prin ardere, copii (n.red.)

[4] Locuitori ai oraşului Tir (n.t.)

V. Localizarea istorică

Cartagina a fost întemeiată în anul 814 î.Hr. de către un grup de fenicieni venind din Tir, sub conducerea Elissei, sau Didona, sora regelui din Tir, Pygmalion. Ştim, nu de mult, că facţiunea acelor cetăţeni bogaţi care o însoţeau pe Regină a părăsit Tirul sub presiunea unor evenimente politice sau economice care ne scapă, îndreptându-se spre o aşezare reperată cu minuţiozitate şi ocupată de secole de către tirieni.

Egiptul se afla pe atunci în plină decadenţă, sub jugul dinastiilor etiopiene şi libiene, fiind apoi invadat de asirieni şi mai pe urmă elenizat, o dată cu renaşterea saită[5].

Imperiul asirian creşte în forţă şi prestigiu, dominând lumea orientală până în anul 612, când se prăbuşeşte.

Războiul Troiei se terminase de trei secole, iar Grecia, învingătoare, îşi organizase forţele. Fiii ei colonizează Sicilia, Libia şi încep să rivalizeze cu fenicienii pe plan comercial şi colonial.

Roma va fi întemeiată abia şaizeci şi cinci de ani mai târziu.

[5] De la denumirea cetăţii Sais, oraş în Egiptul antic, în Delta Nilului; reşedinţă a faraonilor dinastiei 26 „saită" (663-525 î.Hr.) (n.t.)

Capitolul II

SURSELE

Descifrarea hieroglifelor în 1824, de către S. F. Champollion, săpăturile arheologice de la Botta, în 1843, care au scos la iveală palatul regelui asirian Sargon, la Khorsabad, au permis nu numai citirea textelor egiptene şi descoperirea unui palat surprinzător, dar şi dezvăluirea unei părţi din istoria omenirii. Încurajaţi de aceste descoperiri, eruditii, arheologii şi amatorii sunt entuziasmaţi; săpăturile întreprinse în Orient şi în Africa de Nord au permis extinderea considerabilă a mijloacelor de investigare şi de cercetare, deschizând largi perspective cunoaşterii populaţiei feniciene şi cartagineze despre care nu aflaserăm decât din scrierile autorilor greci şi latini.

Sursele la care putem merge acum pentru a obţine informaţii referitoare la istoria şi civilizaţia Cartaginei sunt, pe de o parte, textele (autori clasici, inscripţii feniciene şi punice), iar pe de altă parte, monumentele descoperite în urma săpăturilor şi a releveelor topografice.

I. Textele

1. Autorii clasici. Cele mai vechi texte sunt poemele homerice. Atunci când *Iliada* şi *Odiseea* au fost compuse, comerţul oraşului Tir brăzda mările şi oceanele. V. Bérard demonstrează, într-o serie de lucrări, cât de îndatorată le este fenicienilor Grecia aflată în devenire la acea dată.

Istoria lui Herodot şi cea a lui Diodor din Sicilia, Polibiu, Titus Livius şi, mai apoi, Apian, Trogus Pompeius, Iustin (Marcus Iunianus Iustinus), Cornelius Nepos, Silius Italicus etc. ne furnizează date interesante însă impregnate, de cele mai multe ori, de o subiectivitate agresivă. În afară de aceasta, respectivele informaţii nu sunt aproape niciodată de calitate, iar critica surselor este anevoioasă.

Câteva date cu privire la religia fenicienilor sunt furnizate de Eusebiu, care îl citează pe Filon din Byblos. Acesta a adaptat în lumina propriilor sale concepţii o serie de informaţii culese de Sanchoniaton. Deşi numeroase, textele vechi, deformate şi interpretate, nu sunt la fel de revelatoare precum documentele antice descoperite în urma săpăturilor.

2. Textele orientale. Documentele scrise sunt până în prezent destul de rare, în ceea ce priveşte perioada istorică feniciană cea mai îndepărtată.

Câteva tăbliţe descoperite în Egipt la El Amarna sunt nişte fragmente de arhive diplomatice din secolul al XIV-lea î.Hr. Ele ne dau informaţii despre diviziunile politice ale lumii orientale. Este vorba despre un schimb de scrisori între prinţii sirieni, fenicieni şi asiatici şi suveranii Egiptului, faraonii Amenofis al III-lea şi al IV-lea. Tot din aceeaşi perioadă datează tăbliţele de la Ras–Shamra. Este vorba despre o colecţie de tăbliţe în scriere cuneiformă alfabetică, descoperite în biblioteca unui templu datând din mileniul al II-lea înaintea erei noastre. Ele au fost descoperite în urma săpăturilor întreprinse între anii 1929–1939 de către misiunea franceză condusă de M. Schaeffer, pe locul vechii cetăţi antice de la Ras–Shamra–Ugarit, situată în extremitatea nordică a Feniciei. Tăbliţele dezvăluie literatura religioasă şi epică a fenicienilor şi evidenţiază înrudirea

indiscutabilă şi originea comună a acestora cu vechii evrei din perioada premozaică, confirmând totodată autenticitatea şi vechimea legendelor patriarhale biblice. Ele aduc lămuriri preţioase cu privire la religia canaaneeană din cel de-al II-lea mileniu, într-o epocă în care unele grupuri de navigatori îndrăzneţi aveau să întemeieze primele aşezări feniciene în Africa.

3. Textele punice. Este numele dat textelor scrise în limba feniciană (semitică–alfabetică) descoperite la Cartagina. Acestea sunt extrem de numeroase, însă în cea mai mare parte, lipsite, de importanţă. Pe măsură ce sunt descoperite, textele sunt studiate şi publicate în totalitate, prin bunăvoinţa Academiei Inscripţiilor şi Beletristicii, în *Corpus Inscriptionum Semiticarum.*

Mai mult de cinci mii din aceste texte sunt inscripţii de câteva rânduri, conţinând dedicaţii, care se găsesc pe faţa principală a ex-voto-urilor găsite la Cartagina şi sunt dedicate zeilor principali ai cetăţii. Formularea tip este următoarea: „Zeiţei Tanit şi zeului atotstăpânitor Ba'al Hammon, aşa se închină Hanno, fiul lui Magon, fiul lui Bodmelquart, pentru că l-au auzit şi l-au binecuvântat." Evident că numele celui care face dedicaţia se schimbă mereu, ca şi indicaţiile de origine geografică sau meseriile care sunt amintite. Ansamblul acestor texte, în funcţie de locul din care provin cât şi de caracteristicile epigrafice, poate fi datat în secolul al IV-lea înaintea erei noastre.

Două stele funerare descoperite în 1946 în straturile profunde ale tofetului de la Salammbô, cu ocazia săpăturilor întreprinse de Direcţia Antichităţilor, sub conducerea lui P. Cintas, prezintă o serie de texte având un caracter epigrafic în mod clar mai arhaic şi care par a fi datate în secolul al VI-lea î.Hr: Acestea sunt, până la proba contrară,

cele mai vechi texte punice. Ele prezintă o formulă de dedicaţii diferită faţă de cea a textelor precedente, menţionând o formă de sacrificiu despre care se presupune, până acum, că ar fi fost efectuat la Cartagina, şi anume jertfa de copii. O inscripţie publicată în 1968 de către A. Dupont–Sommer ne lămureşte asupra construcţiei unei opere edilitare din secolul al III-lea.

Textele cele mai remarcabile sunt însă *Tarifele sacrificiului*. Acestea, în număr de cinci până în prezent, sunt nişte inscripţii mai mult sau mai puţin complete, depuse în Temple. Le vom studia în capitolul consacrat religiei şi ritualului punic.

Numismatica din Cartagina este prea puţin variată pentru a constitui un interes din punct de vedere epigrafic.

Câteva texte punice ne sunt cunoscute prin intermediul unor traduceri în limba greacă, din nefericire extrem de fragmentate. Trebuie citată în primul rând relatarea expediţiei pe coastele Africii, cunoscută sub numele de „Periplul lui Hannon Cartaginezul", gravată pe o tăbliţă de bronz în templul zeului Ba'al, la Cartagina, şi a cărei traducere în limba greacă ne-a parvenit. În pofida caracterului ermetic al unor fraze, acest document oferă informaţii referitoare la expansiunea colonială a Cartaginei, la curajul marinarilor care au descoperit cei dintâi coasta de vest a Africii şi insulele din Atlantic.

Tratatul de agricultură al cartaginezului Magon a cunoscut un renume universal în Antichitate. Ne-au rămas câteva pagini, citate de autori vechi. Însă în anul 146, când cetatea a fost devastată de trupele lui Scipio, manuscrisele bibliotecii din Cartagina au fost împrăştiate, distruse sau încredinţate regilor numizi, care au păstrat doar câteva. Cu toate acestea, nici unul din aceste manuscrise nu ne-a parvenit.

II. Săpăturile

Atunci când, la începutul secolului al XIX-lea, începe să crească interesul istoricilor şi al arheologilor pentru istoria şi civilizaţia popoarelor antice, numele şi locul vechii cetăţi a Cartaginei, rămase celebre datorită textelor antice şi luptelor împotriva Romei, cunoscute sub numele de Războaiele Punice, încep să atragă curiozitatea savanţilor şi lăcomia negustorilor.

Încă din 1831, este creată la Paris o societate pentru explorarea Cartaginei. Rezultatele obţinute, în cazul în care au existat cu adevărat nişte rezultate, nu au fost transmise publicului şi nici acţionarilor respectivei societăţi. La puţin timp după aceasta, C. Falbe, consul general al Danemarcei în Tunisia, întreprinde, în 1859, un excelent releveu al locului, al restituirilor, însă este nevoit să renunţe la planul unor săpături sistematice. În aceeaşi perioadă, Nathan Davis explora şi el peninsula, în scopul de a extrage câteva monumente pe care intenţiona să le trimită la British Museum.

Primele săpături cu caracter ştiinţific şi care nu mai aveau drept scop descoperirea câtorva obiecte de muzeu în Cartagina, ci obţinerea unor preţioase informaţii de ordin topografic şi istoric cu privire la vestita cetate punică, sunt întreprinse în 1859 de către Beulé, membru al Institutului Franţei; acesta avea să coordoneze două campanii de săpături la Cartagina, în primăvara şi toamna aceluiaşi an.

El întreprinde pe solul peninsulei o serie de sondaje care vor aduce informaţii deosebit de interesante. Însă punctul slab al lui Beulé, influenţat de literatura antică referitoare la cetatea pe care o cerceta, constă în faptul că s-a lăsat antrenat de imaginaţie în interpretarea unor rezultate destul de sărace, pe care le-a luat drept punct de plecare pentru nişte restituiri destul de îndrăzneţe. În pofida

acestei lipse de rigoare, descrierile lui Beulé, cunoştinţele sale în ceea ce priveşte locul sunt apreciate ca fiind încă preţioase de către arheologi; campania de primăvară este consacrată îndeosebi colinei Byrsa, considerată dintotdeauna, pe bună dreptate, ca fiind citadela, acropola Cartaginei. El delimitează, pe o întindere de peste 100 de metri, un zid gros de împrejmuire şi recunoaşte mai multe monumente romane.

În campania de toamnă, el abordează problema porturilor din Cartagina, având meritul de a fi primul care a încercat să studieze la faţa locului dispunerile portuare subzistente, observând în ce măsură aceste dispuneri se potriveau cu descrierile făcute de Apian.

Campania se încheie prin explorarea necropolei Gamart situată în extremitatea de nord-est a peninsulei; aceasta priveşte, aproape în exclusivitate, o serie de morminte evreieşti din epoca romană.

1. Monumente punice. În 1874, E. de Sainte-Marie, diplomat ataşat pe lângă consulatul general al Franţei la Tunis, este însărcinat de către Academia de Inscripţii şi Beletristică cu o misiune epigrafică. Era vorba despre o cercetare pe marginea monumentelor care purtau inscripţii în caractere punice, cu scopul îmbogăţirii acelui *Corpus Inscriptionum Semiticarum* (culegere oficială de texte semitice), a cărui publicare tocmai fusese întreprinsă. Misiunea este încununată de succes. Săpăturile efectuate în perioada august–decembrie 1847 în regiunea situată la mijlocul distanţei între Byrsa şi mare, aproximativ pe locul pe care este amplasată în prezent calea ferată care leagă oraşul Tunis de La Marsa, scot la iveală aproape 2200 de stele[6]

[6] Stelă — mic monument comemorativ monolit, din piatră, aşezat vertical, frecvent în Antichitate (n. t.)

aparţinând epocii punice, majoritatea purtând inscripţii dedicate zeilor „Tanit şi Ba'al Hammon" şi numeroase simboluri. Monumentele sunt expediate în Franţa, însă se scufundă la intrarea în portul Toulon, o dată cu vaporul care le transporta; o mare parte este recuperată însă toate vor putea fi mai apoi reproduse, datorită mulajelor care au fost efectuate înainte de încărcarea pe vas, la iniţiativa lăudabilă a exploratorului.

Volumul *Misiune în Cartagina* şi mai multe fascicole din *Corpus Inscriptionum Semiticarum* constituie roadele acestei cercetări.

În 1878 au loc primele descoperiri ale lui R.P. Delattre, descoperiri ce aveau să dureze un timp la fel de îndelungat ca şi sejurul acestui neobosit explorator al Cartaginei, adică aproape o jumătate de secol. Renumitele colecţii punice ale muzeului din Cartagina sunt rodul unei îndelungi explorări. Necropolele Cartaginei sunt studiate în mod succesiv: mormintele de la Byrsa în 1880, Douimês — 1892–1896 —, Bordj Djedid — 1898–1906 etc.

În 1894, S. Reinach şi E. Babelon sosesc la Cartagina la insistenţele lui Tissot, geograf savant, specialist în Africa antică. Ei deschid un şantier pe locul vechilor săpături întreprinse mai înainte de E. de Sainte-Marie. Vor fi astfel descoperite încă cinci sute optzeci de monumente, dintre care trei sute treizeci purtând inscripţii.

În 1899, Paul Gauckler, pe atunci director al Departamentului de Antichităţi din Tunisia, întreprinde noi săpături care vor dura patru ani, ceea ce îi permite explorarea sistematică a necropolelor punice. Rezultatul acestor cercetări se va concretiza în lucrarea postumă publicată de Anziani şi intitulată *Necropolele punice*.

Mormintele Cartaginei sunt situate pe un arc care se întinde de la colina Byrsa până la plajă, la poalele colinei Sfânta Monica.

Cele mai vechi necropole se află oarecum în interiorul acestui arc imaginar, în partea dinspre oraş; ele sunt numite: Byrsa, Saint-Louis, Junon, Dermech şi datează din perioada cuprinsă între secolele al VII-lea şi al V-lea î.Hr.

Celelalte se întind pe porţiunea cuprinsă între mare şi colina Odeon şi poartă numele Ard el Kheraïb, Dar el Morali şi Odeon, după denumirea terenurilor pe care se află (a se vedea planul Cartaginei, pp. 58–59); aceste denumiri au fost folosite până la căderea cetăţii. Dacă admitem drept plauzibilă data de 814 ca fiind anul întemeierii cetăţii, rămân a fi descoperite mormintele primilor cartaginezi.

Explorarea necropolelor va fi reluată de A. Merlin şi Drapier între anii 1906 şi 1909. Cele mai vechi, de la Dermech, datând din secolul al VII-lea î.Hr., fiind explorate de P. Gauckler, aceştia îşi încep căutările în partea de vârf a platoului, în locul numit Ard-el-Kheraïb, unde descoperă o serie de morminte datând din secolele VI-V î.Hr., aflate ca vechime între cele de la Dermech şi cele de la Sfânta Monica, din secolele III–II.

Între anii 1908 şi 1911, A. Merlin, succesorul lui P. Gauckler, întreprinde o serie de săpături pe mica insulă situată în centrul portului circular. El descoperă aici un aliniament format din blocuri punice groase, paralelipipedice. Acesta era înconjurat de un zid construit cu ajutorul unor elemente punice care se pare că fuseseră refolosite în epoca romană.

În 1916, Dr. Caton descoperă un sanctuar punic chiar în Cartagina, pe amplasamentul actualei gări de la Salammbô.

Totuşi, din acest edificiu modest şi distrus aproape în întregime provin cinci statui şi fragmente de stucaturi.

Aceluiaşi arheolog îi datorăm descoperirea unui izvor captat, amplasat la Bordj Djedid, şi care, deşi a suferit numeroase amenajări în epoci diferite, datează cu siguranţă din perioada punică; un vast depozit de urne antice (aproximativ două mii) i-a conferit acestui loc numele de „Fântâna cu o Mie de Amfore".

În 1922, Icard şi Gielly descoperă un număr însemnat de stele punice, ex-voto-uri analoge celor care fuseseră deja dezgropate în diverse puncte din Cartagina. Acestea prezentau marele avantaj că se găseau la locul lor, adică exact în locul unde fuseseră ridicate de cei care se închinau zeilor Ba'al şi Tanit, cu câteva secole înaintea erei noastre.

Acest loc sfânt, „tofet", este situat la 50 m la vest de portul dreptunghiular (a se vedea planul Cartaginei, pp. 58–59).

Importanţa acestei descoperiri este imediat subliniată de Poinssot, director al Departamentului de Antichităţi al Tunisiei, la vremea respectivă. Sunt întreprinse în acest moment o serie de săpături sistematice sub conducerea şi asistenţa lui R. Lantier. Monumentele scoase la iveală sunt atât de numeroase şi de interesante, încât o delegaţie americană condusă de Fr. W. Kelsey, profesor la Universitatea din Michigan, pleacă rapid din Statele Unite pentru a relua explorările. Este evident faptul că tofetul depăşea cu mult limitele terenului prospectat de Icard şi Gielly. Dr. Caton achiziţionează atunci o parcelă din terenul învecinat, însă moare la scurtă vreme după aceasta, nereuşind să o exploreze.

În 1936, R. P. Lapeyre, membru în ordinul Preoţilor Albi[7], director al muzeului Lavigerie şi succesor al lui P. Delattre, şi care a avut o activitate arheologică neîntreruptă timp de

[7] Preoţii Albi (Pêres Blancs sau Societatea Misionarilor din Africa) — Congregaţie de preoţi laici întemeiată la Alger, în 1868, de către Lavigerie, în scopul creştinării Africii. (n.t.)

20 de ani la Cartagina, preia sarcina de a explora terenul pe care i-l încredinţase soţia lui Caton, dovedind astfel că densitatea monumentelor era la fel de intensă ca în locurile exploatate anterior şi că acest loc de sacrificiu se întindea pe o arie destul de mare.

Săpăturile, întrerupte cu puţin înainte de război, vor fi reluate în 1945, pe terenurile situate în partea de est a celor precedente, la impulsul lui G. Picard, director al Departamentului de Antichităţi, şi sub conducerea lui P. Cintas, care îşi asumă sarcina unei exploatări metodice a tofetului. El întreprinde decaparea terenului în straturi succesive, utilizând o metodă şi nişte mijloace folosite pentru prima dată la Cartagina.

Publicarea explorărilor legate de tofet (*loc de sacrificiu în Cartagina*) avea să dezvăluie un număr însemnat de informaţii privind religia şi civilizaţia punică.

R.P. Poidebard, care se specializase de câţiva ani în studiul porturilor feniciene, mai cu seamă a porturilor Tir şi Sidon, întreprinde o serie de cercetări pentru localizarea şi studierea instalaţiilor portuare ale Cartaginei.

Săpăturile reîncep cu un nou avânt o dată cu crearea de către guvernul Tunisiei a unui Institut Naţional de Arheologie şi Arte, ale cărui echipe lucrează în mod regulat la Cartagina, în vreme ce echipele Centrului de Cercetări Arheologice şi Istorice din Tunisia îşi desfăşoară activitatea la *Istituto di Studi del Vicino Oriente,* în cadrul Universităţii din Roma. Începând cu anul 1956, lucrările întreprinse de M'Hamed Hassine Fantar, Mongi Ennaifer şi A. Ennablé, alături de numeroşi arheologi tunisieni, vor contribui la îmbogăţirea arheologiei punice şi a renumitelor colecţii ale Muzeului Bardo.

O campanie arheologică internaţională se desfăşoară la Cartagina începând din 1973. Hotărâtă de guvernul tunisian

şi plasată sub egida UNESCO, această campanie internaţională pentru Cartagina se doreşte a fi o acţiune menită salvării unor vestigii preţioase şi are un triplu obiectiv: pe de o parte, este vorba despre întreprinderea unei vaste serii de săpături şi cercetări arheologice, pe de altă parte, are scopul de a asigura conservarea şi valorificarea vestigiilor, difuzarea şi publicarea acestora prin intermediul CEDAC (Centre D'Études et de Documentation Archéologique de la Conservation de Carthage).

Nouă ţări contribuie la această explorare sistematică, care avea să reînnoiască tot ce se ştia din anii anteriori.

2. Monumentele romane. Explorarea monumentelor romane continuă în paralel cu activitatea relatată privind descoperirea Antichităţii punice.

Proporţiile considerabile ale principalelor monumente romane descoperite la Cartagina le-au ferit să nu cadă acoperite de vălul uitării. Debleierea şi restaurarea acestora, mai mult decât descoperirea lor, au căzut în sarcina serviciilor de arheologie ale Tunisiei.

Teatrul, Odeonul, Circul, Amfiteatrul, câteva case şi mai multe cartiere ale oraşului roman au făcut obiectul săpăturilor, restaurării sau studiului de care sunt legate numele lui Audollent şi C. Saumagne — în ceea ce priveşte cadastrul — A. Merlin şi Gauckler.

În 1945, Direcţia Antichităţilor continuă dezgroparea termelor lui Antoniu. Giganticele ruine ale acestui monument care se întinde pe mai multe sute de metri de-a lungul malului, de la Cartagina la Bordj Djedid, au servit, peste un mileniu, drept carieră constructorilor mediteraneeni. Cu toate acestea, ele mai oferă încă destule vestigii.

Sălile îngropate sub bolţile prăbuşite ale etajelor superioare au fost degajate. G. Feuille a reuşit să le consolideze şi să le înalţe în unele locuri.

Aceste săli sunt de o măreţie impresionantă. La scara acestui ansamblu putem cel mai uşor măsura bogăţia şi amploarea pe care le-a cunoscut această a doua Cartagină.

În 1948, R.P. Ferron întreprinde săpături în mai multe puncte ale Cartaginei; el descoperă astfel la Sidi-bou-Saïd, o necropolă datând din ultimii ani ai vestitei cetăţi punice, ceea ce confirmă extinderea constantă a oraşului spre est, iar pe de altă parte, efectuează degajarea rotondei subterane situate lângă bazilica Damous el Karita, cu scopul de a afla la ce servea şi de a o data.

În 1949, generalul Duval descoperă ruinele fortificaţiilor Cartaginei punice.

Numeroşi sunt cei care, exploatând solul tunisian, mai pot năzui încă să îmbogăţească arheologia punică şi remarcabilele colecţii ale Muzeului Bardo. Aceasta este misiunea Departamentului de Arheologie Punică din cadrul Centrului de Cercetări Arheologice şi Istorice din Tunisia.

Capitolul III

ORIGINEA ŞI ÎNTEMEIEREA ORAŞULUI

Cartagina a fost întemeiată de fenicienii care au venit de la Tir. Religia, limba, civilizaţia oraşului rămân în profunzime feniciene. Câteva date esenţiale despre Fenicia şi locuitorii ei constituie o introducere indispensabilă pentru înţelegerea civilizaţiei punice.

1. Fenicia. Astfel era numită, în Antichitate, regiunea geografică ce corespunde, cu aproximaţie, litoralului Siriei de azi (a se vedea harta, p. 39). Aceasta cuprindea aproape douăzeci de oraşe şi numeroase sate. Principalele oraşe erau, de la sud la nord, următoarele: Tir, Sidon, Berytos (actualul Beirut), Gebal (Byblos), Tripoli, Aradus şi, mai în nord, Ras-Shamra şi Ugarit, în faţa insulei Cipru.

Oraşele feniciene erau, în principiu, independente unele faţă de celelalte, însă în realitate erau unite prin aceeaşi civilizaţie: identitate de origine şi de limbă, aceeaşi religie şi un destin comun, legat de marile curente istorice de care reuşesc să se desprindă uneori datorită modestiei lor, cărora însă le ţin piept arareori.

Fenicia este formată dintr-o înşiruire de oraşe mărginite la est de munţii Libanului; resursele maritime aproape nelimitate, pe care le ofereau porturile, fac din locuitorii acestor oraşe cei mai buni marinari din Antichitate.

2. Fenicienii. Primul habitat al fenicienilor pare să fi fost situat în vecinătatea Mării Roşii. Această localizare, oferită de Herodot, avea să fie confirmată recent de tăbliţele

descoperite la Ras-Shamra. Este vorba despre nişte legende şi poeme religioase, epice, redactate în secolul al XIV-lea î.Hr., a căror acţiune se situează în regiunea de nord-vest a Arabiei. Necesitatea comerţului prin caravane îi determină pe fenicieni să ocupe, încă de la începutul mileniului al treilea înaintea erei noastre, regiunea Libanului şi porturile situate la poalele sale: oraşele Tir şi Sidon. Aceştia îşi construiesc, aşadar, o adevărată flotă marină, probabil după exemplul egeenilor, ceea ce le permite extinderea relaţiilor comerciale. Către anul 3000 î.Hr., găsim urme ale influenţei egiptene la Byblos, existând schimburi neîntrerupte între fenicienii din acest oraş şi egipteni.

Herodot situează întemeierea oraşului Tir cel mai exact către anul 2750 î.Hr. La sfârşitul celui de-al III-lea mileniu şi la începutul mileniului următor, influenţa Egiptului este predominantă în Fenicia, însă majoritatea oraşelor feniciene duc o luptă constantă pentru a-şi păstra independenţa.

Către anul 1200 î.Hr., popoare venite din nordul Siriei cotropesc Fenicia şi Palestina şi se opresc abia la frontierele Egiptului. Majoritatea oraşelor feniciene, printre care Tirul şi Sidonul, suferă profund de pe urma acestei invazii. Egiptul, preocupat să se apere, abandonează tutela pe care o exercita asupra oraşelor feniciene, iar Tirul, renăscând din cenuşă, se bucură de o prosperitate incomparabilă. Aceasta este cea mai mare perioadă de expansiune feniciană.

Ştim că fenicienii şi în special tirienii încep să se stabilească în numeroase puncte ale litoralului mediteranean, încă de la începutul mileniului al II-lea, pentru a-şi asigura noi zone comerciale. Dând dovadă de multă perseverenţă, de inteligenţă şi de o bună cunoaştere a căilor maritime, la care se adaugă caracterul lor neînfricat şi loialitatea în tranzacţii, ei reuşesc să-şi asigure exclusivitatea celor

mai îndepărtate şi mai râvnite pieţe, fiind vorba îndeosebi de aceea a cositorului şi a aurului.

Ei depăşesc limitele lumii cunoscute atunci, astfel că, lăsând în urmă ţărmurile mediteraneene, se instalează la hotarele lumii occidentale: la Gades şi Lixos, de o parte şi de alta a strâmtorii Gibraltar. În vremea războiului din Troia, ei întemeiază Utica în Tunisia. Nu după mult timp, se instalează la Hadrumetum (în prezent Soussa), rezervându-şi, de asemenea, coasta africană şi privind spre Orient. Coasta de sud a Siciliei se afla pe atunci în întregime sub controlul economic al cetăţii Tir. Acelaşi regim îl aveau Sardinia, Insulele Baleare, Malta, Pantelleria.

Regii tirieni domnesc în Cipru timp de mai multe secole. Pe de altă parte, adevărate contoare de comerţ sunt instalate în Creta şi în Delta Nilului.

Întemeierea Cartaginei pe ţărmurile Africii, controlate în exclusivitate de fenicieni, îi permit acestei cetăţi să vegheze mai bine ca Tirul asupra Mediteranei occidentale.

Tirul, sub presiunea cotropitorilor asirieni, slăbeşte treptat în profitul Cartaginei. De voie, de nevoie, coloniile tiriene intră sub hegemonia acesteia, iar în anul 333, atunci când Alexandru pune stăpânire pe Tir, distrugându-l după o rezistenţă îndârjită din partea locuitorilor săi, nu piere decât cetatea. Imperiul său, legat de soarta Cartaginei, avea să supravieţuiască încă două secole.

3. Întemeierea Cartaginei. Legendele şi cele câteva date istorice care ne-au parvenit în legătură cu întemeierea acestei cetăţi ne oferă foarte puţine informaţii precise. Ştim totuşi că Elisa, întemeietoarea Cartaginei, mai cunoscută sub numele poetic de Didona, pe care i-l conferă Vergiliu, era sora lui Pygmalion, rege al Tirului.

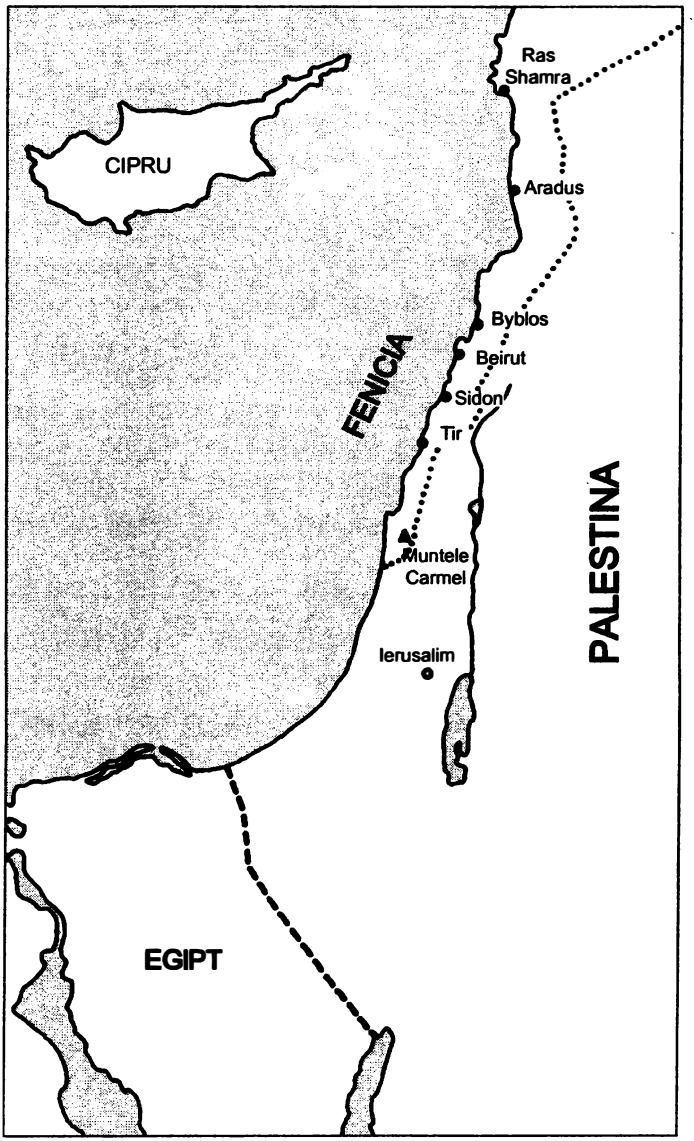
Ras
Shamra
CIPRU
Aradus
Byblos
Beirut
FENICIA
Sidon
Tir
PALESTINA
Muntele
Carmel
Ierusalim
EGIPT

Fenicia

Nu cunoaştem aproape nimic despre dinastia acestora. Să fi fost ei coborâtori din celebrul contemporan şi prieten al lui Solomon, regele Hiram din Tir? Se prea poate. Ori ai regelui Ithoba'al? Este aproape sigur. Posteritatea acestui rege ne este cunoscută prin intermediul unor povestiri istorice, biblice, dar şi poetice.

Atunci când Ithoba'al se urcă pe tronul Tirului, în anul 933 î.Hr., puterea şi renumele cetăţii erau la apogeu.

Regatul Israelului, dimpotrivă, era în decădere: o parte a oraşelor din sud se aflau sub stăpânirea regilor din Iuda, iar regele Israelului, Achab, stăpânea partea de nord. Acesta din urmă a luat-o de nevastă pe Izabela, fiica lui Ithoba'al; nepoata acestuia, Athalia, se mărită cu regele din Iuda. Câţiva ani mai târziu, nepotul lui, Mattan sau Mutto, îi succede la tronul Tirului. Acesta a avut de îndurat numeroase certuri politice şi religioase, care se vor intensifica după moartea lui. Lasă doi copii: pe Elisa şi pe Pygmalion. Aici începe legenda întemeierii Cartaginei.

Elisa se urcă pe tron şi se căsătoreşte cu Acherbas, marele preot al zeului Melkart. Pygmalion îşi ucide cumnatul. Elisa se hotărăşte să fugă, urmată fiind de un grup numeros format din cetăţeni de rang înalt, însoţiţi la rândul lor de oameni de rând: marinari, angajaţi, sclavi etc. Fugarii se îmbarcă pe corăbii şi ajung în Cipru; nu este de mirare faptul că ei găsesc adăpost aici, insula fiind aproape în întregime sub dominaţie feniciană. Marele preot al insulei care împărtăşea convingerile şi speranţele reginei Elisa, decide că el şi ai săi o vor însoţi în exil. Drept mărturie a recunoştinţei ei, regina îl încredinţează că toţi descendenţii lui vor fi binecuvântaţi, „în Oraşul cel Nou, cu harul şi prerogativele sacerdoţiului". Popasul pe insula Cipru nu a avut numai avantajul de a-i asigura viitoarei cetăţi o descendenţă de preoţi, dar şi un număr însemnat de soţii pentru

cetăţenii săi. Astfel, pentru popularea Cartaginei, au fost răpite mai multe grupuri de tinere care cântau pe plaja insulei, după o tradiţie sfântă.

După un periplu destul de lung, Elisa şi cei care o urmau sosesc pe coasta africană într-un punct care, cu siguranţă, nu fusese ales la întâmplare, şi unde exista deja o aşezare feniciană, a cărei primă denumire nu ne este cunoscută. Elisa botează acest loc cu numele „Quart Hadasht", „Oraşul Nou". Imediat după debarcare, Elisa intră în contact cu indigenii şi-l convinge pe şeful acestora să-i cedeze o suprafaţă de teren, cât poate cuprinde pielea unui bou. Regina dădu ordin ca pielea să fie tăiată în fâşii extrem de înguste, înconjurând astfel un teren destul de vast în care se instalează împreună cu însoţitorii ei, care încep să stabilească legături comerciale cu indigenii. Locuitorii din Utica, colonie feniciană situată la cîţiva kilometri la nord de Cartagina, vin să o viziteze pe compatrioata lor, atraşi de renumele Elisei şi de prestigiul însoţitorilor ei.

Bogăţia oraşului în plin avânt, atribuită calităţilor reginei, avea să determine un rege indigen, pe nume Hiarbas, să o ceară de soţie pe Elisa. Regina nu putea refuza, acesta fiind puternic şi ameninţător, iar Cartagina nefiind încă în măsură să ţină piept unui război.

Elisa cere aşadar un mic răgaz; legenda spune că, după trei luni, ea ordonă înălţarea unui rug la porţile oraşului şi decide să închine un sacrificiu în cinstea celor morţi din familia primului său soţ. După jertfa mai multor victime, ea se aruncă la rândul său în rugul cuprins de flăcări. După moarte, este ridicată la rangul de zeiţă şi onorată chiar în locul sacrificiului, până la căderea cetăţii.

Aceasta este legenda întemeierii Cartaginei, redată de istoricul sicilian, Timaios şi de Trogus Pompeus.

Este evident că această poveste, deşi o legendă, conţine solide baze istorice.

Numele lui Pygmalion, extrem de folosit la Cartagina, se regăseşte pe inscripţii. Înrudirea celor două oraşe, Cartagina şi Tirul, este atestată de faptul că în fiecare an era trimis un tribut patriei-mame, cu ocazia celebrării zeului Melqart. Cultul acestui zeu, importanţa pe care o avea la Cartagina, sunt menţionate în povestire prin intermediul numelui lui Acherbas. Faptul că sacerdoţiul era ereditar şi că elementul cipriot în cetatea punică era deosebit de important sunt elemente menţionate în legenda marelui preot din Cipru şi a răpirii fecioarelor. Cartagina a vărsat timp de patru secole acest tribut anual regilor indigeni.

Cultul Elisei este menţionat chiar în momentul căderii Cartaginei, adică după o perioadă de şapte secole de la sacrificiul reginei, într-un templu situat în apropierea porturilor. Mai exact, la vest de portul dreptunghiular, săpături recente au permis descoperirea tofetului, a locului de sacrificii al Cartaginei. Acesta funcţiona de la originile Cartaginei punice şi era amplasat, după toate aparenţele, pe un mic sanctuar datând din epoca primului aşezământ comercial fenician, în urmă cu cel puţin patru secole de la întemeierea vestitei cetăţi punice.

I. Topografia

Este incontestabilă existenţa unui aşezământ comercial fenician la Cartagina, anterior întemeierii „Noului Oraş" de către Elisa. Localizarea iniţială a oraşului era până acum discutabilă. Unii istorici şi arheologi propuneau situarea primei aşezări feniciene în vecinătatea micuţei plaje de la Bordj Djedid. Alţii erau de părere că aceasta

trebuie căutată lângă porturile de la Salammbô. Descoperirile arheologice au confirmat această din urmă opinie. Într-adevăr, straturile cele mai vechi ale tofetului de la Salammbô datează din primele zile ale oraşului Cartagina, fapt confirmat de altfel, în primăvara anului 1947, de către P. Cintas, în urma descoperirii unui mic monument conţinând un depozit de ceramică cipro-feniciană de la sfârşitul epocii de bronz. La vest de portul dreptunghiular se înalţa nu numai cetatea Cartaginei de la originile ei, dar şi aşezământul anterior acesteia. (A se vedea planul, pp. 58–59).

Putem presupune că un prim zid de apărare a oraşului adăpostea porturile, tofetul de la Salammbô şi poate citadela situată, după toate aparenţele, pe colina Saint-Louis.

Localizarea necropolelor, descoperite în număr considerabil şi amplasate la porţile cetăţii, limitează oraşul la nord şi la est. Traiectoria acestui zid se pare că se întindea în această perioadă, de la mare, din sud, până la colina lunonei, în partea de nord, trecând la vest de tofetul de la Salammbô şi întinzându-se la est, până la Douimes-Dermechr. S-ar părea însă că, încă din secolul al V-lea î.Hr., zidul iniţial devenind neîncăpător, cartaginezii care erau oricum în plină expansiune şi forţă, nu ezită să întreprindă un vast sistem de fortificaţii înglobând aproape totalitatea peninsulei, o succesiune de ziduri cu o lungime de 32 de km. (Perimetrul Parisului măsoară tot 32 de km).

Cea mai mare parte a acestui zid era amplasată de-a lungul mării. Este vorba despre un zid obişnuit, întărit din loc în loc. Dimpotrivă, partea care separa Cartagina de continent şi care făcea legătura între lacul Tunis şi Sebkra (care pe atunci avea deschidere la mare) era formată dintr-un zid triplu.

Prima parte dinspre continent a zidului se pare că era formată doar dintr-un rambleu cu un coronament format dintr-un gard ce susţinea nişte metereze, de unde puteau

acţiona soldaţii. Zidul împrejmuitor propriu-zis era înalt de 17 m şi gros de 10 m. Construit din piatră cioplită, acesta era flancat din 59 în 59 de metri de un turn cu patru etaje care putea fi zărit de departe. Tot acest ansamblu prevăzut cu creneluri şi cu o terasă s-a dovedit a fi inexpugnabil pe vremea vechii cetăţi. Partea interioară a acestei vaste fortificaţii era amenajată pentru a adăposti elefanţi, cai, magazii de intendenţă şi cazărmi. Cartaginezii, stăpâni ai mărilor, considerau drept minime pericolele ce ar fi putut veni dinspre mare. Astfel că nu acordau aceeaşi importanţă zidului dinspre mare precum fortificaţiei continentale. Totuşi, blocuri enorme de piatră există încă şi azi de-a lungul coastei, între Salammbô şi Bordj. Substructurile sunt romane, fiind perfect adaptate regulilor de cadastru folosite de romani cu ocazia reconstruirii cetăţii, în anul 44 î.Hr. Blocurile aliniate în mod regulat în mare sunt însă perfect legate de un vast patrulater construit în acelaşi apareiaj. Acest masiv având o lungime de 50 de metri şi o lăţime de 35 m, format din blocuri gigantice care ţâşnesc din mare la poalele colinei Bordj Djedid este cu siguranţă de sorginte punică. Această construcţie extrem de puternică nu-i poate fi atribuită oraşului roman, care a fost fortificat abia mai târziu şi destul de în grabă sub Imperiul bizantin. Să fi fost aceasta substructura unui dig? Ori o fortăreaţă la joncţiunea dintre zidul din mare şi o fortificaţie venind dinspre vest? Este o problemă încă neelucidată.

La 4 km de micul golf Kram, la marginea lacului Tunis, a fost degajat, în urmă cu câţiva ani, un zid lung de mai multe zeci de metri şi lat de 3 sau 4 m; este vorba despre o construcţie de mare amploare, susţinută de un blocaj, având o lăţime de 3 sau 4 m. După toate aparenţele, acestea sunt rămăşiţele unui zid în mare, cu puţin timp înainte de joncţiunea lui cu zidul cel triplu.

Echipa germană condusă de F. Rakob de la Institutul German de la Roma, operează din 1974 pe un teren situat la marginea mării, deasupra căruia se înalţă colina Byrsa. Patru mari campanii anuale (1975, 1976, 1977 şi 1978) au permis explorarea unei bucăţi întinse de teren, aducând totodată informaţii preţioase, în special cu privire la cele două perioade cel mai puţin cunoscute ale Cartaginei: perioada punică şi epoca lui Augustus. Descoperirea cea mai remarcabilă este existenţa unei organizări urbane octogonale, încă de la sfârşitul perioadei punice: străzi paralele şi perpendiculare pe care erau inserate construcţii, printre care mai multe case de dimensiuni importante prevăzute cu curţi, porticuri şi peristiluri. Utilizând în construcţia şi în decorul lor mai multe varietăţi de materiale, aceste case erau prevăzute şi cu diverse instalaţii hidraulice.

Sectorul explorărilor canadiene se extinde în partea de nord-vest a cetăţii, în vecinătatea teatrului şi a odeonului. Prima echipă, condusă de P. Senay de la Universitate Trois-Rivieres din Québec, şi-a efectuat cercetările asupra unui monument circular rămas încă învăluit în mister, deşi fusese explorat încă din 1954 de către A. Lézine.

Echipa daneză, subvenţionată de Fundaţia Tuborg şi patronată de Consiliul de Stat pentru Cercetări, este compusă din membri ai Muzeului Naţional; aceasta a întreprins deja două importante campanii de săpături (1975 şi 1977) în sectorul deja explorat de Falbe, în perioada 1837-1838, care dăduse deja la iveală un mozaic marin.

II. Citadela

Aceasta purta numele „Byrsa". Este vorba despre o fortăreaţă extrem de bine apărată, care domina porturile şi

prima aşezare feniciană. Fortăreaţa se situează, după toate aparenţele, pe colina numită Saint-Louis.

Citadela era împrejmuită de un zid de apărare, poate chiar de două, unul înconjurând baza, iar celălalt, templul de la Eshmoun, situat în vârf; 60 de trepte monumentale duceau la acest templu, care a servit drept cel din urmă refugiu pentru ultimii apărători ai Cartaginei.

Rămăşiţele zidului gros, care mai dăinuie pe versantul de sud-vest al colinei, au fost considerate timp îndelungat drept zidurile superioare de apărare ale punilor. Nu a mai rămas nimic din ele. Aceste ziduri erau situate deasupra unor construcţii punice datate din secolul al III-lea î.Hr., după cum arată monedele descoperite, neexistând nici o legătură între unele şi celelalte. Orientarea zidurilor punice este oblică, iar construcţia este foarte diferită de acest zid extrem de gros, care se pare că a fost construit de Teodosie, împăratul Bizanţului, câteva secole mai târziu. Plasată sub egida Academiei Inscripţiilor şi Beletristicii, echipa franceză condusă de S. Lancel şi P. Gros are drept obiectiv explorarea versantului de sud al colinei Byrsa. În sectorul vechilor săpături întreprinse de Ferron-Pinard (1953-1959), explorările extinse în urmă au confirmat existenţa unui cartier punic, acoperit de mai mulţi metri de rambleu în timpul terasamentelor efectuate în epoca lui Augustus. Au fost dezgropate mai multe case în interiorul unui lot de locuinţe dispuse în mod ordonat.

Sub patronajul ASOR, două echipe americane, una condusă de L. Stager, pentru partea punică, şi cealaltă, de J. Humphrey, pentru partea romană, au lucrat la Cartagina, prima, în sectorul portului dreptunghiular şi cealaltă, pe un teren întins, situat de-a lungul drumului MC33, în partea de jos a versantului de sud-est al Byrsei. Însă între 1979 şi 1980, echipa suedeză condusă de G.A. Styrenius,

director al Muzeului Mediteranean din Stockolm, a efectuat două lungi campanii de săpături la poalele versantului nordic al colinei Byrsa.

III. Porturile

Apian ne dă o descriere destul de precisă a porturilor Cartaginei. Acestea erau două la număr: portul comercial, după toate aparenţele de formă dreptunghiulară, şi portul militar, de formă circulară. Atât unul cât şi celălalt constituiau nişte adăposturi artificiale, construite în interiorul zidului de apărare al oraşului. Portul comercial trebuia să fie uşor accesibil, căci adăpostea corăbii aflate în escală; traficul era intens, după cum la Sidon era limitat spre mare printr-un anrocament artificial, care proteja coasta. Intrarea în port, amplasată probabil imediat la vest de extremitatea Kram, era apărată de un stăvilar artificial, ale cărui temelii există încă şi azi (a se vedea planul de la pp. 58–59). Acestea au forma unui vast dreptunghi străpuns pe fundul mării de mici canale menite să primească apa şi să-i scadă presiunea atunci când erau valuri mari, în virtutea unui dispozitiv semnalat deja la stăvilarul de la Thapsus.

Portul militar, la care erau anexate arsenalele, era adăpostit de privirile indiscrete printr-un zid fortificat care dubla zidul împrejmuitor al oraşului, fiind dominat şi supravegheat de palatul amiral, astfel încât flota oficială a oraşului, pregătirile militare ori secretele construcţiilor navale să se găsească la adăpost de ochii curioşi ai străinilor.

Dispunerea porturilor Cartaginei, ca şi cea a porturilor din Utica, răspundea la aceste nevoi de securitate.

Localizarea lor a prilejuit, în urmă cu câţiva ani, numeroase discuţii. Fiind legat de aşezarea străveche pe

care câţiva arheologi o situau la Bordj Djedid, primul port a fost localizat în micul golf de la poalele colinei. De la descoperirea unui sanctuar fenician, datând de la sfârşitul epocii de bronz şi până la tofetul de la Salammbô, porturile Cartaginei trebuie situate în apropierea acestui loc. Acest lucru este cu atât mai uşor de realizat cu cât două lagune artificiale, una de formă dreptunghiulară şi cealaltă circulară, există încă şi în ziua de azi, fiind situate în partea de nord-est a golfului Kram. Aceste lagune pot fi considerate ca nişte elemente subzistente ale porturilor punice.

Lucrările întreprinse de R.P. Poidebard asupra instalaţiilor portuare ale fenicienilor, cu precădere în oraşele Tir şi Sidon, demonstrează că aceştia obişnuiau să construiască un port artificial, în general circular, în interiorul uscatului. Acesta era comandat de un avanpost de formă dreptunghiulară, construit pe coastă. Pe de altă parte, recentele descoperiri făcute la Sidon arată că în mare erau amenajate o serie de recife şi de anrocamente servind drept spargeval; atât locuitorii Tirului cât şi cei ai Sidonului, pe cât de iscusiţi erau ca marinari, tot pe atât de bine stăpâneau tehnica portuară.

Probabil că existau şi alte adăposturi, cheiuri, locuri de ancorare, în special în interiorul lacului Tunis, al cărui fund era cu mult mai puţin înnămolit în Antichitate decât în prezent.

Dimensiunea foarte restrânsă a lagunelor, ale căror mărime şi configuraţie s-au schimbat considerabil, a constituit, pentru mulţi istorici, un obstacol în ceea ce priveşte identificarea lor cu porturile punice. Trebuie însă remarcat faptul că bazinul interior descoperit la Motya, în Sicilia, şi cel de la Mahdia, în Tunisia, erau şi mai reduse ca dimensiuni.

Cheiuri, loje, vaste porticuri străjuiau porturile. Săpăturile ne-au permis până acum descoperirea unui număr însemnat de fragmente de coloane, de cornişe stucate, vopsite în

roşu şi verde; nu demult a fost scoasă la iveală, de către echipa britanică aflată sub conducerea lui H.R. Hurst, o instalaţie portuară; este vorba despre nişte rampe folosite la urcarea corăbiilor pe uscat şi la adăpostirea lor; acestea sunt în număr de 28 şi corespund descrierilor insulei Amiralităţii făcute de scriitorii antici.

În apropierea porturilor se afla piaţa principală sau Forumul înconjurat de porticuri. Aici era concentrată viaţa comercială şi administrativă a oraşului. Imediat în partea de vest era situat templul zeului Ba'al Hammon, extrem de aproape de tofetul Cartaginei.

Templul zeului Tanit se ridica, după toate aparenţele, în regiunea situată în nord, între mare şi citadela de la Byrsa.

Mai multe străzi plecau din Forum, ajungând undeva mai sus, într-un loc în care domina templul lui Eshmoun. Ştim că aceste străzi erau străjuite de case cu cinci sau şase etaje, lipite unele de altle. O placă din aur, descoperită pe insula Amiralităţii, reprezintă o casă cu 4 etaje. Este singurul document pe care-l deţinem cu privire la imobilele Cartaginei. Probabil că palatele celor bogaţi se ridicau în special în partea de nord şi de est, în regiunea Megara, care era acoperită de livezi întinse şi de vaste culturi de zarzavaturi.

Lucrările arheologice ale echipei italiene, condusă de A. Di Vita şi A. Carandini, au fost întreprinse în regiunea de nord-est a Cartaginei, în zona de interferenţă a aşezărilor rurale cu zona urbană.

Necropolele Cartaginei sunt localizate în regiunea de est a oraşului, de la colina Iunonei şi până la Bordj Djedid.

Mormintele cele mai vechi nu au fost decât parţial descoperite, însă ştim — după alinierea şi densitatea celor scoase la iveală — că populaţia Cartaginei avea, încă din

secolul al VII-lea î.Hr., cultul vastelor necropole situate, după toate aparenţele, la porţile cetăţii.

Polonia, Bulgaria şi Olanda contribuie şi acestea la explorarea şi exploatarea informaţiilor arheologice din acest loc.

Alimentarea cu apă de băut se făcea, cu siguranţă, cu ajutorul puţurilor şi al rezervoarelor, peninsula fiind extrem de săracă în izvoare. Au fost descoperite un mare număr de rezervoare datând din epoca punică. Fiecare casă particulară deţinea un asemenea rezervor, care servea la colectarea apei de pe terase şi din curţi. Altele colectau apa de pe străzi, acestea din urmă fiind acoperite cu dale, probabil tocmai în acest scop.

S-ar părea că o seamă de monumente, purtând aceeaşi destinaţie şi atribuite romanilor, nu erau în realitate decât restaurate şi refolosite de aceştia.

La începutul celui de-al treilea război punic, populaţia Cartaginei se ridica, după spusele istoricului Strabon, la un număr de „700 000 de suflete". Această cifră, cu siguranţă cam exagerată, trebuie redusă puţin, însă nu ne putem pronunţa în ce proporţie, nedeţinând nici o informaţie clară cu privire la suprafaţa locuibilă a oraşului.

Capitolul IV

ISTORIA

Cartagina, „Oraşul cel Nou", este întemeiată de Didona (Elisa) în anul 814 î.Hr., după cum relatează legenda menţionată în paginile anterioare.

1. Secolele obscure. Nu ştim nimic despre cetatea cartagineză în secolul al VIII-lea î.Hr., cu excepţia ajutorului pe care i-l acordă Tirul; prezenţa unor personaje influente şi puternice îi conferă foarte rapid un prestigiu suficient de mare pentru ca numeroase colonii feniciene din vestul Mediteranei să se poată sprijini pe ea, formând totodată bazele viitorului imperiu. Bazele comerciale feniciene din Occident nu devin colonii decât o dată cu accentuarea presiunii exercitate de greci şi cu revoltele indigene care devin tot mai ameninţătoare; aceste baze recurg astfel la Cartagina, care le va trimite soldaţi şi marinari pentru a-i proteja pe compatrioţi şi a le garanta drepturile. În secolele al VII-lea şi al VI-lea, Cartagina nu a făcut altceva decât să se substituie Tirului, cetate care se confrunta pe atunci cu cotropitorii asirieni şi apoi cu cei perşi, care vor asedia oraşul, nimicindu-l în cele din urmă.

Şi alte colonii ale Tirului, mai vechi şi la fel de bine amplasate în centrul lumii mediteraneene, ar fi putut juca acelaşi rol protector: Hadrumetum şi în special Utica, situată la numai 20 km de Cartagina şi mai veche decât aceasta cu câteva secole. Însă originea regală a Cartaginei face ca aristocraţia bogată din Tir să emigreze la Cartagina, întemeind efectiv un oraş nou, noul Tir. Astfel că succesul

răsunător al Cartaginei se datorează nu atât amplasării, cât mai ales rolului său de moştenitoare a Tirului.

Nu se cunosc numele primilor conducători militari care i-au adus Cartaginei mijloacele militare şi maritime necesare pentru a primi moştenirea Tirului.

În secolul al VII-lea î.Hr., Cartagina întemeiază o colonie în insula Ibiza. În secolul al VI-lea, Malchus pune mâna pe putere, după ce iese învingător din mai multe campanii în Sicilia, Sardinia, chiar şi în Africa.

2. Magonizii. O familie bogată din Cartagina, familia Magon, a contribuit mai mult decât oricine la măreţia oraşului; pe parcursul a trei generaţii, din anul 535 şi până în 450 î.Hr., Magonizii reuşesc să ţină piept expansiunii greceşti în Mediterana şi să asigure prerogativele comerţului cartaginez în Spania, în insulele Baleare, în Sardinia şi într-o parte a Siciliei.

Ei eliberează Cartagina de tributul pe care aceasta îl plătea africanilor încă de la întemeiere, asigurându-i în acelaşi timp un vast imperiu maritim şi terestru în Africa, acesta întinzându-se de la cele două golfuri Sirta şi până în Senegal. Periplul lui Hannon datează din această perioadă. Este epoca cea mai prosperă a cetăţii Cartagina. Dominaţia sa în Africa se întinde pe teritoriul Tunisiei actuale. Una din principalele surse de bogăţie ale fenicienilor provenea din Spania. Regiunea minieră Tartessos, din sudul Spaniei, a fost, încă din cele mai vechi timpuri, exploatată de fenicieni. Întemeierea Gadirului („loc închis", în limba feniciană), astăzi Cadix, datează din secolul al XII-lea î.Hr. S-ar părea că minele de argint din regiune erau exploatate încă şi mai din vechime. Pe de altă parte, strâmtoarea Gibraltar, cunoscută sub numele de Coloanele lui Hercule, se afla sub controlul deplin al fenicienilor încă din

mileniul al II-lea, cu scopul de a le asigura acestora exclusivitatea în ceea ce priveşte accesul la ocean, comerţul cu cositor în Bretania şi în Anglia şi poate şi comerţul cu aur în Senegal.

Ocupaţia Siciliei este atestată, de asemenea, încă de la începutul mileniului I, însă cotropirea insulei de către greci avea să-i oblige pe colonii fenicieni să se grupeze în câteva oraşe de pe coasta de sud, în apropierea Africii, printre altele la Motye, Soloïs şi Panormos, astăzi Solonte şi Palermo. Insulele Malta, Pantelleria, Baleare şi o parte a Sardiniei sunt ocupate în scopul de a servi drept noduri de legătură pentru navigaţia de cabotaj; aceste aşezări nu aveau însă la origine nici un fel de caracter militar. Fenicienii nu încercau decât să-şi creeze locuri de ancorare pentru corăbiile pe care le aveau, puncte de aprovizionare în timpul escalelor şi o clientelă. Se pare că numai presiunea comercială exercitată de greci îi obligă pe cartaginezi să se instaleze în forţă în acele locuri indispensabile menţinerii unor relaţii cu regiunea Tartessos şi exploatării drumului cositorului şi al aurului.

Retragerea fenicienilor în faţa invaziei greceşti arată în mod limpede caracterul strict economic şi aproape nemilitar al aşezărilor feniciene din Occident.

Termenul de Confederaţie economică şi maritimă ar fi mult mai potrivit decât cel de Imperiu pentru puternica organizare externă a Cartaginei.

3. Războaiele punice. Timp de mai multe secole, Roma şi Cartagina se ignoră. Prima era o putere continentală europeană, cea de-a doua, o putere maritimă africană. Apoi încep să se stabilească relaţii comerciale pe care numai ambiţia nemăsurată a Romei avea să le tulbure. Roma, care cucerise Grecia Magna, dorea anexarea Siciliei.

Pretextul războiului îl constituie o ceartă între locuitorii Messinei, susţinuţi de Roma, şi cei ai Siracuzei, sprijiniţi de Cartagina.

Acest război, „primul război punic", a avut alternative diverse. Romanii, după o primă victorie la Myles (lat. Mylae) în anul 260 î.Hr., încearcă să debarce lângă Cartagina, fiind învinşi de Xantippa, în anul 255. Războiul se reia în Sicilia sub comanda cartaginezului Hamilcar Barca. În anul 241, înfrângerea cartaginezilor în insulele Egate îi forţează pe aceştia să ceară pacea. O pace costisitoare, însă. Învinşii sunt obligaţi să părăsească Sicilia şi să plătească un tribut de 20 de milioane de sesterţi într-un interval de 20 de ani.

În răgazul care urmează şi care durează 22 de ani, cele două puteri trec prin mai multe încercări. Roma abia dacă nu este înfrântă de o coaliţie a galilor, în vreme ce mercenarii Cartaginei, care nu mai fuseseră plătiţi de mult timp, se revoltă; este vorba despre un război nemilos care ţine trei ani. Numai geniul lui Hamilcar Barca reuşeşte să salveze Cartagina; generalul îi înconjoară pe mercenari în defileul de la Hache, masacrându-i în Tunis pe cei care reuşiseră să scape.

Senatul Cartaginei începe să se teamă de popularitatea crescândă a lui Hamilcar. Revendicările sale privind guvernul şi armata îl fac să devină suspect. Este trimis în Spania, unde creează un imperiu cu capitala la Cartagina (Cartagena). Organizează o armată de profesionişti, disciplinată şi bine întreţinută, a cărei conducere va fi preluată de fiul său, Hannibal, în anul 220 î.Hr.

Hannibal, crescut de tatăl său într-un climat de ură faţă de Roma, moşteneşte o dată cu împlinirea vârstei de 27 de ani, Imperiul cartaginez al Spaniei şi conducerea armatei. El încearcă să denunţe imediat acordurile atât de

nefaste pentru patria-mamă. Astfel, în anul 219, el va ataca oraşul Saguntum, aflat sub protecţia Romei. Războiul se declanşează, iar Hannibal porneşte spre Italia. Traversează fluviul Ebru, Pirineii, Ronul şi Alpii, depăşind toate obstacolele. Pierde jumătate din armată înainte de confruntarea cu trupele romane, însă iese victorios în lupta de la Trebbia şi mai apoi, în bătălia de la lacul Trasimeno, în anul 217. În anul următor, neputând să meargă asupra Romei din cauza lipsurilor materiale, el poartă bătălia de la Cannae. Învingător, însă epuizat, se retrage la Capua cerând întăriri. Aşteptările aveau să-i fie însă zadarnice, căci Senatul Cartaginei, invidios pe toate victoriile câştigate de general, refuză să-i acorde sprijinul. Fratele său, Hasdrubal, guvernator al Spaniei, îi vine totuşi în ajutor cu o armată formată din spanioli şi din gali, însă este ucis pe malurile fluviului Metaurus, în anul 207. Siracuza, cucerită de romani, nu-i poate veni în ajutor lui Hannibal, astfel că el avea să ţină singur piept armatei romane. În acest răstimp, Scipio Africanul se aliază cu numizii din vecinătatea Cartaginei, hotărât fiind să atace oraşul. Senatul, speriat, îl cheamă în ajutor pe Hannibal, iar Roma va răsufla uşurată la vestea că cel care o hărţuia de 15 ani părăseşte în sfârşit Italia. Pierzându-şi cea mai mare parte a armatei, Hannibal nu reuşeşte să-l învingă pe Scipio; el va fi înfrânt de acesta în Africa, la Zama, în anul 202 î.Hr., fiind nevoit să ceară pacea. Dar pacea avea să fie extrem de dură pentru Cartagina: cetatea punică avea obligaţia să-i plătească Romei despăgubiri în valoare de 54 de milioane de sesterţi, să-şi dizolve flota şi să-şi concedieze armata.

Numizilor le este recunoscută independenţa, iar conducătorul lor, Massinissa, recunoscut drept rege.

Hannibal, urmărit de ura Romei, se refugiază la Antioh, regele Siriei, pe care îl va îndruma în lupta sa împotriva cetăţii romane, încercând să formeze o coaliţie alcătuită din duşmanii pe care îi avea Roma, de la Răsărit până la Apus. Hărţuit, el se retrage apoi în Bitinia unde se decide să-şi pună capăt zilelor, în anul 183 î.Hr. Hannibal a fost unul dintre cei mai mari conducători militari din Antichitate şi, în mod incontestabil, o inteligenţă inegalabilă.

O jumătate de secol de muncă îndârjită i-a permis Cartaginei — în pofida tributului împovărător vărsat Romei — să redevină o cetate prosperă. Aşa se face că romanul Cato, revenind dintr-o călătorie în Africa, unde constatase revigorarea cetăţii duşmane, începe să asalteze senatul roman cu laitmotivul său „Delenda est Carthago".

Ca şi cu ocazia primului război punic, acest al treilea conflict va fi declanşat de Roma, cu o vădită rea voinţă, fără un motiv real, în vreme ce Cartagina îşi manifesta dorinţa de pace, livrându-i acesteia corăbii şi maşini de război. Roma îşi mărea din ce în ce mai mult pretenţiile; cartaginezii, înţelegând că lupta era inevitabilă, se hotărăsc să reziste. Bătălia avea să dureze doi ani, din anul 149 până în 147 î.Hr.

4. Asedierea şi căderea Cartaginei. Această cetate, recunoscută pentru luxul şi pentru dragostea sa faţă de negoţ şi bani, a oferit în ultimii doi ani de viaţă exemplul celor mai înalte virtuţi patriotice şi al unui curaj ieşit din comun.

Armata externă era complet distrusă de romani la Nepheris, iar Cartagina, asediată de un duşman dispunând de forţe enorme, rămăsese fără nici cea mai mică speranţă de sprijin din afară.

Încercând să-şi elibereze oraşul, locuitorii îşi folosesc toate resursele de inteligenţă şi curaj. Ei construiesc o

flotă clandestină din bârnele caselor, îşi topesc bijuteriile, iar femeile îşi tund părul care va fi folosit la confecţionarea frânghiilor. Această flotă, rod al unor imense sacrificii, reuşeşte o ieşire spectaculoasă în mare, printr-o deschidere neprevăzută a portului interior. Lupta este însă amânată de un amiral lipsit de îndrăzneală, iar odată trecut efectul surprizei, cauza avea să fie pierdută.

Foametea care izbucneşte este aliatul romanilor. Cetatea asaltată de aceşti doi duşmani continuă însă să reziste.

După o serie de eşecuri, Scipio izbuteşte să forţeze zidurile cetăţii şi să pătrundă în porturi. Oraşul era pierdut, însă nu fusese încă cucerit: el mai rezistă şase zile şi şase nopţi, casă de casă, stradă cu stradă, om cu om. Toată suflarea Cartaginei luptă din răsputeri. Cu toate acestea, populaţia este ucisă aproape în totalitate. Totuşi câteva mii de suflete se pare că mai erau în viaţă atunci când, în ziua a şaptea, Scipio, care pusese de acum stăpânire pe oraş, ajunge la citadela Byrsa.

În templul zeului Eshmoun, în vârful colinei, câţiva combatanţi mai rezistau încă alături de Hasdrubal, generalul cartaginez, soţia şi copiii acestuia, epuizaţi de luptă şi morţi de foame. Hasdrubal ia în acest moment hotărârea să-i ceară în ascuns lui Scipio îndurare; soţia lui, aflând însă de slăbiciunea soţului ei, se urcă pe terasa templului împreună cu copiii, adresându-i-se astfel lui Scipio: „O, romanule, eu îţi urez prosperitate, căci tu nu faci decât să te foloseşti de drepturile pe care ţi le dă războiul. Însă îi rog pe zeii Cartaginei şi pe tine să-l pedepsiţi cum se cuvine pe Hasdrubal care şi-a trădat patria, zeii, soţia şi fiii." Apoi se aruncă împreună cu copiii şi cu cei o mie de combatanţi în flăcările pe care le aprinsese, încununând, prin măreţul sacrificiu, eroicul sfârşit al vestitei cetăţi Cartagina, în anul 147 î.Hr.

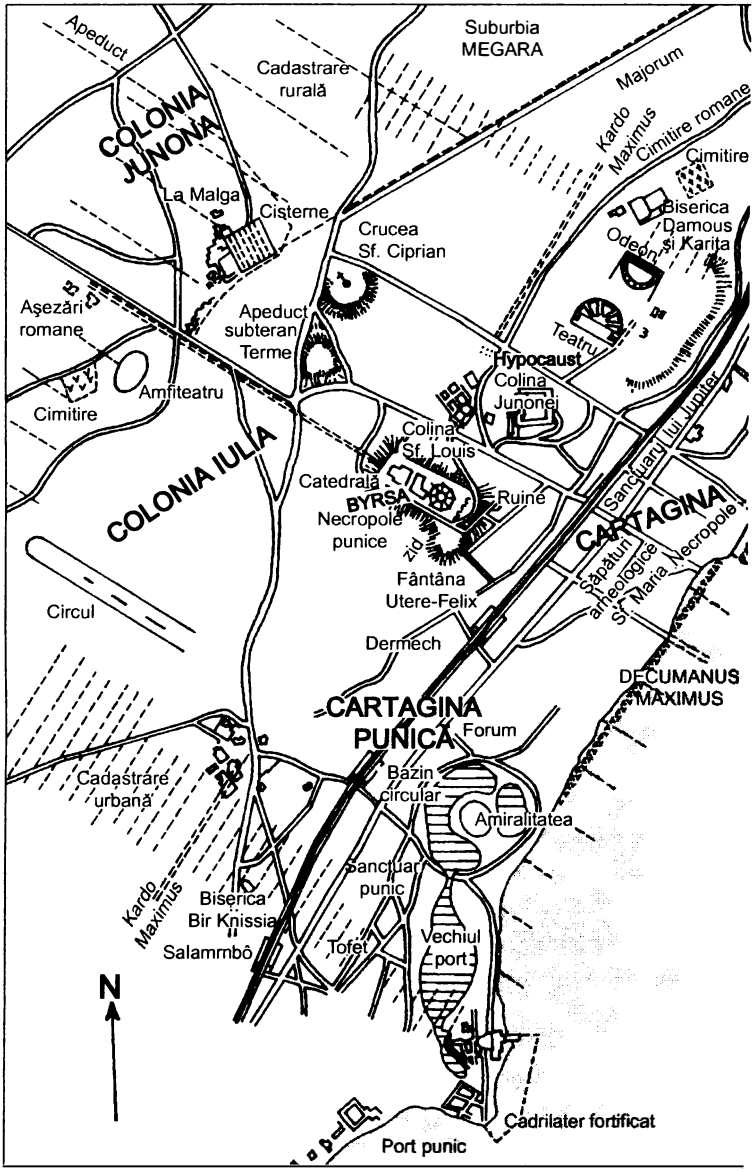

Planul arheologic al Cartaginei

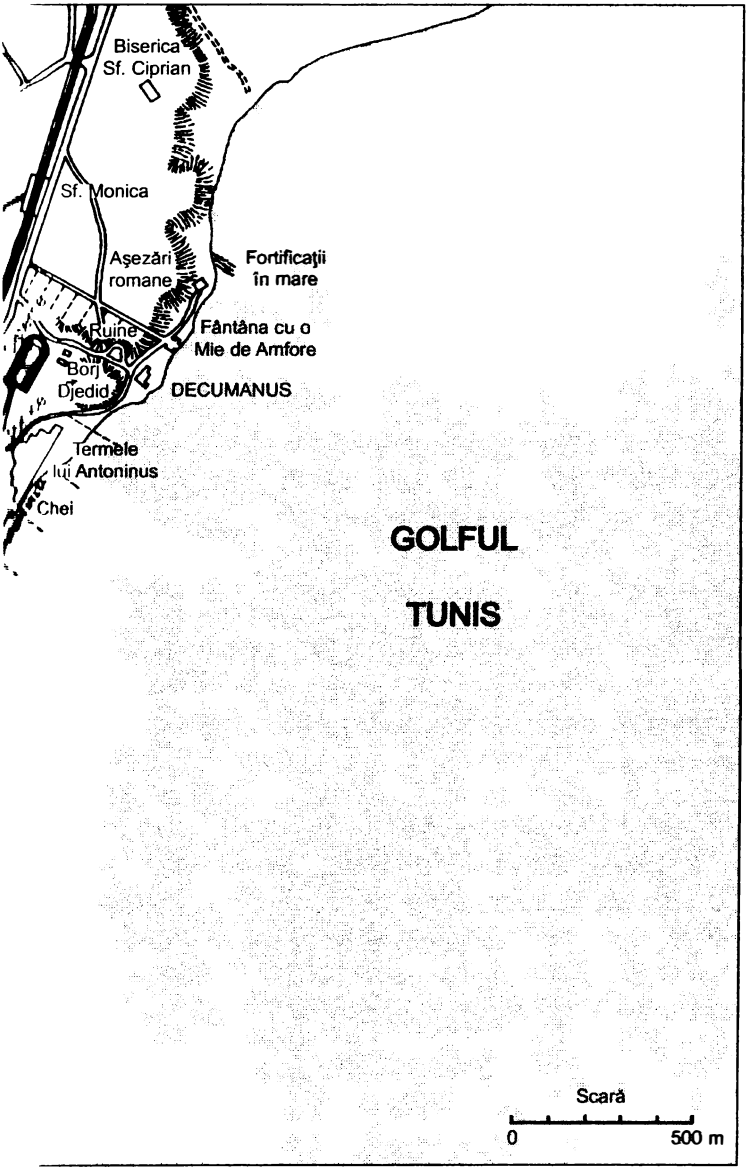
Biserica
Sf. Ciprian
Sf. Monica
Aşezări
romane
Fortificaţii
în mare
Ruine
Fântâna cu o
Mie de Amfore
Borj
Djedid
DECUMANUS
Termele
lui Antoninus
Chei
GOLFUL
TUNIS
Scară
0
500 m

Capitolul V

RELIGIA

Informaţiile privind religia fenicienilor din Africa sunt relativ numeroase.

În primul rând, numeroasele inscripţii punice care se găsesc pe ex-voto-urile descoperite la Cartagina conţin nume de zei, de divinităţi cărora le sunt închinate stele, şi numele celor care făceau dedicaţia, nume în general teofore, adică formate din numele unui zeu şi dintr-o apoziţie. De exemplu, Hannibal — bunăvoinţa zeului Ba'al; Bodeshmoun — cel în slujba zeului Eshmoun.

Se cunosc mulţi zei onoraţi la Cartagina.

O altă serie de texte, mult mai revelatoare în ceea ce priveşte religia punică, sunt tarifele de sacrificiu; sunt numite astfel cinci inscripţii (dintre care două sunt complete), care trebuiau depuse în temple şi prin care erau fixate, în funcţie de importanţa şi de calitatea sacrificiului, partea care îi revenea preotului şi respectiv celui care făcea sacrificiul.

Tarifele de sacrificiu au fost traduse; interpretarea lor demonstrează legătura acestora cu ritualul israelit, aşa cum ni-l înfăţişează Biblia şi mai exact, Leviticul.

Pe de altă parte, informaţiile furnizate de iconografia religioasă, în cazul de faţă decorul ex-voto-urilor, arată un grad de înrudire foarte mare între religia feniciană din Africa şi cea a fenicienilor din Orient. Aceasta din urmă ne este mai bine cunoscută în urma descoperirilor făcute la Ras-Shamra. În această localitate din nordul Siriei, aşezare feniciană datând din mileniul al II-lea î.Hr., o serie de texte religioase datând din secolul al XIX-lea î.Hr. oferă

lămuriri asupra mitologiei feniciene. Legendele relatate sunt foarte asemănătoare cu poemele Genezei. Fondul comun existent între religia israelită înainte de revelaţia lui Moise şi religia feniciană este, aşadar, un fapt demonstrat.

Riturile acestei religii antice din Canaan au fost păstrate vreme îndelungată de către cartaginezii aflaţi departe de patria-mamă, preocupaţi să-şi conserve religia şi să-şi menţină riturile şi tradiţiile la adăpost de influenţele străine.

Marii zei ai Cartaginei ne sunt cunoscuţi prin intermediul textelor punice şi al unui text grec, intitulat *Jurământul lui Hannibal.*

Cele peste patru mii de inscripţii punice sunt dedicate, aproape în totalitate, zeiţei Tanit şi zeului Ba'al Hammon.

Tanit: sub această vocabulă, probabil de origine africană, se ascunde marea zeiţă feniciană Elat, numită şi Asherat. Zeiţa este reprezentată pe numeroase stele prin discul lui Venus şi o semilună. Acest dublu caracter sideral îi conferă zeiţei o notă ambiguă. Pe de o parte, un caracter lunar demonstrat prin identificarea sa, în epoca romană, cu fecioara Caelestis; pe de altă parte, un caracter fecund, care o face cunoscută sub numele de „Nutrix", fiind reprezentată ca o Zeiţă-mamă şi având drept simbol rodia, porumbeii, spicele etc.

Ba'al Hammon: marele Zeu al Cartaginei nu poate fi identificat decât cu El, şeful Panteonului fenician. De aceea grecii îl numesc Zeus, tată al zeilor. El este asimilat uneori cu Apollo, datorită caracterului său solar. Însă în epoca romană, el este adorat sub numele de Saturn atât la Dougga, la Constantin, la Bou Kornine, cât şi la Cartagina. În aceste locuri, cultul lui Saturn (stele şi sacrificări de copii) se suprapune peste cel al lui Ba'al.

Ba'al Hammon înseamnă Stăpânul stelelor (monumente comemorative), vocabula Hammon provenind, după cât

se pare, din cuvântul Hammamin — monumente comemorative, monumente funerare din piatră.

Stăpânul stelelor, al acestor monumente comemorative din piatră, nu este aşadar decât epitetul cartaginez al Zelui El. Acest zeu avea un renume teribil în Antichitate, deoarece în cinstea lui fuseseră arşi de vii primii născuţi ai Cartaginei, indiferent de sex, dintr-o voinţă individuală sau colectivă.

Eshmoun avea un templu în Cartagina, situat probabil în vârful colinei Byrsa. Numele proprii care aveau în compunere numele acestui zeu sunt extrem de frecvente; el a fost, ca şi în oraşul Sidon, identificat cu Esculap.

Melquart, Stăpânul oraşului, era marele Zeu al cetăţii Tir, patronul cel sfânt al expansiunii tiriene, asimilat probabil în urma eroicelor fapte legendare comune, cu Heracles. Temple ale acestui zeu se regăsesc în toate coloniile tiriene; cele mai celebre erau templele de la Gades şi Lixos, de o parte şi de alta a strâmtorii Gibraltar.

Numele Melquart intră în compunerea majorităţii numelor proprii cartagineze: Bodmelquart şi Abdmelquart sunt printre cele mai răspândite.

Ashtarte, Reshef, Ares, Saphon etc. completează panteonul cartaginez care, sub nişte vocabule puţin diferite, acoperă panteonul fenician.

Zeii Cartaginei sunt reprezentaţi pe câteva monede şi pe numeroase plăcuţe din lut ars, cu aspect şi costume împrumutate din iconografia greacă. Credinţa şi ritualurile punice rămân însă profund orientale, atât în formă cât şi în spirit.

Nu ne-a parvenit nici o statuie religioasă importantă din Cartagina punică. Ştim din texte că unele dintre aceste statui serveau drept lăcaş divinităţii. Cel mai adesea, aceasta era un bloc de piatră aşezat vertical sau un betyl

(piatră sacră, considerată ca fiind sălaşul unui zeu şi, câteodată, zeul însuşi) situat în sanctuarul care îndeplinea acest ritual. Astfel stăteau lucrurile la Tir, la Sidon, la Pafos şi la Gades, unde o piatră unsă cu ulei era venerată, aşa cum se practică încă şi azi la Mecca.

Pe stelele dedicate zeiţei Tanit şi zeului Ba'al figurează nişte reprezentări care constituie cu certitudine aluzii la adresa divinităţilor şi a caracterului lor esenţial: betyl, piatră cioplită, mână a zeului care binecuvântează, amplasată în vârful stelei după o tradiţie orientală, perpetuată în Siria sub forma unei mâini de bronz sau de piatră, ori de ureche a divinităţii care ascultă ruga.

Simboluri mai complexe şi mai frecvente: sticla-idol, care se pare că nu este altceva decât reproducerea unei figurine de pământ ars, analogă celor provenind din Cipru.

Caduceul, insigna sacră, reprezentând, probabil, la origine, două discuri sau un disc cu o semilună deasupra.

În sfârşit, semnul zis „al lui Tanit", pecetea Cartaginei, se regăseşte nu numai pe monumentele cu caracter religios, ci şi pe urne, lămpi, obiecte din lut etc. (a se vedea imaginea de la p. 95). Această denumire pare îndoielnică astăzi, deoarece simbolul pare a fi legat atât de Ba'al cât şi de Tanit.

Rodia, porumbeii, peştii, spicele evocă fecunditatea. Luna, soarele, steaua cea sclipitoare, Venus, evocă caracterul astral al zeilor.

I. Templele

Avem extrem de puţine informaţii cu privire la templele Cartaginei; cu toate acestea, ştim că erau numeroase. Templul lui Eshmoun se ridica în vârful colinei care domina

oraşul; a fost ultimul bastion de apărare, cu ocazia asedierii oraşului de către Scipio; tot în acest templu, în înaltul acoperişului său în formă de terasă, s-a omorât soţia lui Hasdrubal împreună cu copiii săi.

Templul lui Ba'al Hammon şi cel al zeiţei Tanit se înălţau aproape de mare, nu departe de porturi.

Un mare număr de stele descoperite între staţiunea Dermech şi mare indică cu aproximaţie localizarea sanctuarului lui Tanit. Cât despre cel al lui Ba'al Hammon şi cel care va fi mai târziu dedicat lui Saturn, acestea au fost descoperite în partea de vest a portului dreptunghiular, în locul numit în prezent Salammbô, sau mai exact aici a fost scos la iveală tofetul, adică incinta rezervată jertfelor umane.

Nici un vestigiu al vreunei construcţii importante nu a fost descoperit. Nu este un fapt surprinzător, căci este puţin probabil ca templele cartagineze să păstreze aspectul şi dispunerea „locurilor sacre" canaaneene.

Aceste locuri de cult erau formate dintr-o curte în patru unghiuri, bine netezită şi împrejmuită cu un zid. În interiorul incintei se găsea sanctuarul, care adăpostea imaginea divinităţii, sanctuar care, începând din secolul al IV-lea î.Hr. ia forma unui mic templu grec clasic, dar care fusese inspirat în prealabil din construcţiile egiptene numite „Naos": capelă cubică din piatră, cioplită uneori dintr-un enorm monolit. Faţa principală era prefăcută cu o friză şi diverse ornamente: urëus, disc înaripat etc.

În inetriorul incintei se mai găseau: bazinul pentru abluţiuni (rămăşiţe ale bazinelor şi puţuri au fost descoperite recent la tofetul de la Salammbô) şi altarul sau altarele, înălţate în general pentru ca şi credincioşii să poată urmări sacrificiul. Localurile rezervate preoţilor erau în imediata vecinătate a incintei.

Bogăţia acestor temple pline de ex-voto-uri, de obiecte preţioase oferite divinităţii, trebuie să fi fost ieşită din comun. Ştim că ele adăposteau cupe, bazine, tabernacole din aur.

O coloană izolată care susţinea un sfinx sau o rodie se găsea probabil în apropierea capelei, în interiorul incintei.

II. Preoţimea

Preoţii sunt amintiţi frecvent în textele punice sub numele de „Kohen". Nu rare sunt cazurile în care preoţii sunt femei, iar multe dintre ele purtau chiar titlul de „Şefă a preoţilor", probabil cea mai înaltă funcţie în ierarhia religioasă punică. Sunt menţionate de asemenea: Prinţ al preoţilor, ajutor de preot, soţul lui Ashtart etc.

După genealogiile furnizate de ex-voto-uri, se pare că atât onorurile religioase, cât şi funcţiile publice erau adesea ereditare. Menţionarea marelui preot al Ciprului care îi cere Didonei beneficiul sacerdoţiului ereditar pentru familia sa, cu ocazia întemeierii Cartaginei, corespunde după toate aparenţele, unei realităţi.

Preoţii beneficiau de avantaje substanţiale şi de un real prestigiu, însă nu păreau să aibă o autoritate în afara cultului.

Costumul sacerdotal consta dintr-o robă lungă de in, transparentă. O bandă dreaptă era fixată pe umărul stâng. Părul era strâns într-o bandă dintr-un metal preţios sau uneori prins într-o bonetă înaltă sub formă de fes.

O femeie este reprezentată pe capacul unui minunat sarcofag descoperit în necropola de la Sfânta Monica şi expus la Muzeul Cartaginei. Putem crede că avem de-a face cu o preoteasă, reprezentată în costumul divinităţii pe care o slujea. Ea poartă un voal pe cap. Corpul este acoperit de două

aripi lungi; într-o mână ţine un porumbel şi în cealaltă, o cutiuţă cu tămâie.

O mulţime de personaje subordonate gravitau în jurul preoţilor: bărbieri sacri, muzicanţi, purtători de felinare etc.

III. Cultul

Ceremoniile legate de cult nu ne sunt cunoscute decât parţial: marile sărbători celebrate în Orient de către fenicieni cu ocazia evenimentelor din calendarul agrar existau poate la Cartagina, însă nu avem dovezi. Totuşi, fragmentul unei inscripţii menţionează o sărbătoare care se întindea pe cinci zile, în fiecare an, primăvara, fără îndoială, din moment ce este vorba despre ofrande de trufandale, ramuri înflorite etc. Marea sărbătoare a trezirii lui Melquart era celebrată în aceeaşi perioadă în Fenicia şi avea ca scop reînsufleţirea zeului prin virtutea focului. Nu avem nici o dovadă că acestă sărbătoare era celebrată şi în Cartagina, însă pare plauzibil, numele divinităţii Melquart fiind extrem de popular, după cum o arată onomastica.

Actul religios prin care credinciosul participa la viaţa religioasă era, în esenţă, sacrificiul. Cartaginezii ofereau sacrificii pentru a obţine indulgenţa Zeilor, pentru a le stinge mânia sau pentru a-şi ispăşi propriile greşeli.

Actul sacrificiului este dublu. În primul rând, îl eliberează de greşeli pe cel care îndeplineşte acest act, prin jertfa pe care o aduce şi cu care se identifică. În al doilea rând, îl pune pe credincios în contact cu divinitatea şi încheie o înţelegere cu ea.

Tarifele sacrificiilor în Cartagina ne dau lămuriri asupra principalelor moduri de sacrificiu şi a cotelor care le reveneau preoţilor şi iniţiatorului, în funcţie de animalul şi de

sacrificiul adus; acestea au fost studiate şi comentate de R. Dussaud, care demonstrează totodată înrudirea existentă între ritualul punic şi cel al evreilor.

Sacrificiile sunt în număr de trei: Holocaustul, în care ofranda este arsă complet de foc, sacrificiul de Comuniune şi sacrificiul de Expiere.

La acestea trebuie adăugate numeroasele ofrande de trufandale, de alimente, de parfumuri etc. Sacrificiile umane nu sunt niciodată menţionate în cadrul „tarifelor", fiind jertfe inefabile.

Cu toate acestea, sacrificarea primului născut, despre care avem nenumărate ecouri în Biblie, făcea parte din cele mai vechi tradiţii cananeene. Acest obicei exista cu siguranţă la Cartagina, unde s-a menţinut perioada cea mai îndelungată. Nu numai sugari, dar şi copii mai mari erau oferiţi ca jertfe „Molk" zeului Ba'al, de îndată ce o împrejurare dramatică îi obliga pe credincioşi să-şi întoarcă faţa la divinitate.

Descoperirile făcute la Cartagina în urmă cu peste douăzeci de ani coroborează aceste date. Tofetul descoperit la Salammbô, în nord-vestul portului dreptunghiular, este asemănător celui de la Beth-Hinnon, descoperit la Ierusalim. Este vorba despre un teren limitat şi consacrat înhumării victimelor oferite ca ofrandă zeului Ba'al. Urnele conţin oseminte calcinate şi, uneori, sunt îngropate aici câteva amulete, iar deasupra, se află o stelă obişnuită sau un monument funerar fără bază şi capitel. „Area"[8] consacrată trebuia să fie de dimensiuni reduse în perioada cea mai veche. Urnele sunt amplasate în scobituri de stâncă şi sunt acoperite cu un strat de pietricele. Atunci când incinta se umplea, se efectua un rambleiaj cu un strat de nisip

[8] Din cuvântul latinesc *area* — loc neted, loc pentru clădit, iar la figurat, loc unde se petrece ceva (n. t.)

galben. Apoi, era introdusă o nouă serie de vase conţinând cenuşa noilor născuţi. Vasele sunt grupate câte trei sau patru, iar deasupra se află un monument funerar fără bază şi capitel, ori o piatră mare, cioplită. În rândul păturilor sociale superioare, aceste monumente sunt înlocuite de stele cu inscripţii şi decoruri.

Religia cartaginezilor era foarte apropiată de cea a fenicienilor din Orient. Zeii importanţi se ascund sub diferite denumiri, păstrându-şi însă caracterele orientale. Ritualul, în conservatismul său crud, implică o credinţă profundă — convingerea că fiinţa jertfită şi-a găsit fericirea în viaţa de dincolo — şi obişnuinţa de a se supune unei discipline liber consimţite.

Supravieţuirea cultelor punice sub ocupaţia romană este atestată în toate regiunile mai îndepărtate ale Tunisiei, care au fost ferite de cohortele romane. Chiar la Cartagina, zeii cei mari ai Cartaginei au cunoscut, sub denumiri latine, o fervoare deosebită.

Rapiditatea cu care s-a împrăştiat creştinismul în Africa de Nord, măreţia atinsă de prima biserică din Cartagina datorită credinţei, martirilor şi învăţaţilor, poate fi explicată prin germenele păstrat în suflet de indigeni şi prin calităţile transcendente ale religiei punice. Aria de dispersare a creştinismului, în secolul al II-lea, corespunde aproximativ cu aria aşezămintelor punice în Africa.

Rituri funerare. Dacă săpăturile arheologice au scos la iveală un mare număr de necropole la Cartagina, în schimb deţinem puţine informaţii cu privire la riturile funerare.

Este probabil ca morţii să nu fi făcut niciodată obiectul unui cult, iar ceremoniile efectuate în jurul celui defunct să fi avut un scop dublu: să-i asigure acestuia binefacerile

divine pe lumea cealaltă şi să-l ferească de chinurile pe care le îndură sufletele nefericite.

Câteva stele descoperite la tofetul de la Salammbô poartă unele motive care ţin de nemurirea sufletului: frunze în formă de inimă, coroane de frunze, ulcioare dionisiace. Câteva scene de banchete funerare completează această iconografie.

Capitolul VI

INSTITUŢII, RELAŢII EXTERNE

I. Organizarea politică

Ştim la fel de puţine lucruri şi despre instituţiile politice ale Cartaginei. Nici despre cele ale fenicienilor nu ştim mare lucru. Totuşi în Biblie găsim câteva informaţii indirecte cu privire la Tir. Această cetate, ca toate oraşele feniciene, se bucura de o independenţă deplină şi avea un guvern propriu supus unei regalităţi ereditare. În cazul schimbării de dinastie, suveranul era ales din rândul celor mai vechi familii, de origine divină.

Puterea acestor regi era moderată, încă din epoca cea mai îndepărtată, de un sfat al bătrânilor, aparţinînd familiilor celor mai bogate. Treptat, acest sfat va căpăta o importanţă preponderentă, deschizând calea, după toate aparenţele, în vederea întemeierii republicii, atestată în secolul al V-lea şi prezidată de doi magistraţi supremi, „suffes", aleşi pe unul sau mai mulţi ani.

Se pare că organizarea politică a Cartaginei cunoaşte aproape aceeaşi evoluţie.

Legenda întemeierii Cartaginei ne spune că regina Elisa (Didona) era însoţită de senatori din Tir. Găsim astfel în Cartagina, la origine, indiciul regalităţii asistată de un senat.

Încă din secolul al VI-lea, sunt menţionate două adunări: Senatul şi o Cameră aleasă de popor.

Herodot citează un personaj devenit rege datorită calităţilor sale personale, regalitatea electivă înlocuind-o astfel pe cea ereditară. Se pare că bogata familie a Magonizilor

reuşeşte să deţină puterea pe tot parcursul secolului al V-lea, nu în urma unei lovituri de stat, ci graţie calităţilor excepţionale ale lui Magon şi ale fiilor săi, şi totodată renumelui de care se bucură în urma abilităţilor maritime şi militare. Totuşi, în această perioadă este instituit un sfat format din o sută de judecători pentru a apăra autoritatea statului împotriva guvernării unuia singur.

În secolul al IV-lea, informaţiile pe care ni le furnizează autorii antici sunt mai precise.

Două adunări sunt cunoscute: Senatul, care cuprinde cel puţin 300 de membri, şi un Sfat permanent format din rândul senatorilor. Doi sufeţi guvernează împreună timp de un an. Aceştia erau probabil reeligibili. Puterea militară este deţinută de generali aleşi direct de adunarea cetăţenilor.

Chestiunile esenţiale privind guvernarea sunt aduse de sufeţi în faţa Senatului, iar dacă acesta nu poate statua cu o majoritate suficientă, poporul este cel care decide în ultimă analiză.

Senatul se reuneşte într-un edificiu situat în piaţa mare, între Byrsa şi porturi. Unele şedinţe au loc în templul lui Eshmoun.

Adunarea cetăţenilor este însărcinată să aleagă sufeţii, generalii şi să rezolve diferendele care se pot ivi între ei şi Senat.

Nu ştim care erau condiţiile clare pe care trebuiau să le îndeplinească cetăţenii pentru a fi alegători. Ştim doar că acest drept le era refuzat străinilor, sclavilor şi liberţilor. Trebuie notat faptul că filosofii antici admirau constituţia Cartaginei, pe care o considerau, alături de cea a Lacedemoniei, drept una dintre cele mai remarcabile din vremea respectivă.

II. Viaţa socială

Câteva familii foarte bogate şi foarte vechi, de origine din Tir, deţineau posturile şi principalele funcţii în stat.

Cartaginezii nu erau nici rasişti, nici exclusivişti. Căsătoriile cu femei străine erau frecvente. Orientalii, grecii alungaţi din patria lor, locuitorii Maltei şi cei ai Siciliei erau foarte bine primiţi în Cartagina şi obţineau destul de repede cetăţenia, cu condiţia să fi dat dovadă, în prealabil, de calităţi şi de o reuşită evidentă.

Sclavii, mulţi la număr şi în majoritate de origine africană, erau bine trataţi. Căsătoriile lor erau recunoscute prin lege şi nu rar se întâmpla să fie eliberaţi.

În ceea ce priveşte femeile, acestea trebuiau să se bucure de o independenţă destul de mare. Ele sunt adesea menţionate pe ex-voto-uri. Ştim că ele puteau accede la cele mai înalte funcţii religioase, iar cele câteva nume de femei cartagineze pe care le cunoaştem sunt strâns legate de soarta cetăţii: Didona (Elisa), Sophonisbe, soţia lui Hasdrubal.

În epoca cea mai veche, mormintele adăpostesc aproape întotdeauna cupluri. După toate aparenţele, poligamia nu a prins la Cartagina.

1. Costumul. Cele mai bune documente pe care le deţinem cu privire la costumul fenicienilor ne sunt furnizate de picturile din mormintele egiptene. Bărbaţii, slabi şi energici, purtau un fel de rochii lungi în culori extrem de vii, puse în valoare de fâşii de broderie. În Cartagina, aceste rochii lungi până la glezne erau purtate ca atare sau strânse în talie cu o centură brodată, mânecile fiind largi şi scurte.

În călătorie sau pe timp urât, ei purtau o manta prinsă cu o fibulă asemănătoare unui ac dublu.

Femeile erau îmbrăcate cu o tunică cu mâneci scurte, strânsă în talie şi un văl drapat, care cădea până la glezne. Erau încălţate cu sandale.

Bărbaţii aveau foarte frecvent barbă şi părul tăiat scurt. Pe cap purtau fie o bonetă conică, fie o tichie asemănătoare unui fes turcesc sau turbanului tunisian. Femeile aveau părul lung şi ondulat; purtau numeroase bijuterii şi erau machiate foarte intens. Poporul care se aduna la anumite ore în piaţa cea mare a Cartaginei oferea, cu siguranţă, un aspect similar cu cel pe care îl oferă mulţimea tunisienilor cu ocazia anumitor sărbători, cu diferenţa că nota era mai colorată.

2. Locuinţele. Singura reprezentare pe care o deţinem cu privire la locuinţele cartagineze ne este furnizată de un pandantiv descoperit pe insula „Amiralităţii". Acesta poartă un ornament reprezentând faţada unei case de patru etaje. Pe de altă parte, ştim, din textele clasice, că de la Forum până la citadelă, zona era acoperită de case înalte de mai multe etaje, separate de străduţe înguste.

O lucrare apărută în urmă cu câţiva ani cu privire la cetăţile din Regiunea Saba prezintă o serie de fotografii interesante[9] ale unor oraşe aproape necunoscute, situate în sudul Arabiei; aceste oraşe încercuite de ziduri înalte, fortificate, sunt formate din numeroase locuinţe lipite unele de altele şi înalte de peste şase etaje. Etajul inferior, folosit ca depozit, nu are ferestre, ci numai uşi, iar acoperişul, în terasă, formează un impluvium. Tradiţia arhitecturală ale acestor oraşe trebuie să fie extrem de veche. Imaginile oferă

[9] Este vorba despre lucrarea publicată de H. Hellfritz, *Au royaume de Saba*, Paris, Grasset.

aspectul cetăţilor feniciene şi al Cartaginei şi explică totodată numărul mare de locuitori ai acesteia. Dimpotrivă, la Megara, la periferia Cartaginei, se ridicau locuinţe vaste aparţinând familiilor bogate din oraş; acestea erau înconjurate de grădini spaţioase. Săpăturile şi lucrările întreprinse de S.E. Tatli ne aduc informaţii interesante cu privire la topografia oraşului.

III. Armata

Pe parcursul primelor secole de la întemeierea cetăţii, singurii apărători ai Cartaginei nu erau alţii decât fiii ei şi, uneori, aliaţii acestora. Este adevărat că nu au întreprins nici un război la distanţă.

În secolul al V-lea î.Hr., Magonizii organizează un imperiu. Ei creează astfel o armată pe măsura extinderii Cartaginei, recrutând mercenari şi luând soldaţi din teritoriile anexate. Este foarte greu de evaluat cu exactitate importanţa acestei armate.

Cifrele furnizate de scriitorii antici sunt extrem de diferite.

Cartaginezii nu refuză totuşi să-şi trimită fiii în armată. Este creat astfel un corp de cavalerie alcătuit îndeosebi din tânăra aristocraţie a oraşului. Acest corp dă dovadă de multiple calităţi, fiind distrus, în repetate rânduri, aproape în totalitate.

Trupele de care dispunea Cartagina şi al căror efectiv depăşea destul de rar — după cum se pare — o sută de mii de oameni, nu erau permanente, fiind din această cauză, destul de prost antrenate.

Senatul obişnuia să-şi rezolve dificultăţile externe prin intermediul tranzacţiilor diplomatice şi al sacrificiilor financiare, nefolosindu-se de forţa militară decât atunci când

era constrâns să o facă. De unde lipsa de antrenament a conducătorilor şi succesul militar extrem de palid, începând din secolul al IV-lea î.Hr., în pofida unei vistierii considerabile şi a unor conducători militari remarcabili, dar faţă de care Senatul îşi manifesta întotdeauna cea mai mare neîncredere.

1. Infanteria. Sub însemnele acestei arme combătea cea mai mare parte a cetăţenilor şi a mercenarilor. Infanteriştii purtau armuri grele, iar în mână aveau o sabie scurtă sau o suliţă; alţii purtau suliţe sau lansatoare de gloanţe fabricate din pământ ars.

2. Cavaleria. Cea mai mică parte a acestui corp era formată din tineri de origine nobilă, fiind alcătuită în mare parte, încă din secolul al IV-lea î.Hr., din cavalerii numizi, care încălecau pe nişte cai mici, renumiţi pentru rezistenţa şi rapiditatea lor, şi care poartă şi azi acelaşi nume: „Barba Numidiei". Docili, sobri şi neobosiţi, aceştia îşi hărţuiau duşmanul împrăştiindu-se în timpul atacului. După toate aparenţele, cavaleria a jucat, până în secolul al III-lea î.Hr., un rol foarte palid. Hannibal este cel care avea să-i confere un caracter decisiv, intensificând recrutarea, astfel încât, în timpul campaniei din Italia, corpul de cavalerie atingea un sfert din efectivul total.

3. Carele de război. Sunt utilizate până în secolul al III-lea î.Hr., apoi înlocuite cu elefanţi al căror număr se ridica la aproximativ o sută la fiecare bătălie. Aceştia erau conduşi de un cornac şi urmaţi de soldaţi care aveau misiunea de a-i întârâta prin lovituri de ţepuşe şi sunete din goarnă; elefanţii străpungeau astfel primele rânduri ale duşmanului,

semănând panica şi strivind soldaţii, ceea ce le permitea trupelor de infanterie să-şi deschidă drum.

4. Artileria. Aceasta era reprezentată printr-un material de asediu format din turnuri de mai multe etaje şi din berbeci, apoi catapulte şi aruncătoare de ghiulele din piatră şi fier.

Datorită îndemânării şi inventivităţii lor, fenicienii şi cartaginezii stăpâneau perfect această armă; cei din Tir au folosit la maximum aceste tehnici, reuşind să-i ţină piept lui Alexandru cel Mare timp de mai multe luni.

Armata cartagineză cucereşte Spania, luptă cu succes împotriva grecilor, permite organizarea imperiului şi seamănă frica în rândurile Romei, în pofida unei recrutări de tip cosmopolit şi a faptului că mercenarii săi erau adesea prost plătiţi.

Conducătorii aleşi de popor erau curajoşi, abili şi câteodată chiar geniali. Hamilcar şi Hannibal au lăsat lumii întregi, numai prin intermediul mărturiilor oferite chiar de propriii lor inamici, renumele unui simţ strategic şi al unei inteligenţe ieşite din comun.

Asedierea şi căderea Cartaginei, prelungite timp de trei ani datorită eroismului tuturor locuitorilor săi, dovedesc un curaj civic şi militar fără precedent.

IV. Marina

Marina feniciană este în mod incontestabil celebră în Antichitate, şi una dintre cele mai vechi. Ştim că încă din mileniul al III-lea, egiptenii mergeau în Siria şi în Liban după vestiţii cedri folosiţi la construirea corăbiilor numite „Kbnt", de la numele cetăţii feniciene Kbn sau Byblos.

Aceste ambarcaţiuni din Byblos prezintă caracteristicile esenţiale ale corăbiilor feniciene. Sunt nişte ambarcaţiuni mari, cu extremităţile ridicate, prevăzute cu un bastingaj cu spirai, probabil mobil. Modul de propulsie era pânza sau vâsla. Interiorul era spaţios, deoarece aceste corăbii erau concepute pentru a transporta încărcături mari. Imaginile pe care le cunoaştem din picturile egiptene înfăţişează un catarg prevăzut cu o vergă de dimensiuni importante şi cu patru pânze de formă pătrată. Pânzele erau prinse de balansine; mai multe scări permiteau accesul la arboradă. Cârma era formată din două vâsle groase, fixate în spate. Aceste mari ambarcaţiuni de formă rotundă sunt strămoşii acelor „Mahone"[10] folosite încă şi azi în Orientul mediteranean.

Corăbiile de război erau diferite ca aspect: pupa era ridicată în vreme ce prora, terminată printr-un fel de pinten la nivelul apei, străpungea, cu ajutorul unor manevre abile, coca vaselor inamice. Corăbiile erau propulsate de mai mulţi vâslaşi dispuşi pe două sau trei rânduri.

Marina Cartaginei, moştenitoare a marinei din Tir, a cunoscut aceeaşi celebritate. Aceasta era datorată nu numai calităţilor pe care le aveau corăbiile sale, ci mai ales experienţei marinarilor care nu cunoşteau busola, ghidându-se numai după Ursa Mare.

Corăbiile cunoscute la Tir sub numele de Corăbiile lui Tharsis, şi al căror renume ne-a parvenit prin intermediul Bibliei — de unde aflăm că suscitaseră interesul regelui Solomon — erau strămoşii acestor vase comerciale pe care Cartagina le deţinea cu miile. Acestea erau proprietatea unor stăpâni de vase sau a marinarilor. Cartagina le va rechiziţiona însă împreună cu echipajele lor pentru

[10] Mic vas de cabotaj pe coastele Spaniei şi ale Africii de Nord. (n. t.).

transportul de trupe, de materiale etc., cu ocazia războaielor, deoarece marina oficială a cetăţii era destul de slab dotată şi redusă ca număr. În vreme de pace, aceasta păzea de piraţi zonele în care cartaginezii aveau exclusivitate comercială şi apăra convoaiele, iar în vreme de război, ataca flotele duşmanilor. Cu aceste vase i-au combătut cartaginezii pe greci, în secolul al V-lea î.Hr. În secolele următoare, Siracuza avea să facă obiectul deplasărilor lor. Primul război punic a fost, în cea mai mare parte, un război maritim. Romanii, decişi fiind să-şi construiască o flotă de război, o copiază pe cea a Cartaginei.

Efectivele flotei oficiale cartagineze se pare că variau între o sută şi două sute de galere. În timpul celui de-al doilea război punic, corăbiile de luptă nu depăşesc cifra de o sută. După încheierea tratatului de pace, oraşul nu va păstra decât zece trireme, restul fiind arse pe mare, la o anumită distanţă de mal. Cartagina învinsă îşi ţine angajamentele, iar atunci când va fi asediată de Scipio, este aproape dezarmată.

În anul 147, cu romanii la porţile cetăţii, cartaginezii îşi reconstruiesc o flotă formată din 50 de corăbii mari, sperând o ultimă ieşire pe mare, care se va solda, din păcate, cu un eşec.

Nu deţinem date despre arsenalele Cartaginei. Ştim doar că erau importante şi că erau amplasate în interiorul porturilor, ferite de un zid. Presupunem că meseriaşii şi artizanii care lucrau aici erau dintre cei mai pricepuţi lucrători din Antichitate, având o experienţă prodigioasă. Într-adevăr, încă din cea mai îndepărtată perioadă a istoriei şi până la cucerirea lui Alexandru, fenicienii şi în special locuitorii din cetăţile Byblos şi Tir construiesc întreaga flotă a Antichităţii. Biblia ne spune că Solomon, dorind să-şi întemeieze o flotă la marea Roşie, le cere tirienilor ajutorul.

Tot ei vor construi şi flota lui Sennacherib, suveran al Asiriei în secolul al VII-lea î.Hr. şi pe cea a faraonului Nechao.

În pofida profeţiilor lui Ezechiel, flota din Tir îşi păstrează întreg prestigiul până la cucerirea oraşului de către Alexandru.

Toate mărturiile Antichităţii concordă de această dată: flota Tirului şi cea a Cartaginei erau cele mai impresionante din întreaga lume antică. Dovada cea mai elocventă a supremaţiei de care se bucura marina cartagineză o constituie „periplul". Se numesc astfel două călătorii de explorare patronate de guvernul punic şi a căror relatare ne-a fost transmisă în parte de autorii greci. Aceste expediţii se situează la începutul secolului al IV-lea î.Hr.

Au fost necesare 15 secole până la curajul exploratorilor portughezi şi al lui Vasco da Gama, pentru ca marile expediţii maritime să se avânte din nou, încercând să elucideze marele mister: există sau nu un capăt al lumii?

1. Periplul lui Himilcon. Acest cartaginez ne-a lăsat o relatare a expediţiei sale, care însă nu ne-a parvenit, dar care, după mai multe secole, avea să fie consultată de un poet latin; versurile poetului vor face aluzie la acest periplu.

Himilcon, plecând din Cartagina, se îndreaptă spre Gades (situat imediat după strâmtoarea Gibraltar), iar de aici, urcând spre nord, ocoleşte coastele Spaniei, aventurându-se foarte departe, în oceanul Atlantic, întâlneşte bancuri de alge, de nisip şi o ceaţă extrem de deasă, pentru ca să ajungă, nu fără unele dificultăţi, în Bretania, apoi în Cornwall şi poate chiar în Irlanda. Scopul acestei călătorii oficiale era reanimarea pieţelor de plumb şi de cositor, ceea ce le permitea cartaginezilor, care deţineau deja minele de

argint din Spania, să aibă aproape întreg monopolul asupra resurselor de metale preţioase din lumea occidentală.

2. Periplul lui Hannon. Această lungă călătorie pe mare a fost rezumată de animatorul ei, fiind totodată gravată în bronz în templul zeului Ba'al Hammon, în Cartagina. Ne-a parvenit o traducere în limba greacă a acestei inscripţii, însă povestirea mult prea scurtă, lacunele existente, mai multe nume imposibil de verificat şi de identificat fac interpretarea dificilă. Se înţelege totuşi că regele, primul personaj al Cartaginei, purtând numele Hammon şi făcând parte din celebra familie a Magonizilor, organizează, la sfârşitul secolului al V-lea î.Hr. o vastă expediţie cu dublu scop: întemeierea unor colonii şi consolidarea pieţei de aur.

Hannon pleacă însoţit de 60 de vase transportând un mare număr de emigranţi, bărbaţi şi femei, aduşi fie cu forţa, fie, cel mai plauzibil, promiţându-li-se anumite avantaje.

Este foarte probabil că locul în care debarcă Hannon şi însoţitorii săi se afla de mai mult timp sub influenţa, cel puţin economică, a Cartaginei.

În prima parte a călătoriei, expediţia va atinge capul Soloïs (în prezent, capul Cantin). Hannon ridică aici un altar care mai provoca încă, chiar şi după 100 de ani, admiraţia navigatorilor, atrăgând periodic fidelii „Stăpânului mării", zeul Poseidon. El este chiar ajutat, în periplul pe care îl întreprinde, de colonii fenicieni stabiliţi în acele locuri cu mult înainte de instalarea protectoratului oficial. După această călătorie de recunoaştere pe coasta marocană, el se opreşte în încă şapte centre agrare sau urbane, alese cu grijă, instalându-i aici pe colonii care îl însoţiseră.

Marocul antic, aflat de mai multe secole sub controlul colonilor fenicieni, va fi supus unui control cu mult mai riguros

în urma periplului lui Hannon, datorită noului aport al populaţiei cartagineze.

Populaţia din Lixos era, desigur, favorabilă acestei reorganizări a protectoratului punic, pregătit de altfel prin grija ei, vizita lui Hannon neconstituind decât inaugurarea oficială a unei aşezări care era, în mare parte, opera celor de aici.

În Lixos, ajutat de coloni fenicieni buni cunoscători ai drumurilor maritime africane, Hannon îşi pregăteşte cea de-a doua parte a expediţiei sale. Îndrumat la sigur, el îşi îndreaptă nava spre Cerné, o mică insulă amplasată, după unii autori, în golful Rio de Oro, iar după alţii, ceva mai la sud; el lasă aici câţiva fenicieni pentru a veghea la buna organizare şi la controlul negocierilor efectuate de cei din Lixos; apoi, coborând până la gurile de vărsare ale fluviului Senegal, vizitează şi consolidează poziţiile colonilor care făceau negoţ cu negri, căutători de aur în apele râului Bambuk. Revine apoi la Cerné şi întreprinde o lungă expediţie care îl conduce până la golful Guineei.

Hannon şi însoţitorii săi au amintiri deosebite din această ultimă parte a călătoriei: tam-tam-ul negrilor pe mal, umflarea apelor râului Camerun, vânătoarea de gorile etc. Pieile a două femei pigmeu vor fi atârnate ca trofee în templul zeiţei Tanit din Cartagina şi o placă de bronz pe care era gravată povestirea periplului va fi depusă în templul lui Ba'al Hammon.

Această expediţie era bine cunoscută în Antichitate; din păcate, se pare că relatarea şi datele furnizate nu au fost exploatate. Poeţii au văzut în aceste teritorii străine îndepărtate patria unor monştri şi a zeilor, călătoria servind mai degrabă mitologia decât geografia.

Şi alte ţări vor fi vizitate de cartaginezi, în special insula Madera şi insulele Canare. După căderea Cartaginei,

cei din Lixos şi Gades vor continua să abordeze pe cont propriu aceste locuri şi centre comerciale îndepărtate, însă, pentru că nu mai beneficiau de protecţia marinei şi de organizarea comercială a Cartaginei, ei vor fi curând nevoiţi să renunţe, fiind conştienţi că de la romani nu se puteau aştepta decât la dări şi nicidecum la vreun cât de mic ajutor; concepţia acestora cu privire la colonizare era departe de cea a Cartaginei. Vestita cetate, dorind înainte de toate să-şi desfacă mărfurile, urmărea să ridice nivelul de viaţă al supuşilor săi, să le inducă noi dorinţe şi totodată să-i îmbogăţească. Aceştia nu erau consideraţi sclavi, ci clienţi. Cartagina nu avea colonii, ci zone de influenţă economică.

Note. – Periplul lui Hannon a fost tradus şi comentat de S. Gsell (*Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*, t. I); o nouă interpretare părea imposibilă până la lucrarea lui J. Carcopino (*Le Maroc antique*, Paris, Gallimard, 1948), din care ne-am inspirat în mare parte în acest pasaj.

V. Agricultura

Agricultura era la mare cinste în Cartagina. Singurul scriitor cartaginez a cărui operă ne-a parvenit parţial este Magon şi lucrarea lui intitulată *Tratat de agronomie*; această lucrare era renumită în Antichitate.

Ştim că abundenţa şi grija cu care locuitorii oraşului înconjurau culturile răspândite pe coastele Tunisiei de azi provoacă admiraţia romanilor atunci când aceştia debarcă în Africa. Populaţia autohtonă a Tunisiei datorează în mare parte cartaginezilor culturile care au făcut şi fac încă bogăţia acestei ţări: zarzavaturi, arbuşti, rodii, smochini, măsline

şi, nu în ultimul rând, viţa de vie. Vinurile Cartaginei erau renumite în Antichitate, în special vinul de stafide, care era exportat alături de uleiul de măsline.

Ştim că indigenii aveau şi culturi de cereale. În epoca romană, provincia Africa era grânarul Romei, iar flota noii Cartagine asigura transportul grâului din Africa la Roma. Stelele punice reproduc în mod frecvent pluguri, instrumente de scos boabele din spic şi spice. Silozurile descoperite în satele tunisiene dovedesc că marile culturi ale acestei ţări datează din epoca punică.

VI. Creşterea animalelor

Creşterea animalelor era o îndeletnicire practicată în mod intens pe proprietăţile deţinute în împrejurimile cetăţii de familiile cartagineze bogate. Aici se creşteau măgari, catâri, cai, bovine şi în special oi cu coada scurtă şi foarte grase, de origine berberă, care mai populează şi în zilele noastre centrul Tunisiei.

VII. Pescuitul

Este o îndeletnicire extrem de răspândită în apele bogate în peşte ale golfului Tunisiei, asigurând hrana de bază a Cartaginei. Excedentul consumului curent era pus la sărat. Numeroase pescării şi depozite de peşte sărat au fost create de puni în regiunile pe care le controlau, în special în golful Syrtes, la Djerba şi pe coastele Spaniei.

Primii coloni veniţi din Tir care se instalează pe coastele Tunisiei aveau să decopere, nu după mult timp, scoica numită *murex*, din care se extrage renumita „purpură",

culoare atât de în vogă în lumea antică. Pescăriile şi centrele de prelucrare a acestor scoici erau situate pe coasta feniciană şi se aflau în proprietatea cetăţilor Tir şi Sidon.

VIII. Comerţul

Comerţul a constituit pentru Cartagina un izvor dătător de viaţă; este activitatea care i-a permis să-şi creeze un imperiu, fiind deopotrivă un mijloc şi un scop. Datorită comerţului pe care l-a dus, Cartagina a civilizat Marocul, s-a instalat în Spania, iar după cel de-al doilea război punic, şi-a găsit mijloacele necesare pentru a se ridica şi a lupta.

Organizarea comercială este cea care determină crearea porturilor cetăţii, a flotei şi a profilului politic şi economic. Este un fel de „Sesam" al civilizaţiei cartagineze.

Organizarea economică a Cartaginei, bazată pe principiul producţiei şi al schimbului, este în mod incontestabil, o reuşită materială şi morală. În vreme ce Roma, pentru a face faţă nevoilor interne, era într-o continuă expansiune, recurgând la impozite şi la cămătari, în timp ce producţia acesteia era aproape nulă, Cartagina în schimb producea, vindea, făcea schimburi. Nevoile Cartaginei nu erau niciodată la fel de mari ca exporturile, balanţa fiind întotdeauna înclinată în mod favorabil; clientela ei era lumea civilizată, iar atunci când aceasta devine insuficientă, nu întârzie să-şi creeze noi zone de influenţă, noi surse de materii prime.

Vinul, cerealele, uleiul de măsline, alimentele conservate în sare, purpura erau exportate şi serveau drept monedă de schimb negustorilor şi navigatorilor. Este cert însă că cea mai mare parte a încărcăturii o constituiau obiectele manufacturate.

Acestea erau, în primul rând, opera lucrătorilor în lemn, în special în abanos. Procedeele punice de asamblare şi de tâmplărie erau renumite în epoca antică, purtând chiar şi în limba romanilor numele inventatorilor. Ceramica obişnuită, amuletele, ţesăturile brodate, vopselele, parfumurile, bijuteriile, vasele preţioase şi metalele brute constituiau, în esenţă, exporturile efectuate de puni.

Putem presupune că maeştrii artizani ale căror opere contribuiau la creşterea economiei punice erau apăraţi cu străşnicie şi se bucurau de un nivel de viaţă extrem de ridicat.

După toate aparenţele, cartaginezii serveau drept intermediari în numeroase tranzacţii. Erau prezenţi în toate porturile şi aveau corespondenţi în cele mai îndepărtate colţuri ale lumii cunoscute. Producţia Cartaginei şi a coloniilor sale explică bogăţia fabuloasă a acestei cetăţi, despre care vorbesc toţi istoricii antici.

Resursele Cartaginei se datorau, pe de o parte, avuţiei cetăţenilor săi (căci se pare că agricultura şi comerţul nu erau naţionalizate), iar pe de altă parte, avuţiei Republicii (exploatarea minelor de argint din Spania, cositorul din Cornwall şi aurul din Bambuk constituie, în principal, rezervele vistieriei statului). Probabil impozitele se aplicau în rare cazuri, însă taxele vamale impuse numeroaselor corăbii care făceau escală în porturile aflate sub controlul punilor contribuiau, cu siguranţă, la extraordinara bogăţie a Cartaginei.

Capitolul VII

ARTA ŞI TEHNICA

I. Ahitectura

Arhitectura cartagineză este una dintre cele mai mari necunoscute; deşi autorii antici, şi în special Apian, ne furnizează lungi descrieri ale oraşului, acestea sunt destul de vagi.

Ştim că monumentele oficiale erau demne de renumele şi de opulenţa Republicii. Unele temple erau placate cu aur. Explorările au furnizat însă nişte date atât de sărace, încât este necesar un foarte mare efort de imaginaţie pentru a reproduce aspectul monumentelor cartagineze, ale căror substructuri au fost de multe ori supuse dispariţiei.

În afara câtorva fragmente de coloane şi de stucuri pictate, sursa cea mai importantă de informaţii rămâne decorul stelelor punice.

Modalitatea de construcţie a cartaginezilor se pare că era aceeaşi cu cea a fenicienilor — arhitecţi şi maeştri renumiţi. Însuşi Solomon îi încredinţează regelui Hiram din Tir construcţia Templului din Ierusalim.

Procedeul de construcţie adoptat varia în funcţie de destinaţia monumentului.

Zidurile de apărare, cele de susţinere, cheiurile şi toate construcţiile menite a suporta atacuri puternice sau mari greutăţi, erau formate din blocuri mari, paralelipipedice, suprapuse în mod regulat, fără mortar, sau alternând cu blocuri gemene, nu foarte mari, cele mai grele formând un

fel de presă. Astfel de construcţii gigantice se întâlnesc la Tir, în Sardinia, în Sicilia, la Cartagina, pe malul mării şi, de asemenea, pe insula Amiralităţii.

În citadela de la Byrsa, zidurile punice descoperite sunt diferite faţă de acestea: blocuri paralelipipedice enorme, legate printr-un blocaj format dintr-un ciment amestecat cu pietricele, în scopul de a uşura construcţia.

Chirpiciul, amestec de pământ şi var, folosit la construcţiile rurale — după toate probabilităţile — va fi adoptat de romani sub numele de ciment punic. Mai ştim că locuitorii Cartaginei, deşi preferau construcţiile formate din ziduri de mare apareiaj, stăpâneau la fel de bine principiul zidurilor şi al bolţilor de blocaj şi de beton. Pliniu le atribuie cartaginezilor un mare număr de fortăreţe existente în Spania, la vremea respectivă, a căror temelie era formată din porţiuni de zidărie compactă şi din chirpici. Anrocamentele portului Tir erau şi ele construite dintr-un beton extrem de rezistent.

Piatra cea mai des folosită la Cartagina era una grunjoasă, care se erodează uşor. De asemenea, majoritatea monumentelor erau acoperite cu stucaturi pictate sau sculptate.

Elemente decorative. Stilul ornamentelor arhitecturale este, în esenţă, un stil compozit.

Toate coloanele descoperite sunt canelate şi făcute din piatră cioplită şi ornamentată cu stucuri sau formate din elemente tubulare din pământ ars (asemănătoare cu actualele burlane din ceramică, folosite la jgheaburile de streaşină), conţinând un uşor blocaj în interior şi acoperite cu stucaturi groase, canelate şi vopsite în mai multe tonuri.

Capitelurile descoperite la Cartagina sunt realizate în totalitate într-un stil compozit; unele prezintă elemente

egiptene: lotus, coloană hatorică[11] combinate cu decoruri cipriote, ca, de exemplu, palmeta cu acelaşi nume; altele, purtând influenţe ale Greciei asiatice, sunt protoionice. Acestea sunt şi cele mai frecvente. Ele constau din două volute opuse, reunite în partea de sus a coloanei canelate. Din unghiul inferior al croşetului porneşte o flore sau un boboc de floare.

Pe stelele funerare fără bază şi capitel, de tip naos, descoperite în număr mare la tofetul de la Salammbô, doi pilaştri, cel mai adesea lipsiţi de ornamente, susţin un antablament ornat cu o mulură concavă egipteană (decor împrumutat din Egipt de către fenicieni şi folosit de aceştia în toate ţările în care se instalează). Mulura, formată dintr-o cavetă largă, curbată la vârf şi purtând deasupra o bandă plată, este înlocuită uneori cu un disc înaripat ori cu un şir de şerpi pitoni, cu capetele înălţate. Aceste elemente preluate de la egipteni sunt înlocuite în secolul al IV-lea î.Hr. cu nişte motive decorative de inspiraţie greacă: frize de ove, de perle, de triglife, ornamente în formă de frunză ori plante încolăcite etc. Câteva elemente orientale, precum rozasele, coexistă cu cele precedente.

Diversele elemente decorative cartagineze par să fi fost extrem de bogate în forme şi culori, însă nu prea originale în modul iniţial de concepţie.

II. Monumentele funerare

În secolul al VII-lea, locuinţa celui mort are aspectul unei adevărate case subterane. Camerele funerare sunt construite cu mult fast şi prevăzute cu un acoperiş format

[11] Coloană hatorică — coloană în arhitectura veche egipteană, având capiteliul decorat cu patru capete, aparţinând zeiţei Hathor. (n. red.)

din dale înclinate pe ambele părţi. Uneori acestea sunt tăiate direct din piatra aflată în fundul unui puţ cu adâncimea de 5–7 metri.

În secolul al IV-lea şi al III-lea, aceste puţuri sunt mult mai adânci, atingând câteodată 20 de metri, dând astfel acces la două sau trei camere suprapuse. Corpurile, înfăşurate într-un giulgiu, sunt dispuse fie direct pe o banchetă sau pe o targă în interiorul camerei funerare, fie culcate într-un sicriu pictat în roşu. La Cartagina, aceste sarcofage din lemn nu s-au păstrat. Nu ne-au parvenit decât nişte închizători, nişte mânere şi câteva alte fragmente. În mod excepţional, cel mort este depus într-un sarcofag de piatră sau de marmură, pictat şi sculptat. Mortul este îngropat cu bijuteriile pe care le-a avut, cu câteva oale de pământ conţinând alimente solide şi lichide, cu o lampă, un ceainic sau un ibric şi cu diferite obiecte de toaletă.

Începând din secolul al IV-lea î.Hr., pare să prevaleze obiceiul incinerării morţilor, cenuşa fiind păstrată în mici osuare în interiorul mormintelor; este evident însă că înhumarea şi incinerarea coexistă atât la Cartagina cât şi la Motya. Copiii sunt îngropaţi în urcioare mari din pământ ars. Numai copiii oferiţi ca sacrificiu erau arşi, iar cenuşa era păstrată în urne, în tofetul de la Salammbô. Numeroase necropole au fost descoperite la suprafaţa pământului. Acestea nu conţineau decât unul sau două corpuri şi un mobilier restrâns şi aparţineau, probabil, cartaginezilor de condiţie medie. În ceea ce-i priveşte pe oamenii de rând, aceştia îşi dormeau somnul de veci în vaste gropi comune. O groapă de acest fel, descoperită la sud-vest de colina Byrsa, conţinea mai multe sute de cadavre.

Au fost descoperite câtva sute de stele funerare reprezentându-l pe defunct, văzut din faţă, în poziţia de rugăciune, cu mâna desfăcută şi palma orientată în sus;

bustul, singurul gravat în piatră, pare a fi adăpostit într-o mică nişă dreptunghiulară. Un fronton triangular se află în vârful acestei stele a cărei bază era înfiptă în pământ, de-asupra mormântului. Aceste mici monumente erau folosite începând din secolul al IV-lea î.Hr. şi în toată perioada romană. Ne este permis să credem că monumente de o reală importanţă se ridicau pe mormintele familiilor cartagineze bogate. Totuşi nu a fost găsit nici un mausoleu, precum celebrul mausoleu punic de la Dougga.

Sarcofagele, ca toate obiectele cartagineze care denotă rafinament şi eleganţă, suferă influenţe din Egipt şi Grecia.

Sarcofagul din piatră are câteodată aspect de mumie, ca în Egipt; doar capacul care ia forma corpului omenesc, capul, mâinile şi picioarele sunt lucrate; în rest, este arhitectural şi cu influenţe greceşti: cuvă dreptunghiulară, prevăzută cu un capac înclinat pe ambele părţi. Cele două părţi înclinate formează un fronton triangular flancat în colţuri de acrotere[12].

Două sarcofage provenind din necropola de la Sfânta Monica, din Cartagina, şi datând din secolul al IV-lea î.Hr. sunt diferite şi de o frumuseţe indiscutabilă. Acestea au fost expuse la muzeul Cartaginei. Cel care se remarcă în mod deosebit reprezintă o femeie întinsă pe capac, sub forma unui ornament. Femeia poartă un costum sacerdotal. Capul fin, de o frumuseţe impersonală, poartă un voal terminat printr-un rând de ciucuri. O tunică din in, lungă şi colantă, este încreţită pe sânul drept. Două aripi lungi, îndoite, i se petrec, una peste alta, pe genunchi. În mâna dreaptă ţine un porumbel, iar în stânga, o cutie. Ansamblul este reliefat de nişte culori extrem de vii.

[12] Element decorativ în arhitectura greco-romană, compus dintr-o figură ornamentală fixată pe un piedestal aşezat în vârful sau la extremităţile unui fronton. (n. red.)

Celălalt sarcofag este decorat tot de un personaj care stă culcat. Este vorba despre un bărbat îmbrăcat într-o rochie lungă şi purtând epitoga pe umărul drept. Bărbatul poartă barbă, părul este extrem de bine reliefat şi privirea foarte expresivă. Acest personaj, care ţine recipientul cu tămâie în mâna stângă, dreapta fiind ridicată, în semn de rugăciune, reprezintă cu siguranţă un preot.

Un alt sarcofag interesant are reliefat pe capac, ca un ornament, silueta unei femei care poartă un văl.

Două mici osuare sunt prevăzute cu capace ornate, primul purtând silueta gravată a unui preot, iar celălalt, un personaj ieşit în relief.

III. Sculptura

Marele statuar era foarte răspândit la Cartagina însă piesele de valoare au fost probabil vândute, sparte sau furate cu ocazia asediului. Ştim că învingătorul Scipio Aemilianus duce la Roma un număr însemnat de statui. Ştim, de asemenea, că şi cartaginezii prădaseră oraşele Agrigento (lat. Akragas) şi Segesta, luând cu ei o seamă de sculpturi; putem presupune aşadar că cetatea Cartaginei era plină de capodopere. Foarte mulţi artişti, cel mai adesea de origine greacă, lucrau aici. Unicul nume de artist care ne-a parvenit este Boethos Cartaginezul.

Singurele statui de epocă şi de origine punică pe care le cunoaştem nu dau dovadă de originalitate. Este vorba despre două orante[13]. Acestea sunt nişte monumente funerare fără bază şi capitel, cilindrice, cu faţa principală uşor aplatizată, iar capul şi picioarele ieşind în relief. Feţe

[13] Efigii funerare reprezentând persoana (îngropată) în genunchi.

bărbăteşti cu nasul drept, cu părul uşor creţ, neexpresive şi care nu ne oferă nici o lămurire cu privire la interesul suscitat de statuarul punic.

IV. Coloane fără capitel şi stele

Cu excepţia obiectelor de ceramică, stelele sunt cele mai numeroase monumente din perioada punică.

Până în prezent, au fost inventariate peste cinci mii de astfel de monumente. Acestea nu trebuie confundate cu acele mici monumente funerare în formă de stelă. Coloanele fără bază şi capitel sunt nişte ex-voto-uri oferite zeilor cu ocazia unui sacrificiu, rămăşiţele fiind aşezate într-o urnă introdusă în monument. Marea majoritate poartă o inscripţie dedicată Zeilor Tanit şi Ba'al Hammon.

Tofetul cartaginez de la Salammbô, amplasat la câţiva metri la vest de porturi, a fost utilizat de la întemeierea Cartaginei şi până în epoca romană, din secolul al IX-lea până în secolul al II-lea î.Hr. Explorările sistematice efectuate aici ne permit să urmărim evoluţia monumentelor în formele şi întrebuinţările pe care le capătă.

Cele mai vechi depozite de urne conţinând rămăşiţele copiilor sacrificaţi poartă deasupra un conglomerat de pietre sau un galet[14] foarte dur. Cu timpul, ofrandele vor fi încununate cu pietre cioplite în formă de obelisc, de betyl (piatră sacră) sau de falus. În acelaşi timp, apar monumente funerare fără capitel, din calcar cochilifer, de formă aproape paralelipipedică şi având o înălţime cuprinsă între 0,30 m şi 1,50 m. Majoritatea acestor monumente ornate cu o decoraţie, cel mai adesea în stil egiptean, datează

[14] Rocă şlefuită de apa râurilor sau a mării. (n. red.)

din secolele VII–VI î.Hr.

Există trei tipuri principale de asemenea monumente în numeroase variante.

Monumentele funerare fără bază şi capitel de tip „naos", după cum le spune şi numele, au forma unei mici capele de tip egiptean: sunt monumente paralelipipedice, ornate pe faţa principală cu o scobitură în formă de nişă, fiind prevăzute deasupra cu o friză şi o cornişă în stil egiptean, ambele susţinute de doi pilaştri. În interiorul ranfortului este situată o imagine divină, un betyl (piatră sacră) ori o siluetă în formă de mumie, prevăzută deasupra, de cele mai multe ori, cu o semilună.

Cel de-al doilea tip de monument funerar fără bază şi capitel, şi anume cel de tip „altar", îmbracă forma unor monumente atingând sau chiar depăşind 1 metru. Acestea au o cavitate care servea la depunerea urnei cu rămăşiţele sacrificiului sau un menhir care mai păstrează încă urmele de fixare; denumirea de monument funerar-suport ar fi mai potrivită.

Monumentele de al treilea tip au forma unui tron al divinităţii; este vorba despre o bază paralelipipedică a cărei faţă posterioară se înalţă în formă de spătar flancat de două rezemătoare laterale pentru mâini; în centru este situată câteodată o cavitate menită să primească partea de jos a imaginii divinităţii, însă cel mai adesea acest loc este ocupat de un obelisc tăiat chiar în blocul de piatră al monumentului funerar.

Toate aceste monumente funerare fără bază şi capitel, al căror număr se ridică la peste o mie, sunt aproape întotdeauna acoperite de un strat de stuc ornat în diferite culori, din care nu s-au păstrat decât vagi urme în momentul exhumării. Nici un monument nu poartă inscripţii, în afară de trei; primul a fost descoperit la Salammbô, cu

ocazia săpăturilor efectuate de americani în 1923; el poartă pe spate o inscripţie dintr-o epocă târzie; celelalte două au fost descoperite în 1946 la tofetul de la Salammbô, cu ocazia explorărilor efectuate de P. Cintas. Cele trei monumente funerare se încadrează printre cele fără capitel de tip naos şi poartă, fiecare, în partea inferioară a feţei principale, câte o inscripţie aproape identică, dintre care una este foarte deteriorată. Interesul pentru aceste inscripţii este dublu. Tipul de scriere, forma literelor, permit — printr-o referire la textele feniciene — datarea lor în secolul al VI-lea î.Hr., ceea ce confirmă astfel epoca acestor monumente; pe de altă parte, ele sunt, până la noi descoperiri, cele mai vechi texte cartagineze şi menţionează sacrificiul Molk adus zeului Ba'al, confirmând astfel faptul că osemintele calcinate conţinute de miile de urne ale tofetului aparţin unor copii sacrificaţi în cinstea acestui zeu.

Rolul acestor monumente, ca şi al celor dintr-o epocă mai târzie, este acela de a păstra amintirea celui care a adus sacrificiul şi de a servi drept sălaş divinităţii atrase de importantul sacrificiu închinat în acest loc.

Stelele plate cu vârful ascuţit, flancat de două acrotere coexistă uneori cu monumentele funerare fără bază şi capitel descrise mai sus. Însă obiceiul de a le acoperi cu o inscripţie de tip dedicaţie sau cu un decor gravat ori, şi mai frecvent, cu ambele, apare abia începând din secolul al IV-lea î.Hr.

Inscripţia cuprinde în general o dedicaţie către zeiţa Tanit şi zeul Ba'al Hammon, numele celui care face dedicaţia, genealogia acestuia, şi câteodată, ocupaţia lui sau a strămoşilor săi.

Mărimea medie a acestor stele este de 0,50 m/0,15 m lăţime şi 0,80 m grosime. Numai faţa principală este decorată. Partea de sus este ascuţită şi în formă de fronton triangular,

flancat de două acrotere. Sub acest fronton, o friză formată din elemente geometrice este susţinută de doi pilaştri în stil protoionic sau compozit. Inscripţia este situată între aceste două coloane. În partea de jos se află un motiv decorativ foarte variat, încărcat întotdeauna cu o valoare simbolică întărind-o pe cea a monumentului. Majoritatea acestor reprezentări au o importanţă religioasă destul de greu de sesizat. Semnul cel mai frecvent este cel denumit destul de impropriu „semnul lui Tanit". Este o compoziţie geometrică formată dintr-un triunghi şi un disc separat printr-o bară orizontală care se sprijină pe vârful triunghiului. (A se vedea figura de mai jos.)

Ansamblul evocă vag o siluetă şi este incontestabil că, într-o epocă târzie, cartaginezii atribuiau acestui semn o

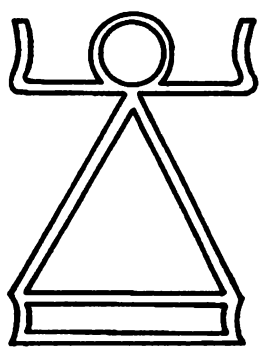

valoare antropomorfică. Asemănarea acestei figuri cu crucea egipteană cu toartă, semnul prin excelenţă al vieţii, ne-a făcut să presupunem că ar fi un împrumut din Egipt. Lucrul este puţin probabil, însă, deoarece mai multe reprezentări fidele ale crucii cu toartă coexistă în Cartagina împreună cu semnul lui Tanit. Totuşi este evident că există o înrudire indiscutabilă între cele două simboluri şi că atât

fenicienii cât şi punii cunoşteau foarte bine semnul egiptean al vieţii. Ei îl foloseau şi îi asociau probabil valoarea benefică cu aceea a semnului lui Tanit. Divergenţele uşoare, dar constante, care există între cele două semne, sunt datorate numai hazardului.

Credem că acest semn este format dintr-un betyl reprezentând caracterul ctonian al divinităţilor Cartaginei, asociat cu caracterul sideral reprezentat prin disc.

Semnul constituia, după toate aparenţele, o personificare a cuplului Ba'al — Tanit. Acesta se regăseşte pe toate operele religioase şi pe majoritatea obiectelor comerciale ale punilor.

Idolul în formă de butelcă, rozasa, caduceul, discul cu semiluna deasupra, imaginea stelei sclipitoare, planeta Venus sunt cele mai frecvente simboluri. Însă nu lipsesc nici elementele aparţinând regnului vegetal: flori de lotus, frunze în formă de inimă, simbol al duratei, coroana de frunze evocă mitul dionisiac al credinţei într-o viaţă fericită pentru copilul sacrificat, în vreme ce rodia, ramurile şi spicele evocă principiul fecundităţii Zeilor.

Animalele de sacrificiu apar deseori în partea de jos a stelei: oi, berbeci, păsări, tauri. O serie de instrumente se învecinează cu materialul de cult. Câteodată găsim chiar pe stelă imaginea preotului aflat în faţa altarului, pe cale să oficieze serviciul divin. O reprezentare a cărei gravură este deosebit de bine păstrată oferă imaginea unui bărbat purtând o rochie lungă şi transparentă de in, ţinând în braţe un copil; este cu siguranţă preotul înainte de momentul sacrificiului. Găsim, de asemenea, şi o femeie făcând o libaţie şi alte siluete de preoţi. În sfârşit, câteva imagini divine amplasate în vârful stelei: o femeie ţinând o semilună (probabil Tanit) şi un copil cu aură de erou completează seria personajelor.

Corăbii, pluguri, câteva unelte şi vase se adaugă la acest repertoriu al iconografiei cartagineze.

V. Ceramica

Ceramica din Cartagina ne este bine cunoscută. Mai multe mii de obiecte provenind din morminte, din instalaţii de olărit şi din tofetul de la Salammbô ne furnizează un repertoriu destul de complet al acestei ocupaţii.

Se pare că exporturile erau înfloritoare, fiindcă au fost descoperite numeroase eşantioane în Sicilia, Sardinia şi Spania.

1. Obiectele de ceramică punică nu imită exemplarele greceşti găsite în număr mare în morminte. În pofida calităţii anumitor piese, acestea rămân, în vestita cetate, nişte obiecte de primă necesitate şi nu de lux: oale, boluri, farfurii, urne funerare din argilă cenuşie sau roşie, provenind din zăcămintele aflate chiar la Cartagina şi pe colina Belvedere, lângă Tunis.

Instalaţii punice de olărit au fost descoperite în oraş. Acestea cuprindeau săli în care erau depozitate obiectele terminate, alte încăperi în care erau ţinute oalele turnate, dar încă nearse, şi un cuptor din cărămizi nearse, al cărui coş cilindric înconjura un pilon central. Vasele erau arse în acest cuptor. Consistenţa este în general bună, destul de fină şi bine arsă.

Cele mai vechi obiecte din pământ ars provenind din Cartagina au fost descoperite la tofetul de la Salammbô, în straturile cele mai profunde, datând din secolul al VIII-lea î.Hr. Mormintele din această perioadă nu au fost descoperite încă. Oalele sunt de trei forme diferite. Cea mai

frecventă este o amforă ovoidală, cu fundul plat şi cu două toarte mici orizontale, ataşate în partea de sus a pântecelui. Argila din care sunt fabricate aceste urne este de culoare roşie, foarte bine spălată. Pasta este fină şi bine arsă, netedă şi acoperită cu o vopsea roşie sau neagră. Pântecele şi gâtul amforei sunt pictate cu un motiv decorativ format din benzi orizontale. Aceste benzi sunt reunite prin nişte linii verticale, în grupuri de câte trei sau patru şi formează un decor evocând metope şi triglife. Vase asemănătoare au fost descoperite la Motya, în Sardinia, şi datează în general, din secolul al VIII-lea î.Hr.

Cel de-al doilea tip cuprinde vase mici, rotunde, cu o ansă verticală, care leagă gâtul de pântece, nedecorate, însă acoperite cu o angobă albă.

În sfârşit, vasul numit „vasul Ciulin", deoarece evocă forma acestei plante care iese dintr-un fel de teacă, se găseşte în număr foarte mare la tofetul de la Salammbô. Este alcătuit dintr-un lut foarte fin, de culoare roşu închis, iar în partea de sus a gâtului şi a pântecelui are un motiv format din benzi pictate. Gâtul înalt şi larg se lăţeşte spre vârf. Înălţimea şi diametrul nu depăşesc 0,25 m şi respectiv 0,20 m. Unele modele de acest tip se întâlnesc în mod excepţional în cele mai vechi morminte din cimitirul de la Dermech.

Din secolul al VII-lea şi până în secolul al V-lea î.Hr. formele precedente evoluează apărând totodată altele noi, în special urcioarele în formă de pară, cu anse verticale la vârf. Tehnica de fabricaţie fiind bună, acestea au fost foarte mult timp folosite în Cartagina. Urcioarele cu fundul ascuţit devin şi ele foarte răspândite; acestea sunt fabricate dintr-o pastă mai groasă, iar suprafaţa nu este lucioasă. La acestea se adaugă nişte farfurioare mici, folosite şi pe post de capac, ibrice cu mâner larg, castronaşe cu sau

fără mâner, câteva farfurii întinse sau foarte puţin adânci, cu marginile răsfrânte în afară, acoperite cu o angobă şi în general netede.

Unele forme dăinuie destul de mult timp, însă aproape toate aceste obiecte sunt, începând din secolul al IV-lea î.Hr., de un tip uniform; este vorba de urne de formă ovoidală, cu fundul plat şi de culoare cenuşie, cu mânere destul de ample şi prinse vertical de pântece şi de partea care stă pe sol. Acestea conţin, ca şi cele precedente, oseminte calcinate de copii sau de animale tinere, aduse ofrandă Zeilor Tanit şi Ba'al Hammon. Numărul vaselor provenind din aceste locuri, pe care se făceau numeroase sacrificii, se ridică la mai multe zeci de mii.

Pe lângă ceramica funerară, trebuie să amintim vasele folosite la diferite ritualuri, prototipuri ale acestora fiind reproduse pe stele. Este vorba despre nişte vase cu două toarte pentru servit vinul, ibrice cu gura în formă de treflă, ciuture. Unele din aceste vase erau, desigur, din ceramică, altele însă, din aur şi din argint.

Vasele de pământ ars având un caracter utilitar — vase, castroane, boluri, talere — se regăsesc în necropole, unde serveau la depozitarea ofrandelor alimentare închinate defunctului. În general, aceste obiecte sunt lipsite de decor, cu excepţia câtorva retuşuri de culoare închisă, maron sau negru.

În mijlocul acestor obiecte fără originalitate, însă de bună calitate, în special în perioada cea mai îndepărtată, se disting câteva piese; este vorba despre nişte obiecte din pământ ars, de formă umană sau animală. Cea mai veche este o pasăre descoperită la tofetul de la Salammbô şi care, după toate aparenţele, a fost adusă din Cipru. Un alt exemplar provine din acelaşi loc, şi de asemenea, un vas în formă de vacă.

Mai trebuie semnalat un vas în formă de sfinx înaripat, purtând pe cap o tichie ascuţită, şi o serie de şapte pă-hărele fără picior, aşezate pe aceeaşi linie şi ornate, în partea centrală, unde formează un soclu, cu un cap de femeie şi un bust de vacă. Toate acestea sunt expuse la Muzeul Cartaginei.

2. Lămpile. Este numit astfel, la Cartagina, cât şi în în-treaga Antichitate, un mic recipient din pământ ars, umplut cu ulei şi prevăzut cu o feştilă cufundată în acest ulei.

Cele mai vechi lămpi au formă de scoică cu marginea întoarsă şi despicată în trei locuri, astfel încât să formeze două buze pentru a face loc feştilei. Acestea erau plasate de obicei pe o farfurie mică, fixă sau detaşabilă. Formele evoluează sub influenţa modelelor importate din Grecia şi, începând din secolul al V-lea î.Hr., vor lua aspectul unui mic recipient aproape complet închis în partea superioară şi prevăzut cu o buză ieşind cu mult în afara pântecelui. Sunt ornate cel mai adesea în partea superioară cu sem-nul lui Tanit.

3. Figurinele. În secolele al VII-lea şi al VI-lea î.Hr., pro-ducţia Cartaginei cuprinde aproape în totalitate mici sta-tuete care nu depăşesc 0,20 m înălţime, reprezentând o siluetă feminină cu aspect de mumie, numai capul deta-şându-se net de ansamblu.

Influenţa remarcabilelor lucrări greceşti, îndeosebi a celor din Tanagra şi Myrina, generează, în secolele urmă-toare, o serie de figurine elegante, pictate în culori proas-pete, un întreg şir de zeiţe şi de zei, în mod clar orientali: zeiţă înfăşurată într-un văl şi împodobită cu un colier format din mai multe rânduri de ornamente; o figură bărbătească purtând o robă şi o epitogă preoţească pe umăr; în sfârşit,

o zeiţă ţinând un porumbel sau un copil şi având pe cap o tiară[15] înaltă.

Aceste obiecte sunt de o calitate mediocră. Argila nu este bine spălată şi este prost arsă. Sunt nişte obiecte care nu au ca scop producerea unei emoţii estetice, fie ea cât de slabă, şi care joacă un anumit rol într-un ritual religios şi funerar despre care nu ştim absolut nimic.

Unele forme de tarte pentru prăjituri, făcute din pământ ars, sunt decorate în interior cu motive şi subiecte religioase sau profane, sub influenţa artei greceşti: cavaleri, gorgone (furii), peşti, scarabei, delfini etc.

O altă categorie, cea mai remarcabilă şi singura întru totul originală din Cartagina, este aceea a măştilor.

4. Măştile cartagineze. Aceste obiecte, cele mai originale din ceramică punică, precum şi busturile de femei numite „protome", făcute din pământ ars, provin din cele mai vechi morminte ale Cartaginei, care datează din secolele VII – VI î.Hr.

Busturile de femei formează un grup omogen. Sunt în totalitate dintr-un pământ roşu ars, de consistenţă mai groasă şi reprezintă un tip feminin aproape întotdeauna identic: faţă ovală rotunjită, ochi migdalaţi, nas drept şi puţin cam lung, gura uşor zâmbitoare. Părul, ondulat pe frunte şi lung, lasă urechile descoperite. Faţa este decorată de nişte semne albastre sau roşii, care par a fi tatuaje. Înfăţişarea este plăcută şi liniştitoare. Îi putem atribui, aşadar, o valoare benefică. Trebuiau să-i încânte pe cei morţi sau pe demonii care le-ar fi putut eventual tulbura odihna?

[15] Tiară — coroană purtată de către regii vechilor perşi şi de către conducătorii altor popoare orientale. (n. red.)

Obiecte aproape identice au fost descoperite în Grecia şi în Sicilia. Deşi stilul grec apare în mod limpede, aceasta denotă totuşi, în amănunţime, influenţa egipteană.

Măştile bărbăteşti au fost executate, după cât se pare, în forme şi apoi reluate manual. Acestea formează un grup foarte diferit de cel precedent. Spre deosebire de busturile feminine, măştile bărbăteşti reprezintă figuri care se strâmbă, feţe chinuite, hidoase ori ridicole, fiind întotdeauna neplăcute la vedere. Ca şi busturile feminine, datează toate din secolele VII – VI î.Hr. şi se împart în mai multe serii.

Un prim grup, cel mai vechi, oferă figuri imberbe, cu nas lung şi turtit, cu găuri mari şi oblice în locul ochilor, cu gura strâmbă şi având pe frunte un disc cu o semilună deasupra.

Grupul al doilea conţine măşti de bătrâni imberbi, feţe acoperite de riduri, cu urechi clăpăuge şi un rictus accentuat. Capul chel are un ornament.

O altă serie este constituită din măşti de bărbaţi cu feţe încreţite, a căror gură deschisă este înconjurată de riduri circulare.

Un alt grup cuprinde figuri hilare şi bărboase de maimuţe.

Doar două măşti, extrem de frumoase şi aproape identice, reproduc figura unui bărbat calm. Faţa este alungită, împodobită cu o barbă, nasul lung şi drept, ochi migdalaţi, buze groase şi părul creţ. Faţa exprimă inteligenţă şi viclenie; caracterul profund uman al acestei feţe arată că ne aflăm în prezenţa nu a unei creaţii pur intelectuale, ci a unui portret cartaginez. Aceste două măşti poartă un inel în nas, accesoriu considerat, până la descoperirea acestora, exclusiv feminin la Cartagina.

Toate măştile descoperite sunt găurite în partea posterioară, ceea ce permitea agăţarea lor pe un zid, o poartă, sau fixarea pe faţa unui copil sau a unui adolescent, ele fiind în general prea mici pentru faţa unui bărbat adult.

Erau folosite la alungarea sau la „dezarmarea" demonilor, făcându-i poate pe aceştia să zâmbească.

VI. Bijuteriile

Cele mai bogate colecţii de bijuterii orientale expuse în marile muzee sunt constituite, în cea mai mare parte, din bijuterii feniciene. Chiar şi în Italia, cele mai frumoase obiecte din aur şi argint, descoperite în morminte datând din secolul al VII-lea î.Hr., sunt de fabricaţie feniciană.

Nu este surprinzător faptul că cele mai vechi morminte din Cartagina, datând din secolele al VII-lea şi al VI-lea î.Hr., au furnizat un număr însemnat de bijuterii preţioase. Cele două tehnici principale folosite sunt decorul zimţat şi modelarea cu ciocanul.

Se numeşte decor zimţat o îmbinare de mici grăunţi de formă regulată, obţinuţi cu ajutorul unui ac turtit, formând un decor granulos, în relief, pe o suprafaţă netedă. Fenicienii stăpâneau extrem de bine această tehnică încă din cele mai vechi timpuri: un medalion de provenienţă din Byblos şi datând din secolul al XIV-lea î.Hr., expus la muzeul Luvru, constituie exemplul cel mai elocvent.

Arta de a lucra cu ciocanul o folie de metal, cu sau fără matrice gravată — procedeu numit „modelare cu ciocanul" — le era, de asemenea, cunoscută cartaginezilor. Numeroase bandouri (lamele de aur ornate cu animale, cu palmete etc.) sunt executate la Cartagina după această tehnică.

Cu cât renumele Cartaginei creştea, cu atât mobilierul mormintelor devenea mai sărac. Nu trebuie să înţelegem prin aceasta că rezerva de aur a cartaginezilor se micşorase, ci că prin natura lor aprigă şi luptând cu respectul

tradiţiilor, ei luaseră hotărârea să nu-şi mai îngroape morţii decât cu bijuterii de calitate mai proastă.

Cu toate acestea, muzeele deţin în prezent o întreagă colecţie de brăţări, de coliere, pandantive, inele şi cercei provenind din Cartagina. Brăţările sunt cel mai adesea nişte cercuri întregi însă câteodată acestea sunt întrerupte de safire sau de lamele plate, ornate după procedeul „modelare cu ciocanul". Colierele sunt alcătuite în totalitate din elemente foarte numeroase şi, de cele mai multe ori, extrem de diferite: perle de aur sau de sticlă, amulete, figurine divine în stil egiptean, din os, piatră, metal sau din pastă de silice.

Pandantivele în formă rotundă, suspendate printr-un inel de o sforicică, sunt destul de frecvente. În locul acestora, numeroşi cartaginezi purtau o pecete a cărei amprentă servea drept semnătură. Aceste peceţi, imitând modelul egiptean, reproduc în general, scarabei. Faţa convexă reprezintă silueta animalului, iar faţa plată poartă o inscripţie sau un decor gravat. Scarabeul din pământ smălţuit sau din cornalină este fixat de un inel de aur sau de argint prin care trece un şnur. Câteodată inelul fiind prea strâmt, pecetea era purtată la deget. Numeroase inele de aur cu montură fixă şi purtând o lamelă de aur gravat îndeplineau aceeaşi funcţie.

Ne-a parvenit un număr însemnat de cercei (purtaţi cel mai adesea la o singură ureche), inele pentru nas, brăţări pentru glezne, fibule, spirale, bandouri şi multe alte elemente de podoabă. În pofida interesului pe care îl suscită, acestea se numără, printre obiectele cartagineze cele mai puţin luxoase.

Firele de aur prezente încă după două mii de ani în nisipul plajei, pe ţărmurile care au adăpostit cândva faimoasa cetate a Cartaginei, ne ajută să înţelegem mai bine bogăţia

neasemuită a bijuteriilor punice, decât elementele care ne-au parvenit.

Bijuteriile sunt foarte slab reprezentate; piesele sunt puţine la număr şi de o calitate nu prea bună. Câteva ibrice cu ornamente în relief, nişte cupe nedecorate, talgere, foarte rare vase de origine greacă.

Aceste elemente ne dau o foarte slabă idee despre obiectele preţioase deţinute de fenicieni, atât de invocate de Homer şi atât de râvnite de Solomon. Comoara familiei Barca[16] din Cartagina conţinea peste două sute şaptezeci de cupe de aur, vaze şi ibrice. Nu este mai puţin adevărat că toate aceste comori, ca şi cele din templele şi edificiile publice, cât şi toate bunurile publice sau private au servit la plata împovărătorului tribut către Roma în urma războaielor pierdute şi la asigurarea ultimelor cheltuieli ale cetăţii asediate.

1. Bricele. Este vorba despre nişte lame subţiri de metal, de forma unei barde, terminate însă la vârf printr-un apendice în formă de pasăre — cap de raţă sau de lebădă. Aceste obiecte specific cartagineze evocă unele lame de toporişti antice, însă mai mult decât aceasta, ele amintesc de bricele egiptene. De altfel calitatea lamei şi imposibilitatea de a-i ataşa o coadă ne fac să renunţăm la prima ipoteză.

Pe de altă parte, ornamentele foarte bogate de pe lamă dovedesc faptul că, dacă avem într-adevăr de-a face cu nişte brice, acestea nu sunt obiecte utilitare, ci mai degrabă votive sau magice. Acestea sunt găsite în Cartagina în morminte datând din secolul al VII-lea şi sunt în general puţin ornamentate. Începând cu secolul al IV-lea, încep să

[16] Barca, familie nobiliară cartagineză din care au făcut parte Hamilcar, Hasdrubal, Hannibal. (n. trad.)

fie extrem de bogat decorate cu personaje, păsări, scene rituale, unele detalii fiind împrumutate din Egipt sau Grecia, compoziţia rămânând însă profund punică.

Situarea acestor brice magice, descoperite în morminte, lângă capul celui mort, implică poate necesitatea pentru unii iniţiaţi de a fi raşi, total sau parţial, înainte de a se bucura de fericita viaţă de dincolo, ritual existent la unii musulmani, a cărui origine nu ne putem aventura însă plasând-o în Cartagina.

2. Obiectele de sticlă. Deşi arta sticlei este de origine egipteană, este incontestabil faptul că locuitorii cetăţilor Sidon, Tir şi Cartagina i-au îmbunătăţit tehnica, în special pe cea a sticlei transparente. Perlele de sticlă constituie unul dintre cele mai frecvente elemente de colier. Amestecate cu perlele de aur, efectul lor este dintre cele mai spectaculoase. Trebuie menţionate, de asemenea, numeroasele măşti de mici dimensiuni din pastă de sticlă.

3. Obiectele de fildeş. Fildeşul şi osul sunt frecvente la Cartagina în cadrul mobilierului aflat în mormintele cele mai vechi. Aceste materiale erau folosite la fabricarea periilor, a acelor, a brăţărilor, inelelor, sipetelor, mânerelor de oglindă, de cuţit şi a numeroaselor amulete.

În stare brută, fildeşul constituia, împreună cu metalele preţioase şi purpura, una dintre materiile prime ale comerţului cartaginez.

VII. Mobilierul

Mobilierul ne este aproape necunoscut. Doar câteva amulete în formă de scaun, taburet, tron al unei divinităţi,

scaun cu spătar, unele stabile şi spaţioase, altele simple, ne dau o indicaţie asupra presupusului aspect pe care l-ar fi avut acest obiect de mobilier în epoca punică.

Pe de altă parte, săpăturile efectuate la Smirat, necropolă punică din Sahelul tunisian, au scos la iveală mai multe cufere din lemn care, deşi conţin oseminte ale morţilor, au avut cu siguranţă o întrebuinţare domestică înainte, deoarece unele dintre ele fiind extrem de uzate, poartă semnele unor reparaţii. Cuferele care măsoară aproximativ 1,80 m/0,50 m sunt grele şi acoperite cu un capac prevăzut cu balamale şi încuietoare. Asamblarea arată o tehnică absolut remarcabilă a prelucrării lemnului, presupunând folosirea rindelei, a burghiului şi a pilei.

VIII. Mozaicul

Avântul pe care l-au luat explorările întreprinse la Cartagina de mai mulţi ani s-a soldat cu descoperirea unor frumoase pavaje punice — acele *opus signinum* — de culoare roşie, îmbinate cu ornamente din cuburi de marmură albă. În alte regiuni ale habitatului punic, a fost descoperit un sol de beton în care erau încastrate mici fragmente de ceramică în culori variate. Acest tip de pavaj se regăseşte peste tot la sfârşitul perioadei punice. El reprezintă o mare varietate în funcţie de gustul artizanului şi de materialul de care acesta dispunea. Din informările referitoare la unele săpături recente, conduse de F. Chelbi, reiese faptul că pavajele multicolore erau contemporane cu primele mozaicuri policrome datând din secolul al III-lea î.Hr., care vor cunoaşte o extindere considerabilă în epoca romană, după cum dovedesc colecţiile Muzeului Bardo.

Capitolul VIII

CARTAGINA ROMANĂ ŞI BIZANTINĂ

Atunci când Scipio cucereşte Cartagina, în anul 146 î.Hr., după un asediu de trei ani, distrugând, la ordinul categoric al Senatului roman, până şi ultimele rămăşiţe care reuşiseră să mai scape de urgia războiului, din vestita cetate nu mai rămăsese piatră pe piatră.

Oraşul este dărâmat complet, orice construcţie fiind interzisă. Totuşi, după nici douăzeci şi patru de ani, înfruntând zeii cei cruzi, Caïus Gracchus încearcă să întemeieze în aceste locuri o colonie. Poziţia geografică a Cartaginei, importanţa porturilor sale făcuseră din această cetate un fel de punct-cheie al Africii. Pe aici treceau marile drumuri ale traficului maritim şi terestru, iar poziţia sa, deosebit de favorabilă pentru stăpânirea Africii, explică atitudinea arogantă şi contradictorie pe care şi-o vor asuma romanii atunci când încep reclădirea oraşului.

La Roma, foametea şi sărăcia cuprinseseră cetatea. Vastele terenuri nefolosite, aflate pe tărâmurile blestemate ale Cartaginei, vin în sprijinul tentativei democratice de împărţire a pământurilor, operaţiune care maschează de fapt interesul de a scăpa Roma de populaţia săracă şi fără venituri şi de cei nemulţumiţi. C. Gracchus, înconjurat de trei magistraţi şi însoţit de şase mii de oameni, debarcă pe solul Cartaginei în anul 122 î.Hr., schimbându-i numele în „Colonia Junona", de la numele roman al marii zeiţe protectoare a oraşului, cunoscută în epoca punică sub numele de Tanit.

Însă patricienii, duşmani ai Gracchilor şi ostili oricărei tentative democratice, reuşesc să determine abolirea de

către Senat a legilor favorabile întemeierii acestei colonii, prima de peste mări.

Neprimind nici un sprijin, tentativa nu prinde viaţă; cu toate acestea, însoţitorii lui Gracchus, chiar şi fără a beneficia de avantajele rezervate coloniilor oficiale, se instalează pe pământurile Cartaginei şi încep să le exploateze. Datorită blestemului nu prea îndepărtat, care apăsa încă asupra cetăţii, este posibil ca centrul vechiului oraş punic, situat între porturi şi Byrsa, să nu fi fost reocupat. Astfel că expatriaţii romani aveau să se stabilească, pe o perioadă de optzeci de ani, chiar în apropierea acestor locuri blestemate, la Megara — periferia vechii cetăţi — laolaltă cu acei cartaginezi care scăpaseră de masacru sau care fuseseră plecaţi în expediţii îndepărtate atunci când oraşul se afla sub asediu. La aceştia se adaugă negustori şi traficanţi de toate naţionalităţile.

În anul 44 î.Hr., Cezar decide să reia proiectul lui Caius Gracchus, declarând Cartagina colonie romană. Terenurile din centrul oraşului, neocupate încă, sunt atribuite soldaţilor şi unor civili, între care câţiva proveneau din Utica şi din cetăţile învecinate. În anul 35 î.Hr. Cartagina era reconstruită şi gata să redevină, timp de şapte secole, cetatea strălucitoare care fusese înainte. După o primă perioadă foarte grea, Cartagina avea să cunoască o prosperitate uimitoare, datorată aceloraşi condiţii ca şi în trecut: poziţia geografică favorabilă, deosebita sa valoare portuară, buna stăpânire a comerţului intern al Africii şi locuitorii săi.

Traficul maritim al cetăţii devine în scurt timp cu atât mai intens cu cât grânele Africii, care asigurau în mare parte proviziile Romei, erau încărcate în porturile cartagineze.

Împăratul Adrian, mare întemeietor, făcând două călătorii în cetate, ordonă construirea unui mare drum şi a unui apeduct monumental care aducea apa, pe o distanţă de 130 km,

din munţii Zaghouan până în centrul oraşului, alimentând astfel termele construite sau refăcute de Antoninus.

Apuleius, unul dintre cei mai de vază cetăţeni ai Cartaginei, ne spune că „cetatea era plină de edificii somptuoase şi de case decorate ca nişte temple".

În anul 186, Commodus dotează oraşul cu o escadră.

Astfel, la trei secole după ceea ce s-a dorit a fi distrugerea iremediabilă a vechii cetăţi, Cartagina, supusă de două ori unor nereuşite tentative de schimbare a denumirii, îşi purta în continuare măreţul nume; monumentele depăşeau în strălucire chiar şi pe cele ale Romei, porturile reconstruite adăposteau o escadră de război, iar templul zeiţei Juno-Caelestis (Tanit), se bucura de un renume universal. Oracolele preoteselor sale rivalizau cu cele din Delphi. Africa, deloc bucuroasă să-i dea Romei grânele sale, îi dă în schimb fiii ca împăraţi: Septimius-Sever şi Macrinus.

Decadenţa şi anarhia care cuprinseseră imperiul vor avea repercusiuni însă, pe parcursul secolului al III-lea, asupra Cartaginei. Comploturile şi uzurpatorii găsesc în cetate sprijin şi partizani. Atunci când Maxentius vrea să recucerească Africa, în anul 311, rezistenţa se organizează la Cartagina. Reprimarea este groaznică. Constantin nu reuşeşte să restabilească liniştea, căci luptele politice sunt urmate de lupte religioase.

În anul 416, barbarii atacă imperiul. Alaric cucereşte Roma; Cartagina este locul în care se retrag cei care au timpul şi mijloacele necesare pentru a închiria o corabie. Cartagina va fi, în aceste vremuri, ultimul şi cel mai bogat refugiu al Imperiului roman; din acest motiv, ea avea să devină ţinta vandalilor. Genseric o cucereşte în anul 439, transformând-o în capitală. Cetatea suportă jugul timp de 60 de ani, robia nescutind-o însă nici de luptele interne, nici de persecuţii.

Belizarie o recucereşte în folosul Imperiului bizantin, în anul 548. Însă revoltele şi ciuma decimaseră populaţia şi, cu toată atenţia acordată de împăraţi, Cartagina se stinge încetul cu încetul. Aşa se explică de ce arabii, după ce cuceriseră Kairouanul, trimiţându-l pe Hassan în faţa Cartaginei, în 696, acesta nu întâlneşte aici decât o mare cetate depopulată, pe care nu i-a fost greu să o cucerească, să o distrugă şi să o reducă la tăcere.

Într-un interval de o mie de ani, întemeitorii Tunisului şi ai Italiei vor transforma Cartagina, căreia îi folosesc pietrele şi marmura, într-o imensă carieră de piatră. Ei sunt autorii dispariţiei străvechii cetăţi.

I. Religia

Religia care deţinea un loc atât de important în viaţa cetăţii punice îşi va relua rolul preponderent în Cartagina romană şi bizantină.

Vechile divinităţi punice îşi schimbă numele, dar deşi Tanit devine Juno-Caelestis, zeiţa nu-şi va pierde nici un adept, câştigând chiar noi adoratori în rândul romanilor. Colonia Gracchilor va prelua numele romanizat al acestei zeiţe. Statuia ei era venerată la Capitoliu, iar templul său va servi drept ultim refugiu pentru păgânismul oficial. El este distrus abia în anul 426 al erei noastre. Ba'al Hammon continuă să fie venerat în întreaga Africă romană sub numele de Saturn, iar stelele funerare, atât de frecvente în epoca punică, continuă să-i fie oferite cu miile. În ceea ce priveşte sacrificiile umane, ştim că, deşi interzise, acestea continuă să fie practicate în mod clandestin, până într-o epocă târzie.

Cultul lui Esculap îl înlocuieşte pe cel al lui Eshmoun, însă numai cu numele. Cultul victoriei şi cel al împăraţilor erau celebrate la Cartagina; ştim, de asemenea, că o importantă

colonie de evrei se instalează aici. Dovada o constituie necropola evreiască datând din secolul I, descoperită la Gamard, în partea de nord a oraşului.

În ceea ce priveşte creştinismul, acesta cunoaşte un avânt atât de rapid, încât Biserica Creştină a Africii devine curând egala şi chiar rivala celei de la Roma.

Încă din secolul al II-lea, în pofida persecuţiilor, comunitatea creştină a oraşului, una dintre cele mai vechi din Africa, devine prima din punct de vedere al importanţei, al numărului, al credinţei şi al curajului dovedit de credincioşii săi. La începutul secolului al III-lea, persecuţiile ating apogeul: martiriul Scilitanilor în 180, iar în anul 202, cel al Sfintei Perpetua şi al tovarăşilor ei. Persecuţiile se opresc între 211 şi 250, însă sunt reluate apoi, episcopul Cartaginei, Sfântul Ciprian, căzând victimă în 258.

Teologul creştin cartaginez Tertullian, care trăieşte în secolul al III-lea, este unul dintre marii apologeţi şi fondatori ai patristicii.

Biserica creştină se constituie la Cartagina. Episcopul avea titlul de înalt prelat al Africii. În anul 400, Aurelian, prieten nedespărţit al Sfântului Augustin, preia funcţia de episcop. Timp de mai mulţi ani, el luptă alături de Sfântul Augustin care ţine mai multe predici la Cartagina, pledând împotriva ereziilor donatiste[17], a maniheismului[18] şi a pelagianismului[19].

---

[17] Donatism — schismă iniţiată în sec. al IV-lea de episcopul Donatus, la Cartagina, care separa biserica africană, cerând supunerea la canoane grele a creştinilor ce îşi renegaseră credinţa în timpul persecuţiilor religioase (n. red.)

[18] Maniheism — doctrină filosofic-religioasă care stabileşte ca principiu fundamental lupta veşnică dintre bine şi rău. (n.red.)

[19] Pelagianism — doctrină eretică creştină care nega urmările păcatului originar, susţinând că oamenii pot săvârşi binele şi fără ajutor divin. (n. red).

În anul 411, peste şase sute de episcopi catolici şi donatişti ţin o conferinţă la Cartagina; acest număr implica îndeajuns importanţa şi extinderea preoţimii în cadrul Bisericii Creştine a Africii. Cele treizeci şi două de sinoade, numite „Sinoadele Cartaginei", care au loc aici între anii 200 şi 594, fac din acest oraş centrul creştinismului luminat la sfârşitul imperiului şi stau la baza constituţiei ecleziastice creştine.

În această perioadă, sunt semnalate la Cartagina douăsprezece bazilici. Ştim că ele au fost restaurate după invazia vandalilor şi recucerirea oraşului de către Belizarie. Nu după mult timp, cetatea avea să cadă însă sub cotropirea arabilor; totuşi, se pare că un focar creştin mai dăinuie încă ceva timp până să se stingă şi el, cu mult înainte ca regele Franţei, Sfântul Ludovic, să-şi găsească sfârşitul, în 1270, pe colina cea antică de la Byrsa, unde, în prezent, se ridică o catedrală.

II. Monumentele

Din această a doua Cartagină ne-au parvenit câteva monumente. Unele au fost dezgropate graţie lucrărilor întreprinse nu de multă vreme, altele au fost doar degajate, amintirea amplasării lor rămânând veşnic vie.

Atunci când reclădesc oraşul, romanii adoptă reguli stricte, conforme cu concepţia lor juridică asupra urbanismului şi a repartizării terenurilor. Aceste reguli sau această cadastrare, prezintă două sisteme diferite corespunzând celor două epoci şi celor două tipuri de colonizare (a se vedea figura p. 114). Cadastrarea rurală a primei colonii, cea a Gracchilor, avea în mod incontestabil, un caracter agrar. Colonia Junona, întemeiată în anul 122 î.Hr., a lăsat

pe pământ urmele unor diviziuni topografice dispuse în vaste patrulatere de 50 de ha, orientate spre nord-sud şi întinzându-se în partea de nord şi de vest a anticei citadele punice a Cartaginei, de la Malga până la Sidi Bou Saïd, străbătând La Marsa şi mergând până la Gamart.

Edificiile, canalele care au rămas confirmă datele istorice şi topografice ale acestui teritoriu agricol parcelat, care a constituit prima colonie romană.

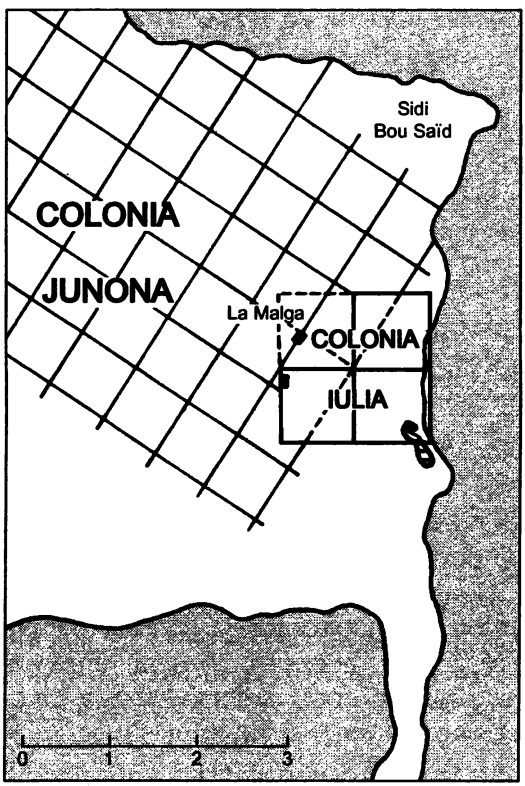

Cadastrarea Cartaginei romane
(după C. Saumagne, *Colonia Iulia Kartago*, BAC, 1924, p.135)

Cea de-a doua s-a numit „Colonia Iulia Cartago" şi a fost creată la dorinţa lui Cezar şi din ordinul lui Augustus, către anul 35 î.Hr. (a se vedea harta de mai sus).

Această colonie era situată pe locul vechii cetăţi punice, urmărită cu înverşunare de Scipio şi de urgia Senatului.

Nu este o întâmplare faptul că cele trei laturi ale patrulaterului care forma colonia Iulia Cartago se suprapuneau exact pe cele ale cetăţii punice iniţiale (cea de-a patra latură fiind formată, în cazul ambelor oraşe succesive, de malul mării).

Această cetate urbană era împărţită în loturi foarte mici. Este vorba despre nişte dreptunghiuri de 50 a fiecare. Acestea erau separate de nişte străzi late de 7 m şi având fiecare o lungime de 1700 m. Două căi principale, având o lăţime de 11,50 m, *Decumanus* şi *Kardo Maximus*, se întretăiau formând un pod central sau *Groma*, situat în centrul citadelei Byrsa, unde se găseşte în prezent partea exterioară a absidei catedralei, împărţind astfel oraşul în patru pătrate perfecte, egale fiecare cu o centurie.

Ca şi în cazul coloniei Junonia, săpăturile aduc confirmarea strălucită a acestei diviziuni de principiu. Traseul canalelor, întinzându-se paralel cu axa străzilor, confirmă traiectoria exterioară a parcelărilor, determinată de bucăţi de ziduri romane sau de monumentele aflate în construcţie.

În ceea ce priveşte fortificaţiile în epoca romană, oraşul nu a fost prevăzut cu măsuri de apărare decât foarte târziu. Absenţa fortificaţiilor se explică prin caracterul strict agricol al coloniei Gracchilor. Cât despre cetatea propriu-zisă, este probabil ca lipsa zidurilor de apărare să fi avut la bază, o bună bucată de vreme, teama nemărturisită faţă de romani.

Totuşi, la mijlocul secolului al V-lea al erei noastre, împăratul Bizanţului Teodosie al II-lea ia hotărârea să ridice nişte fortificaţii menite să apere oraşul de valurile de barbari.

Traseul acestor ziduri străpunse de nouă porţi este aproape necunoscut. Câteva fragmente de ziduri, care par a fi aparţinut acestor fortificaţii, pot fi văzute încă în anumite locuri. Este vorba despre un zid gros situat pe versantul sudic al Byrsei, vizibil încă. O poartă şi nişte ziduri groase au fost identificate la sfârşitul secolului al XIX-lea de o echipă de exploratori.

1. Termele. Monumentul cel mai impozant care a rămas din vechiul oraş roman este în mod incontestabil ansamblul intitulat „Termele lui Antoninus" (a se vedea planul de la pp. 58–59).

Acest monument, având o lungime de mai multe sute de metri, este situat la malul mării, la poalele colinei Bordj Djedid, la est de Douimes. Se afirmă chiar că tone întregi de marmură şi o pădure de coloane provenind din acest edificiu ar fi servit la construirea a numeroase monumente mediteraneene, printre care catedrala din Pisa. Aceste afirmaţii pot fi considerate chiar foarte sigure, deoarece săpăturile efectuate din 1945 şi până în prezent de către Direcţia de Antichităţi din Tunisia, care a întreprins degajarea sistematică şi totală a imensului edificiu, evidenţiază o serie de tranşee efectuate în mod clandestin de către căutători de pietre, care se aventurau extrem de mult pentru a jefui bucăţile de marmură care placau monumentul.

Bucăţi enorme de blocaj provenind din prăbuşirea boltelor de la etajul superior formează în prezent gigantice porţiuni de zidărie compactă, care strivesc de cele mai multe ori, şi câteodată protejează, sălile de jos dintre care mai multe au fost degajate şi scoase la iveală.

Etajul inferior, situat la nivelul mării, cuprindea mai multe săli imense, cu faţa spre mare, un fel de holuri de peste 300 m², ale căror ziduri sunt construite extrem de temeinic

şi sunt ornate de o colonadă dublă şi placate cu o marmură extrem de bogat sculptată, însă din care nu ne-au parvenit decât nişte fragmente, această parte fiind cu predilecţie prădată de căutătorii de piatră. În interior, sălile fiind mai bine apărate prin operaţiunea de rambleiere a pământurilor, sunt aproape intacte. O sală octogonală cu un diametru de 20 m, susţinută de un stâlp central şi de alţi opt piloni radianţi, formează două galerii concentrice. Bolţile se află la o înălţime de 9 m şi susţin o încăpere poligonală, care se află la etajul superior. La acestea se adaugă trei săli joase, cu boltă în semicerc, care au fost dezgropate de curând, multe altele aşteptând şi ele să vadă lumina zilei.

La primul etaj, sala încălzită şi un bazin sunt acum vizibile.

Mai multe uşi monumentale, ziduri groase de peste 4 m, o mulţime de fragmente de marmură folosite la placarea pereţilor, cornişe cu ornamente în formă de frunze sau de flori încolăcite, păsări, acante, coloane netede şi canelate, câteva capete magnifice de marmură provenind, de la statui, şi câteva plăci de mozaicuri ne ajută să ne imaginăm splendoarea acestui monument, prăbuşit în cea mai mare parte, dar care, cu toate acestea, reuşeşte să dea măsura monumentelor cartagineze, atât prin mărime cât şi prin fastul pe care îl degajă.

Un hipocaust descoperit în vârful colinei Carmel ne face să presupunem existenţa şi a altor terme situate în centrul oraşului, poate cele de la Gargilius de care vorbeşte sfântul Augustin. Un canal care leagă colina Carmel de apeduct confirmă prezenţa acestora în locul respectiv.

2. Rezervoarele. Rezervoarele de la Bordj Djedid (a se vedea planul) acoperă o întreagă parcelă romană, aşa cum figura ea în planul de cadastru, şi, după cum arată construcţia (în starea ei actuală), dovedesc că datează din

epoca romană. Faţada principală măsoară în prezent 35 m. Rezervoarele sunt amplasate unul după altul, în număr de optsprezece. Sunt toate boltite, au o adâncime de 9 m şi pot conţine 40 000 m³ de apă. Sunt acoperite cu un blocaj, peste care se află un strat de ciment foarte dur. Faptul că s-au păstrat remarcabil de bine a permis, în anul 1888, restaurarea şi refolosirea lor, constituind în prezent, ca şi în epoca lui Adrian, rezervorul municipal de apă.

Situarea în apropierea termelor lui Antoninus ne face să bănuim că acestea alimentau termele, construcţia lor fiind legată de cea a apeductului. Situaţia este aceeaşi şi în cazul rezervoarelor de la La Malga. Acest ansamblu de rezervoare monumentale amplasate în partea de nord-vest a oraşului datează şi el tot din epoca lui Adrian şi cuprinde 24 de cisterne de dimensiuni considerabile: 816 m în lungime şi 8 m lăţime. În prezent, acestea sunt greu accesibile.

Numeroase alte rezervoare de apă au fost descoperite în cursul săpăturilor şi al lucrărilor de construcţie: acestea sunt menţionate la Byrsa, sub catedrală, pe muntele Carmel.

3. Teatrul. Odeonul. Aceste două monumente foarte apropiate unul de celălalt (a se vedea planul) au fost distruse de vandali. Erau situate în partea de nord-est a oraşului. Teatrul era extrem de frumos decorat şi amplasat într-un loc deosebit de pitoresc.

4. Circul. Amfiteatrul. Circul, situat în partea de vest a oraşului, avea aceleaşi dimensiuni ca cel din Roma. Arena măsura peste 300 m, iar monumentul putea cuprinde peste 2000 de spectatori.

Cât priveşte amfiteatrul, dimensiunile sunt aproximativ aceleaşi cu cele ale Coliseului de la Roma.

Este adevărat că nu ne-a rămas mare lucru din această construcţie, dar au fost descoperite în schimb numeroase inscripţii şi fragmente de sculpturi. Relatarea martiriului sfintelor Perpetua şi Felicia, petrecut în incinta acestui monument, oferă o bună descriere a ceea ce s-a întâmplat.

Câteva vile romane descoperite în vecinătate oferă informaţii cu privire la populareа acestei regiuni îndepărtate de centrul oraşului.

5. Templele. Vestitele temple de care vorbesc textele vechi n-au lăsat urme şi, în multe cazuri, chiar şi localizarea lor face obiectul unor ipoteze diferite.

Templul lui Esculap era situat în vârful colinei Byrsa, acolo unde se afla, în epoca punică, cel al lui Eshmoun.

În momentul turnării fundaţiei seminarului Preoţilor albi, care se ridica în partea de sud a catedralei, pe colina Byrsa, s-au descoperit o vastă pardoseală formată din dale, câteva fragmente de coloane, un zid de apărare şi un vas cu două toarte pentru servit vinul, care purta o dedicaţie închinată lui Esculap; s-a tras concluzia că templul acestui zeu se ridica în acest loc, descoperirea fiind considerată la fel de sigură ca şi localizarea templului lui Eshmoun în vârful citadelei Byrsa.

Descoperirea, în 1948, a unei dedicaţii adresate lui Esculap pe un imens fragment de marmură, în vârful colinei teatrului, ne obligă să reţinem ipoteza unei noi localizări, în aşteptarea începerii unei alte serii de săpături. După toate aparenţele, templul Concordiei şi probabil şi Capitoliul se ridicau pe locul actualei catedrale.

Templul dedicat lui Serapis — Serapium — era amplasat în unghiul format de actualul drum care duce la termele lui Antoninus şi calea ferată electrică, însă nu există nici o urmă vizibilă. Săpăturile întreprinse pe acest teren

au scos la iveală mai multe dedicaţii închinate acestui zeu, un cap al lui Serapis, care se află în prezent la muzeul Luvru, nişte mozaicuri etc.

Templul lui Saturn trebuie căutat la Salammbô, pe locul unde se găsea anticul tofet al Cartaginei, sau în împrejurimile acestuia. Acest loc, care a primit cenuşa jertfelor oferite Zeului Ba'al Hammon pe parcursul atâtor secole, i-a adus un număr destul de însemnat de ex-voto-uri lui Saturn, oferite de preoţi ai acestuia. Stele provin din partea de est a tofetului şi din straturile superioare, iar descoperirile confirmă, încă o dată, asimilarea Zeului Ba'al Hammon cu Saturn.

În ceea ce priveşte templul zeiţei Tanit, cunoscută în epoca romană sub numele de Caelestis şi considerată, ca şi în epoca punică, regina de netăgăduit a zeilor Cartaginei, acesta nu a putut fi regăsit. Ar trebui căutat între Byrsa şi mare, pe locul numit „Dermech", în regiunea în care E. de Sainte-Marie a descoperit mai multe mii de stele punice dedicate zeiţei Tanit şi zeului Ba'al.

Ştim că acest templu se întindea pe o suprafaţă vastă şi că se bucura de un renume extrem de mare, din moment ce a supravieţuit celorlalte focare ale păgânismului, fiind distrus abia în anul 412, la ordinul categoric al împăratului Constantin. În această perioadă şi chiar cu mult timp înainte, creştinii predominau în Cartagina.

6. Bazilicile. Ştim că erau în număr foarte mare. Şase dintre ele sunt descoperite în parte, însă documentele vechi menţionează un număr de peste douăsprezece.

Majoritatea bazilicilor din Cartagina erau amplasate — ca şi cele din numeroase alte oraşe romane din Algeria — în cartiere mărginaşe şi chiar în afara zidurilor cetăţii. Acest lucru se datorează, înainte de edictul lui Constantin, unei

prudenţe elementare şi de asemenea faptului că obţinerea unor terenuri în centrul oraşului era dificilă sau extrem de costisitoare.

Cel mai important ansamblu de monumente creştine din Cartagina este bazilica numită Damous el Karita. Aceste clădiri au fost ridicate pe nişte construcţii păgâne mai vechi şi datează de la sfârşitul secolului al IV-lea, perioada cea mai înfloritoare a Bisericii creştine a Cartaginei.

Ansamblul cuprinde o vastă curte semicirculară sau atrium, înconjurată de o galerie susţinută de nişte coloane din marmură neagră; în capătul acestui atrium se deschide o capelă, în formă de trefla, care trebuia să adăpostească mormântul unui martir. O sală boltită şi resturi ale unui rezervor se află în vecinătatea capelei în formă de trefla. În centrul atriumului trebuia să fie amplasat un bazin. Bazilica, situată în partea de sud-vest, are forma unui vast dreptunghi, cu laturile de 65 m lungime şi respectiv 45 m lăţime, şi este divizată pe lungime în opt şiruri de coloane formând nouă naosuri.

Naosul principal, având o lăţime de 12,80 m, este tăiat de un naos transversal formând o cruce latină. În deschiderile dreptunghiulare — locuri goale servind drept ferestre sau uşi — susţinute de piloni, pot fi văzute, de asemenea, câteva fragmente de piloni din granit cenuşiu. În centrul patrulaterului, la întretăierea naosurilor, pilonii, mult mai masivi, par să fi suportat o masă enormă. S-a emis ipoteza unei cupole. Cele patru baze ale unui ciborium[20] aflat deasupra altarului sunt încă vizibile în centrul naosului. Coloanele erau din marmură verde, iar capitelurile din marmură albă.

[20] Ciborium (ist.) — baldachin care acoperea altarul din bazilicele creştine. (n. red.)

Marile naosuri sunt terminate prin nişte abside, una la sud şi alta la vest.

O a doua bazilică, numită a Baptisteriului, era alipită de precedenta pe faţa de vest. Aceasta măsura 34 m în lungime şi 24 m în lăţime, iar baptisteriul se afla în centru. Partea aceasta construită din materiale mai proaste nu s-a păstrat la fel de bine ca prima. Numeroase săli anexe, vestiar, sacristie, capele sunt încă vizibile.

Bazilica Damous el Karita este un edificiu măreţ, cu deschideri laterale şi frontale, apropiindu-se ca aspect de bisericile din Orient şi evocând mai mult bisericile siriene decât primele bazilici occidentale.

O mănăstire din care nu au mai rămas decât nişte capele şi cellae, descoperite în partea de vest a clădirii, completează acest monument, alături de o şcoală, de numeroase săli de reuniune, săli de masă şi de o foarte curioasă rotondă subterană.

Acest mic monument se află în partea de sud-vest a bazilicii Baptisteriului.

Este vorba despre o sală subterană, perfect circulară, având circumferinţa de 30 m. În ziduri sunt săpate nouă nişe separate de nişte coloane. Această sală era acoperită de o cupolă a cărei amorsă este încă vizibilă. Rotonda este ornată cu mozaicuri. Accesul se face prin două galerii prevăzute cu scări opuse. Monumentul a servit probabil drept baptisteriu, deşi nu apare nici cea mai vagă urmă a vreunui bazin, acesta fiind folosit împreună cu baptisteriul bazilicii vecine. Mai probabil ar fi ca această rotondă să fi adăpostit mormântul unui vestit martir. Aceasta se apropie foarte bine ca aspect de mausoleele romane, de cel al lui Diocletian şi al sfintei Constanţa. Construcţia se găseşte în cel mai bun stadiu de conservare, fiind unul dintre cele mai impresionante monumente din Cartagina creştină.

Numeroase sarcofage ornate cu diferite motive reprezentând tema „bunului păstor" sau cea a „înmulţirii pâinilor", mii de inscripţii, mozaicuri, basoreliefuri sunt descoperite în anexele acestei bazilici, al cărei nume antic, în pofida amplei documentări, nu ne-a parvenit.

Bazilica Majorum este situată între Sfânta Monica şi La Marsa. Amplasată în afara zidurilor, această bazilică, s-ar părea, cea mai veche din Cartagina, are în centrul său un mic monument denumit „Confesiune" care, după numeroasele inscripţii, conţinea relicvele sfintelor Perpetua şi Felicia, martirizate la Cartagina, în anul 202. Este reconstruită în epoca bizantină, apoi distrusă în mod sistematic. Extrem de puţine urme mai sunt vizibile în prezent, însă o capelă de dimensiuni reduse a fost construită peste „confesiunea" martirelor.

Bazilica Sfântului Ciprian, situată lângă mare, după spusele lui Procopius, a fost descoperită în 1917. Poziţionarea sa pe un platou aflat la 40 m deasupra mării este extrem de frumoasă. Faţada, precedată de un atrium dreptunghiular, dădea spre mare. Biserica are şapte naosuri şi măsoară 60 m în lungime şi 35 m în lăţime; a fost construită înainte de năvălirea vandalilor, deasupra unui cimitir creştin. Dovada o constituie mormintele şi inscripţiile găsite. Însă mormântul Sfântului Ciprian nu a fost descoperit, deşi identificarea lui cu bazilica construită pe mormântul celebrului episcop şi martir pare verosimilă, dacă facem referinţă la *Confesiunile* Sfântului Augustin.

La Bir Ftouha, în apropiere de La Marsa, a fost descoperit un important ansamblu de monumente creştine: o necropolă, o capelă, un baptisteriu şi o bazilică incomplet degajate, şi de asemenea o serie de mozaicuri care dezvoltă pe opt panouri tema euharistică.

R.P. Delattre presupune că acest ansamblu fusese înălţat în onoarea sfântului Ciprian, pe locul în care acesta a fost martirizat.

Bazilica de la Douimes constituie un măreţ monument al epocii bizantine. Este o biserică cu cinci naosuri, cu o absidă care închide catedra episcopului, construită ca şi bazilica Sfântului Ciprian, împreună cu nişte anexe, un atrium şi un baptisteriu; ansamblul se înscrie într-un dreptunghi cu laturile de 30 m şi respectiv de 40 m. Biserica era pavată cu un mozaic bogat şi era decorată cu coloane de marmură de diferite mărimi şi culori, provenind din ruinele edificiilor anterioare.

La cealaltă extremitate a oraşului, în regiunea situată la vest de porturi, în locul numit „Bir Knissia", a fost descoperită o biserică bizantină foarte avariată, înconjurată de morminte mai vechi.

O capelă subterană, situată pe latura de sud a colinei Byrsa, face legătura cu un rezervor. S-ar părea că acest monument, ornat cu o frescă şi cu nişte însemne creştine, a fost un loc de peleriaj, devenind apoi o capelă. Însă la origine a fost doar o închisoare, folosită probabil pentru detenţia martirilor.

O mănăstire a fost descoperită în 1901 la poalele colinei Odeonului. Aceasta cuprinde o serie de chilii dispuse în jurul unei curţi pavate cu dale şi o capelă ornată de două mozaicuri bizantine. Mânăstirea completează seria monumentelor creştine.

Lista monumentelor din Cartagina romană şi bizantină nu ar fi completă dacă nu am menţiona numeroasele vile descoperite în diferite locuri, formând un ansamblu urban interesant, în special pe platoul Odeonului, cu străzile existente, rezervoarele, sistemul de canalizare etc. Unele dintre aceste case romane erau decorate cu remarcabile

mozaicuri, dintre care cele mai frumoase figurează în cadrul Muzeului Bardo, lângă Tunis, ilustrând viaţa cetăţenilor în Cartagina romană. Cele mai multe datează din secolele al III-lea şi al IV-lea.

Numeroase statui greceşti şi romane, sarcofage, peste treizeci de mii de inscripţii fragmentate completează această documentaţie. Două muzee extrem de frumoase, Muzeul Bardo şi Muzeul Cartaginei, reunesc principalele piese care stau drept mărturii ale măreţiei pe care a trăit-o vestita cetate.

Se pare că în anii următori topografia Cartaginei romane va fi întregită de rezultatele obţinute în cadrul numeroaselor şantiere internaţionale de explorări, care sunt organizate în acest loc. Importanta decizie adoptată de guvernul tunisian de a proteja nu numai centrul Cartaginei, dar şi împrejurimile acesteia, prin crearea unui parc naţional arheologic, ne face să sperăm în redescoperirea, nu numai a topografiei oraşului, dar şi a numeroase monumente, după cum arată deja rapoartele publicate în urma explorărilor efectuate.

*
* *

Curios destin al acestui oraş legat în mod atât de straniu de soarta Romei, căreia îi este mai întâi rivală, în timpul războaielor punice, iar apoi tributară, căzându-i până la urmă victimă, în anul 146 î.Hr. Au trebuit să treacă douăzeci de ani până ce Roma o readuce la viaţă. Cel mai mare dintre Cezari îi redă bogăţia. În curând, puterea pe care o dobândeşte avea să o transforme, mai întâi pe plan economic, apoi pe plan mistic, în rivala Romei. Cartagina a fost un punct cheie în Africa şi grânarul Romei. Monumentele

sale le egalau în măreţie pe cele ale Romei, iar fiii ei erau vestiţi în întreaga lume; ea a născut împăraţi. Noua religie, creştinismul, a avut aici o intrare incomparabilă, mulţi martiri, episcopi care s-au plecat cu greu în faţa papei, teologi şi apologeţi cinstiţi de întreaga creştinătate. Întemeiată cu puţin înaintea Romei, Cartagina avea să piară la puţin timp după căderea acesteia. Să nu fi putut rezista cele două cetăţi una fără alta?

CONCLUZII

Cele mai recente descoperiri, deşi aruncă o lumină asupra rolului pe care l-au jucat fenicienii şi punii în bazinul mării Mediterane, nu reuşesc să reliefeze întreaga importanţă a acestora. Este un lucru cert că limitarea acestor populaţii la simplul rol de traficanţi şi negustori ar implica o deformare a istoriei umanităţii clasice.

Cei mai vestiţi marinari ai Antichităţii erau, după toate aparenţele, nişte bărbaţi inteligenţi pe care însă contemporanii lor i-au judecat greşit, din incapacitatea de a-i înţelege. Simţul lor practic, dragostea pentru progres, cunoştinţele pe care le aveau despre lume i-au înălţat la un stadiu de evoluţie spirituală şi la nişte metode, în special sociale şi politice, cu mult mai evoluate decât cele ale contemporanilor lor şi care ni se par uimitor de moderne.

Cartaginezii nu prea aveau simţ estetic, mulţumindu-se să îmbine motive ornamentale împrumutate din arta egipteană, până în secolul al VI-lea î.Hr., şi apoi din arta greacă, şi să le utilizeze, după gustul lor, în scopuri ornamentale, pe monumente care nu ne-au parvenit decât în mod fragmentar.

Ştim că lucrări aparţinând celor mai celebri sculptori greci ornau monumentele publice şi palatele Cartaginei, dovedind că dacă nu erau creatori de opere artistice, cartaginezii erau în schimb capabili să le preţuiască. Vestita cetate a dat puţini artişti, însă nenumăraţi artizani de mare talent, care au dat dovadă de un remarcabil simţ practic şi de reale abilităţi tehnice. Renumele vopsitorilor, al lucrătorilor de broderie, al

bijutierilor şi tâmplarilor cartaginezi a trecut proba istoriei, ajungând până în zilele noastre, iar calitatea anumitor piese nu încetează să ne uimească.

Această aplecare spre obiectele artizanale este dublată de spiritul ştiinţific; ei inventează un ciment deosebit de rezistent şi îşi perfecţionează armele defensive pentru a-şi apăra libertatea; tot lor le datorăm inventarea pavajelor stradale. Expediţiile maritime ale lui Hannon şi Himilcon, deşi au la bază scopuri economice, aduc totodată servicii ştiinţei şi civilizaţiei, lăsând să se întrevadă un curaj şi o curiozitate demne de toată admiraţia.

Aspectul practic al inteligenţei punice nu trebuie să ne facă să uităm şi celelalte calităţi şi aspecte ale firii lor, în special imaginaţia poetică. Poemele religioase şi legendele ancestrale redate pe tăbliţele de la Ras-Shamra dezvăluie bogăţia literaturii feniciene în mileniul al II-lea; lucrările lui V. Berard au demonstrat originea feniciană a multor legende greceşti, şi în special Odiseea. Rezumatul periplului lui Hannon ne ajută să ne facem o idee despre minunatele povestiri ale marinarilor cartaginezi, însă din întreaga literatură punică nu ne-au parvenit decât câteva nume: Magon, Charon, Clitomac; operele lor nu ne sunt cunoscute. Despre manuscrisele punice, făcute cunoscute în Africa prin grija lui Scipio, nu se ştie nimic.

Concepţiile economice şi coloniale ale punilor erau extrem de avansate faţă de cele ale contemporanilor lor. Ei înlocuiseră instituţiile bazate pe forţă cu preocuparea de a-şi atrage o clientelă fidelă, căreia îi aduceau prosperitate şi-i ridicau nivelul de viaţă, oferindu-i mijloacele de a se îmbogăţi. Astfel, punii îi învaţă pe indigeni tehnologia culturilor intensive, în special a viţei de vie şi a măslinilor, îi ajută să-şi dezvolte ramura artizanală, care constituie şi în prezent o bogăţie a Tunisiei.

Toate acestea îi vor determina pe filosofii greci să aprecieze caracterul remarcabil al constituţiei Cartaginei, alături de cea a Lacedemoniei în perioada antică.

În pofida spiritului lor paşnic, atunci când au fost constrânşi să se lupte, cartaginezii au dat dovadă de cele mai înalte virtuţi militare, pe măsura comandanţilor lor — Malchus, Hamilcar şi Hannibal.

Punii erau extrem de religioşi, iar sacrificarea primului lor născut dovedeşte cu prisosinţă intensitatea credinţei în viaţa de apoi.

Biserica Creştină a Africii a cunoscut atât la Cartagina cât şi în vechile aşezăminte punice din Africa o înflorire rapidă şi o vigoare datorată, probabil, germenilor religiei punice.

Fenicienii, aşezaţi din punct de vedere geografic la răscrucea drumurilor economice şi militare ale Orientului, erau în contact cu marile civilizaţii orientale. Atunci când se stabilesc în Africa, lumea occidentală, adormită încă, le oferă posibilitatea întemeierii unei cetăţi în care inteligenţa şi experienţa lor vor putea înflori fără a umbri imperiile orientale şi egiptene. Cartagina a fost o strălucită reuşită economică şi politică, aproape fără istorie şi ferită de războaie.

Imperiul roman în continuă creştere şi ignoranţa popoarelor barbare vor constitui însă singurele obstacole în calea acestei Confederaţii cartagineze, ale cărei instituţii republicane, concepţii economice, dorinţe pacifiste ni se par uimitor de moderne şi apropiate de ale noastre, cei de astăzi, deşi se petreceau în urmă cu două milenii.

BIBLIOGRAFIE

Nu reproducem aici decât titlurile lucrărilor care vin în completarea istoriei lui S. Gsell, în care cititorii vor găsi o bibliografie completă a *Cartaginei punice*, pentru perioada anterioară anului 1928.

Gsell (Stéphane), *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*, Paris, Hachette, 1928.

T. I: *Condiţiile dezvoltării istorice, perioada de început, colonizarea feniciană şi Imperiul Cartaginei.*

T. II: *Statul cartaginez*

T. III: *Istoria militară a Cartaginei*

T. IV: *Civilizaţia cartagineză*

T V–VIII: *Regatele indigene*

Corpus inscriptionum semiticarum (Academia Inscripţiilor şi Literaturii), Paris, începând cu 1881:

Prima parte: *Inscripţii feniciene*

Catalogul Muzeului Alaoui de la Bardo (Tunis), autori: du Coudray, La Blanchêre, P. Gauckler, A. Merlin, L. Poinssot, L. Drappier, L. Hautecoeur şi R. Lantier.

Catalogul Muzeului Lavigerie, la Cartagina:

Antiquités puniques, autor Ph. Berger, 1900.

Supplément I, autor A. Boulanger, 1913.

Cititorul va găsi o importantă bibliografie privind săpăturile arheologice internaţionale desfăşurate la Cartagina, începând cu 1973, în: buletinele *Cedac Carthage*, publicaţie a Institutului Naţional de Arheologie şi Artă din Tunisia şi ale Centrului de Studii şi de Documentaţie Arheologică a Conservării Cartaginei (buletinul 1, 1978; buletinul 2, 1979; buletinul 3, 1980 şi următoarele)

Catalogul unei mari expoziţii, *Die Numider*, furnizează, de asemenea, o bibliografie internaţională care interesează Cartagina şi împrejurimile sale:

Die Numider, autori: Heinz Günter Horn şi Cristophe B. Büger, Rheinisches Landesmuseum, Bonn, 1979.

*
* *

Bisi (A. M.), Le stele puniche (*Studi Semitici*, XXVII), Roma, 1967.

Carcopino (Jérôme), *Le Maroc antique*, Paris, Gallimard, 1948.

Cintas (Pierre), *Amulettes puniques*, Tunis (Institutul de Studii Antice Tunis) 1946.

Ceramique punique, Paris, 1950.

Contenau (G.), *La civilisation phénicienne*, Paris, Payot, 1939.

Manuel d'Archéologie orientale (1927-1947), 4 vol., Paris, Auguste Picard.

Dupont-Sommer, *Une nouvelle inscription punique de Carthage*, CRAI, 1968 (séance du 29 mars 1968).

Dussaud (R.), *Les origines cananéennes du sacrifice israélite*, Paris, E. Leroux, 1921.

Les religions des Hittites et des Hourites, des Phéniciens et des Syriens, Paris, PUF,1945.

Ferron (J.), *Inscription punique archaïque â Carthage. Mélanges de Carthage*, Paris, 1964–1965.

Fouchet (Max-Pol), *L'art â Carthage*, Ed.Georges Fall, Paris, 1962.

Gauckler (P.), *Nécropoles puniques de Carthage*, 2 vol., in-8e, Paris, Picard, 1915.

Gautier (E.-F.), *Le passé de l'Afrique du Nord*, Paris, 1937.

Harden (D. B.), *The Pottery from the precinct of Tanit at Salambo*, Carthage, Iraq, vol. IV, part. I, Oxford, 1937.

The Topography of Punic Carthage ext. *Grêce-Rome*, vol. IX, nr. 25, Oxford, 1939.

Les Phéniciens, Londres, 1962.

Hours-Miédan (M.), Les représentations figurées sur les stêles de Carthage (*Cahiers de Byrsa*, 1950, n°1), musée Lavigerie, Carthage.

Kelsey (Francis W.), *Excavations at Carthage. A preliminary report*, New York (Macmillan), 1927.

Lapeyre (G.-G.), et Pellegrin (A.), *Carthage punique*, Paris, Payot, 1942.

Carthage latine et chrétienne, Payot, 1950.

Liliu (G.), Le stele puniche di Sulcis (cagliari) ext. *Monumenti antichiti*, vol. XL, Milano, 1947.

Picard (G. şi C.), *La vie quotidienne à Carthage*, Paris, Hachette, 1958.

Les religions de l'Afrique antique, Paris, 1954.

Le Monde de Carthage, Paris, Buchet-Chastel, 1958.

Vaultrin (J.), *Les basiliques chrétiennes de Carthage*, Alger (*S. Historique algérienne*), 1933.

Combet-Farnoux (B.), *Les guerres puniques*, PUF, col. „Que sais-je?»

Catalogul expoziţiei Muzeului Petit-Palais: *Cartagina, istoria, traiectoria şi moştenirea sa* (9 martie – 2 iulie 1995).

PERIODICE

Numeroase articole privind arheologia punică apar în următoarele reviste:

Archéologia (revistă lunară), Fontaines-les-Dijon, începând din 1968, numeroase articole despre Cartagina.

Archéologie vivante, Carthage, sa naissance, sa grandeur, Vol. 1, nr.2, februarie 1969.

Bulletin archéologique du Comité des travaux historique et scientifique, Paris, PUF (începând din 1883). Abrev.: BAC.

Bulletin de la société archéologique de Sousse, Tunisia.

Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris.

Revue tunisienne, organe de l'Institut de Carthage, Tunis (începând din 1894).

Syria, Paris, Geuthner (începând din 1920).

Cahier de Byrsa (începând din 1950 muzeul Lavigerie din Cartagina).

Revue historique.

Rendiconti Academia Nazionale, dei lincei Roma.

Cedac Carthage, Institut national d'archéologie et d'art de Tunisie et Centre d'études et de documentation archéologique de la Conservation de Carthage (începând din 1978).

CUPRINS

Prefaţă 5
Introducere 15

Capitolul I
LOCALIZAREA GEOGRAFICĂ ŞI ISTORICĂ 17
I. Climatul 19
II. Flora 19
III. Fauna 20
IV. Etnografia 21
V. Localizarea istorică 23

Capitolul II
SURSELE 24
I. Textele 24
II. Săpăturile 28

Capitolul III
ORIGINEA ŞI ÎNTEMEIEREA ORAŞULUI 36
I. Topografia 42
II. Citadela 45
III. Porturile 47

Capitolul IV
ISTORIA 51

Capitolul V
RELIGIA 60
I. Templele 63
II. Preoţimea 65
III. Cultul 66

Capitolul VI
INSTITUŢII, RELAŢII EXTERNE 70
I. Organizarea politică 70
II. Viaţa socială 72
III. Armata 74
IV. Marina 76
V. Agricultura 82
VI. Creşterea animalelor 83
VII. Pescuitul 83
VIII. Comerţul 84

Capitolul VII
ARTA ŞI TEHNICA 86
I. Ahitectura 86
II. Monumentele funerare 88
III. Sculptura 91
IV. Coloane fără capitel şi stele 92
V. Ceramica 97
VI. Bijuteriile 103
VII. Mobilierul 106
VIII. Mozaicul 107

Capitolul VIII
CARTAGINA ROMANĂ ŞI BIZANTINĂ 108
I. Religia 111
II. Monumentele 113

Concluzii 127
Bibliografie 130

Istorie universală **Microsinteze**

Paradoxal, Cartagina antică este pe cât de celebră, pe atât de misterioasă încă. Introducerea în istoria şi civilizaţia Cartaginei pe care cititorul român o are acum dinaintea ochilor este o carte despre oraşul Cartagina de-a lungul istoriei, şi nu atât despre „imperiul" cartaginez. Din paginile ei se desprinde imaginea unei civilizaţii extrem de diverse, de colorate şi de originale, ca şi cea a făuritorilor ei: meşteri şi preoţi, cultivatori sau făurari, navigatori vestiţi, asemenea lui Hannon, căruia i se atribuie un *Periplu* descriind coasta atlantică a Africii, agronomi supercalificaţi ca Magon, sau mari comandanţi de oşti, politicieni iscusiţi şi de mare anvergură, eroici apărători ai patriei lor. Urmaşii acestora vor continua, sub stăpânire romană, apoi bizantină, să creeze şi să dea strălucire vestitei cetăţi a Cartaginei, una dintre marile metropole ale Antichităţii.

Colecţie coordonată de **ŞERBAN PAPACOSTEA,**
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *FAMILIA MEDICI*
  de Pierre Antonetti
- *CAROL CEL MARE*
  de Renée Moussot-Goulard
- *BABILONUL*
  de Béatrice André-Salvini

ISBN: 973-653-546-0